

KOMÁROMI JÁNOS
HÉ, KOZÁKOK!

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2010
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-422-6 (online)
MEK-08316

MILOTAY ISTVÁNNAK

I.

Nagyanyám szepegve jött be a pitvarból:

- Mán megint verekedtek valahun. Szüz-Máriám, könyörülj meg rajtunk!

A hidacska felől lódobogás hallatszott: a szekér akkor fordult be velük az udvarba. Hárman ültek rajta: nagyapám, a főkozák, aztán egyik rokona, névszerint Vajda György, aki főszámadója volt a lazonyi erdőkben összeterelt valamennyi kondáknak és az apám. Harcidalszerű nótát énekeltek s nagyapám itt-ott belerikoltott. Nagyanyám a szoba közepén állt és mialatt összetette a kezét, könnyei lefolytak sokat-virrasztott arcán:

- Eccer még agyonütik őket valahun...

Kívülről a nagyapám hangját hallottam, amint felindultan kiáltott oda a csikóslegénykének:

- Fogd ki a lovakat, te!

S megindult befelé. A következő pillanatban a szobába lépett:

- No, legalább megkapták a magokét!

Lekapta báránysipkáját s fölcsapta az ágyra. Nyakán, amely ráncos volt, mint a keselyű nyaka, friss zuzódás látszott, az inge le volt hasítva. Körülnézett, fujt vagy kettőt s megállt a szoba közepén, szétvetett lábbal. Meglátta nagyanyámat, aki a kemencepadkán üldögélve szepegett magának. Rákiáltott:

- Hát te mit rücskölsz itten?

Nagyanyám felállt s ijedten menekült ki a pitvarba.

A főkozák ottmaradt a szoba közepén, úgy, szétvetett lábbal. Hajlott, csőrszerű orra élénken vált ki az ablak egyik apró tábláján, amelyre már rálehelt az alkonyat beteg színe. Haja a fülére csüngött. Hirtelen belemarkolt az üstökébe:

- Hej, hogy esz a mérreg!

Akkor lépett be Vajda György, döngő csizmában. Olyan vállakkal, hogy féloldalt kellett befordulnia az ajtón. Rézveretes tüsző villogott a hasán. Utána az apám, aki dugótermetű, cölöplábu ember volt.

A főkozák lelkesen kiáltott:

- No, gyerekek, a kozákok most se vallottak szégyent! Hogy verekedtünk, Istenem-Uram! Nyolc szekér magyar, meg tizenkét szekér tót félhóttan maradt ott vérbe! Meg vagyok elégedve, kozákok! Erre iszunk egyet...

Vajda György, meg az apám az asztalhoz telepedett. A főkozák kutatni kezdett a szobában: valószínű keresett valamit. Aztán kiszólt a pitvarba:

- Hé, asszony, hun az a pájinka?

A nagyanyám benyitott, de csak félig. Megállt a küszöbön:

- A zsidó azt mondta, nem hitelez többet...

- Azt mondta? - nevetett fel a főkozák s nagy önérzet és teméntelen guny volt a nevetésében. - Hallottátok, gyerekek? Azt merte izenni a csipás, hogy nem hitelez többet. Hogy esne tetű a szakállába!

Hirtelen a nagyanyámra nézett. S mintha az eszébe jutott volna valami, mert rászólt nyersen:

- Fogd be a szádat és ne hazudozz itt nekem! Hun az üveg pájinka? Tegnap, mikor a lakadalomba indultunk, ittmaradt egy üveggel. Hun az a pájinka?

Nagyanyám megfordult s szóltan könnyekkel eltűnt a hátulsóházban. Amire visszajött, a köténye alatt hozta az üveget. Letette az asztalra s kiment. Szinte lábujjhegyen. Mint minden alkalommal, ha igen haragosak voltak a kozákok.

A főkozák fölvette a literest s leöntött belőle. Kivetette magát hetykén:

- Az áldóját, jól néz most ki az a nyolc szekér magyar, meg a tizenkét szekér tót! De ugy kellett a nagyszájuaknak! Minek kezdtek ki velünk?

Ivott. Utána Vajda György ivott. Utána az apám.

Én a kemencepadka sarkába huzódtam vissza. A főkozák észrevett:

- Elé csak, fattyu! Igyál!

Magához rántott, számba nyomta az üveget. Keserű és szédítő volt az ital. Megdideregtem.

A főkozák válloncsapott, nevetve:

- Idehallgass, kölyök! Mink, kozákok hárman, ma délután levágtunk egy félfalut. De mért nem tértek ki az utunkbul? - kérdezte mintegy sajátmagától. - Mind meghaltak, ugy kell nekik! Te, kölyök, - nézett végig rajtam, - ugy idehallgass most, hogyha nagyobb leszel és nem fogsz verekedni, mint az apád, meg a nagyapád, hát inkább itt helybe téplek széjjel! Megértetted?

- Megértettem, nagyapám.

Megint ittak. Az apám maga elé szótlankodott. Vajda György megjegyezte:

- Lehet, hogy értünk gyönnek a csendőrök.

A főkozák fölnevetett:

- Hogy értünk gyönnek? Próbálják meg! Ugyan, György, hogy nem szégyelled magadat!

Vasárnap késő délutánja volt ez a nap. Ugy őszutó felé. Kilencéves nem lehettem még akkor.

A főkozák a szoba közepén hányta magát s csufolódva beszélt az atyafiával, Vajda Györggyel, aki azt hajtogatta, hogy ezuttal alighanem dolguk akad a csendőrökkel is. A főkozák mosolygott, de már harag is gyűlt bele:

- Ha nem tudnám, hogy mikor tette kerül a sor, mindig megálljátok a sarat, mingyárt kihajitanálak a házambul...

Abban a pillanatban láрма és futkozás hallatszott az utca felől. Aztán többen szaladtak be az udvarunkba. A főkozák akkor már a pitvarban volt:

- No, mi az? Mit tolakodtok ugy?

- Mihály bácsi! Mihály bácsi! - beszéltek összevissza többen. - A kocsmába halomra ölik egymást a ráski magyarok meg a márki tótok!

- Nem értem a dolgot! - kiáltott rájuk az öreg. - Csak egy beszéljen!

- Ugy volt, Mihály bácsi, - magyarázta erre egy hang a sok közül, - hogy Buttkán voltak bucsun, idáig elgyöttek békességgel, de itt összekeveredtek...

- Hány halott van? - érdeklődött a főkozák.

Egyszerre tizen feleltek:

- Mán vagy huszan fekszenek, oszt jajgatnak... A többiek bottal, meg baltával vagdossák egymást... Mihály bácsi! Mihály bácsi!... Győjjék mán, oszt csináljon békességet!

A főkozák, miután megértette, miről van szó, nyugodtan ennyit mondott:

- Mink megteesszük a magunkét. De most elkotródjatok innét, mert dühös kezdek lenni!

Benyitott a szobába, elkiáltotta magát:

- Hé, kozákok!

Ez a kiáltás »munká«-t jelentett. Az apám, meg a Vajda György abban a szempillantásban felugrott az asztal mellől.

A következő szempillantásban már az udvaron voltak mindahárman. Egy-két cikkázó fordulat: a főkozák kihuzta a szekérrudat. Vajda György, meg az apám lekapott egy-egy löcsöt. És akkor - ruddal és löcsökkal a vállaikon - rohanni kezdtek lefelé a falun. Sokan szegődtek utánuk s különben is nagy volt a sivalkodás. A főkozáknak, mikor a negyedik szomszéd táján futott el, már lobogott a haja.

Elcsattogtak.

Nagyanyám pedig kiállt a pitvarajtóba, megtámaszkodott a félfának és miközben kötényét a szeméhez emelgette, sirni kezdett keservesen:

- Mária-Anyám, eccer még agyonütik őket valahun...

Kár volt féltetni a kozákokat! Mert akkor már nagy láрма és kavarodás jött errefelé a kocsmá irányából. Az utcán futkosni kezdtek asszonyok, gyermekek, férfiak. Mindenki az udvarokba menekült s jobbról-balról csapkodták a kapukat.

Azalatt közeledett-nőtt a kiáltozás, meg a lábak dobogása. S egyszerre csak felbukkantak az utcában a márki tót legények, amint lihegve huzódtak a felvég irányának. Egyszer-kétszer megálltak, azért talán, hogy kifújják magukat. Egyesek odaugrottak a kerítésekhez, karót törtek ki hirtelenül, mások kést forgattak magasraemelt kezükben, ismét mások köveket kapkodtak fel s úgy zuditották üldözőik ellen. De akkor elkiáltotta magát valamelyik rekedt legény:

- Tágulni, gyerekek! Meggyött a vén kozák, az a veszett!

A kalimpáló köfelhők alól akkor már feltűnt a nagyapám is, amint kusza hajjal, méregtől-veresen kergette a tótokat. Valósággal kaszált a szekérrud s nyomában Vajda György, meg az apám fujt a löccsel. Utánuk három-négy ráskai legény káromkodott és fenyegetőzött. Nagy botokkal hadonásztak.

A márki tótok feljebbhuzódtak az utcán s hirtelen rávetették magukat egy kőrakásra. És akkor zúgni kezdtek a kövek. Kopogtak a kapuk, csörögtek az ablakok... Nagyapámat, mikor épp a házunk előtt intézte a támadást, éles kő érte homlokán. Felordított a főkozák, megrázta a haját, pillanatra elejtette a szekérrudat s odakapott a homlokához. Véres lett a tenyere.

Felkapta erre a rudat, két marokra s kiáltott egy másodikat:

- Hé, kozákok! Csapjunk agyon minden tótot!

S nem törődve többet a kövekkel, nekilendítette magát a márki legényeknek. Megemelte a rudat, vágott vele. Valaki jajgatni kezdett. A főkozák sarkában ott rohant Vajda György, meg az apám. Mindig feljebb nyomultak az utcán, mindig távolodott a nagyapám gyilkos kiáltozása:

- Öljük meg őket! Gyujtsuk fel a házaikat!

A tót legények akkor már a felvégen menekültek. Onnét nekivágtak az őszi szántásnak, mert a három kozák a sarkukban volt keményen. Aztán elhalt a kiáltozás.

Az utcára fokonszálts visszaszállt az élet. Az emberek kiállván a házaik elé, csoportot vertek s élénken tárgyaltak. Minden föltevés szerint az imént lezajlott véres eseményről, mely a tótok nagy csúfságával végződött, miután négynek-ötnek kivételével a ráskai magyarok is eltakarodtak az ütközet színteréről.

Azalatt este lett. Nagymamám a pitvar küszöbén üldögélt s elunván a siránkozást, már csak szípotogatott. Később magához vont, megsimogatta a hajamat:

- Jaj fiam, őrizzen meg az Isten, hogy te is ilyen országháborító légy!

Akkor már jöttek is hazafelé a kozákok. Még a felvégen tarthattak, de a nótájuk már végigszállt a falun. Éles torokkal fújtak valami merész dalt. Később feltűntek a falu közepetáján: katonás menetben közeledtek. Elöl a főkozák. A homloka vértől volt elborítva, de azért peckesen tartotta vállán a rudat. Mögötte Vajda György, meg az apám, sebesületlenül és győztesen. Vállaikön a löccsel. Aztán négy-öt legény a ráskai magyarok sorából. Karóval a vállukön.

Már este volt. Vékony felhők álltak az ég legtetején s nyugaton piros volt az ég a letűnt nap utjától. És akkor új nótába kezdtek a kozákok. Lelkesen fújták azt, hogy:

*Azért adtam három pengőt,
Vegyél rajta bécsi kendőt...*

Már a házunk elé értek és akkor befordultak az udvarba. Előbb azonban a ráskaiak elbúcsúztak a főkozáktól, aki keményen megrázta a kezüket:

- Mondjátok el odahaza, hogy verekedtek a kozákok megint!

Az udvaron ledobta a szekérrudat s odaszólt a nagymamának:

- Nézz át a zsidóhoz, oszta ha szájalni tanál, majd magam megyek hozzá. Fábasítom a szakállát...

Nagymamám szó nélkül engedelmeskedett. A főkozák az apámhoz fordult:

- Hozz be egy kis lóganéjt, mert rendbe kell szedni magamat. Azt hiszem, mingyárt gyön Pikor Andris. Ma tanácskozás lesz.

Aztán odafordult Vajda Györgyhez:

- Menj ki a faluba s próbáld nekem előkeríteni Pacsal Jóskát, azt a csizliket. Komoly beszédem volna vele.

Akkor belépett a házba.

Odabent setét volt. A főkozák gyufát keresett s meggyújtotta a függő petróleumlámpát.

Én a kemencepadka sarkába bujtam s remegve néztem az öreget. A vékonyan sipolgtató lámpavilágnál ijesztő volt ránézni. Szétturt haja lecsüngött, homlokáról szivárgott a vér és amikor ingeujjával letörölte magát, arcán végigmázolta a vért. S mélyen bentülő szemeit - félig maga elé bukva - amint végighordozta a szoba homályos zugain, olyan volt, mint egy ugrásrakész hörcsög. Félttem.

Ugyanakkor észrevett s tétován nézett velem farkasszemet. Sokáig maradtunk így, szemben egymással. Én a falhoz lapulva, kerekrenyilt arccal, ő vértőlborított, kísérteti nézéssel. Talán megsajnálhatott, mert annyit szólt csendesken:

- No pajtás, tanulhatsz ebből, hogy kell megmenteni a becsületet.

Hallottam a szívem verését, amint farkasszemben állt velem a véres öreg. Szerencsére belépett az apám, lóganéjjal az egyik markában. A másik kezében egy csomó poros pókhálót tartott.

- Mingyárt elkészitem, kedves apám, - mondta a főkozáknak.

Kinézett a pitvarba, vizeztálat hozott be. Agyag is volt a tálban. Sárt gyurt az agyagból. Aztán a lámpa alá léptek. Apám vizes ronggyal törölte le a főkozák véres homlokát, hirtelen ráborította a pókhálót, arra rányomkodta a lóganéjt s végül jól megtapasztotta sárral. Akkor egy törülközővel átkötötte a homlokát:

- Most már rendben van, kedves apám.

- Köszönöm, fiam. De legalább rendet csináltunk. Mi? - és fölvetette átkötözött fejét.

- Mint rendesen, - mondta rá közömbösen az apám.

Akkorára a nagyanyám is előkerült s négy vagy öt üveget hozott. Pálinkával. És az asztalra helyezvén az üvegeket, magávalvitt a hátsóházba, hogy vacsorát ad.

Odahátul aztán elsirdogált magának, amikor senki sem látta. És mialatt eddegéltem, ő a kuckóba huzódott. Néha felsóhajtott:

- Eccer még agyonütik őket valahun...

- Az én nagyapám nem fél senkitől, - mondtam rá.

De a szegény öreg egyre a magáét hajtogatta:

- Meglásd, fiam, agyonütik őket. Az Isten őrizzen, hogy te is ilyen légy, ha megnősz. Multiba már a csendőrök is felírták a nevöket.

Vacsora után levetkeztetett a nagyanyám, hogy bevisz az elsőházba. Mert ő a hátsó kis kamrában aludt, én pedig az elsőházban a nagyapámmal. De a főkozák sohasem feküdt ágyba, hanem a kemencepadka elé terítvén gubáját, arra heveredett. Rendszerint későn tudott elaludni. A setétben, ha már elfujta a lámpát, órákig elforgott még, magához beszélgetett, motyogott s órák teltek belé, amikor még mindig sóhajtozgatott:

- Hej, hej... Nehéz a szegénységnek...

Valami titkolt bánata lehetett. De én azt még nem értettem akkor.

Nagyanyám levetkeztetett tehát, ölébe vett, az elsőházba vitt s betett az ágyba. Rámborította a dunnát, körülrakott óvatosan, megcsókolta a homlokomat és kiosont.

Akkor már zajos volt az elsőház.

Az asztal körül, meg a kemencepadkán valami heten-nyolcan ültek. Szalonnát ettek, pálinkát ittak. Ott volt a főkozák, az apám. Vajda György gomboktól villogó tüszővel a hasán, megjött akkorára a nyakban előrehajlott Pikor András, nagyapám katonatársa a königréci csatából, akinek seprű-bajuszától nem látszott a szája, ott legénykedett és hányta magát Turbis Antal fuvaros és sajnálta, igen sajnálta, hogy elszalasztotta ezt a mai verekedést. Mingyárt az ágyam szélén lógatta a fejét Sándor Gyuri kisbíró, azt hajtogatván, hogy akármit óbégatnak a faluban, ilyen cselekedetre csak igazi katonaviselt emberek képesek...

Amikor végeztek a szalonnával, megint ittak. S előszedvén pipáikat, füstöt eregettek. A füst pokrócra állt össze s ez a pokróc ott lebegett a mestergerenda alatt olyanformán, hogyha valamelyik kozák felállt, fejével átütötte a pokrócot s eltűnt tőle a feje.

Én összehuzódva fülelgettem az ágyban.

Kézzől-kézre járt az üveg s már keveset beszéltek. Az ital megfeszítette arcaikon a bőrt, szemeik fényesre kerekedtek és mivel a pipáik szárán összevágták a fogukat, pipáik felágaskodtak s onnét-felülről néztek le a kalapjuk karimájára.

Pikor András vén königréci tüzér (aki azonban csak hid-ács volt ama hajmeresztő futásban) az asztalra könyökölvén, biccentett a nagyapám felé:

- Hogy ment végbe az a mai dolog, Mihály?

A főkozák eldült hetykén:

- Hogy ment végbe? Mint rendesen. Gyövünk a lakadalomból nagy jókedvbe. Lazony alatt szembegyönnnek husz szekérrel. Nyolc szekér magyar, tizenkét szekér tót. Biztoson a nagy-mihályi vásárba indultak holnapra. Ők husz szekeren vagy százan. Mink egy szekeren hárman. Szembetalálkoztunk, megálltunk. Ők is megálltak. Odakiáltok az első szekérnek: kitérni, hé, itt a kozákok gyönnnek! Visszakiabálják az első szekérről: teszünk a kozákokra! Ők is ihattak elébb, mert hasonló kedvükbe voltak. Odakiáltok mégeccer: kitérni, hé! Röhögtek. Odaszólok erre a két fiunak: keresztbe a szekeret... Gyuri keresztbefordítja a szekeret, leugrálunk, ki a löcsöt, ki a rudat! A tótok, meg a magyarok is leugrálnak, ki a löcsöt, ki a rudat! Én meg csak odakiáltok a fiuknak, mint rendesen: rajta, kozákok! Akkor összementünk...

Nem folytatta mindjárt, pedig előrehajolva figyeltek rá egytől-egyig. Először megnyomkodta pipájában a paraszt s amikor szivása volt megint, annyit mondott:

- Mind ottmaradtak az országuton, meg az árokba, mink meg danolva igyekeztünk hazafele. Sajnálom őket, de minek szálltak szembe velünk? Igazam van, Andris sógor?

Pikor András, akit ama rémült menekülés óta elsősorban katonai természetű mozdulatok érdekelték, komolyan bólintott rá:

- Jól tettétek. Nagyszáju alakok ne pofázzanak olyan emberekkel, akik csatába verekedtek.

Az apám, meg Vajda György szelid gunnyal nézett el a többiek fölött. Pedig egyikük sem volt csatában soha.

Megint ittak. Nagy hallgatás következett. Olyan volt már a füst, hogy lapáttal lehetett volna hányni. E füstön át nagy-nagy messzeségekbe távolodott tőlem a lámpa s olyannak láttam csak, amilyen lehet ködbefult tengerek fölött a távol partokon hunyorgató világítótorony mécsé. Pislogott a lámpa s ők visszapislogtak rá. Így mult el hosszú idő. Kint őszi csönd leselkedett. Aludtak az apró házak, a bakter is aludt. Isten tudja, hol járhattak tünődő gondolataikkal?

Egyszer aztán megmozdult a főkozák s Vajda György felé biccentett:

- Mikor gyön már az a csavargó?

- Paczal Jóska?

- Az!

- Nem tanáltam az anyjánál. Megint kószál valahun.

Még nagyobb hallgatás lett a válasz. Mintha megérezték volna egyszerre, mi fog itt következni mostan. E pillanatban nem voltak már a hetyke és önérzetes kozákok többé. Görnyedt, vézna, megroppant emberekké estek vissza. Lesírt róluk a nyomor és nélkülözés. Így előredülve, szegényes bőrben, tágult szemgolyókkal nézték egymást sokáig.

A főkozák volt megint, aki rátalált magára. Szikár öklével az asztalra sujtott:

- Hát most már elég volt! A mindenségit ennek a cudar életnek, levágunk minden urat, aki szembeszáll velünk!

Pikor András felugrott, az asztalra vágott szintugy:

- Levágunk mindenkit! Nem hagyjuk magunkat megnyomorítani!

Ittak rá. Ahogy lecsillapodtak némiképp s visszaültek, a főkozák kezdte a szót. A többiek rácsüggesztették szemeiket s nagy figyelem közt hallgatták.

Az öreg így beszélt:

- Barátim! Idehittalak ma éccakára, mert meg kell tanácskoznunk a dolgainkat. Tudjátok már, hogy a legelőbérletet, akit huszonegy esztendő óta birunk, mához jövő őszre felmondta nekünk Brugós kasznár. Hát majd felelünk néki, aki Istene van! - s felugrott az asztalnál, mert ekkor már vértől fulladozott a szeme.

A többiek hallgattak. Csak Turbis Antal szólt közbe:

- Jó lenne tán, ha írának a gróf urnak...

De látván a főkozák nagy haragját, bekapta a többit. A főkozák végignézett a gyülekezeten:

- Azt mink nem tehetjük. Az öreg gróf, aki jótevőnk volt életibe, már meghótt. A fiatal gróf külországokba jár mindég, tiz esztendeje is lehet, hogy nem járt idehaza. Azt mink nem ismerjük s tán meg se kapná a levelünköt. Ha pedig megkapná, nem törődik az ugyse mive-lünk. Hát mondom, azért hittalak ide, barátim, hogy megtanácskozzuk a közös dolgainkat. A bérlet nélkül ugy járunk, mint a partra tett hal. Megdöglünk!

A többiek bólogattak, hogy ez az igazság. A főkozák halkabbra vette a szót, talán, hogy mindenki megértse, amit mondani fog:

- Pedig mink nem adtunk okot Brugósnak, hogy így kitegyen velünk. Már most, ha állni fog a felmondás, hová tereljük majd a lovainkat? De nemcsak mink, hanem a gazdák is. Hisz a határba minden rét, szántás, erdő a grófoké meg a zsidóké. Hisz már halászni se szabad, mert a Latorca is az övéké. Jó van, legyen minden az övéké, de azért nekünk is kell élni. Azért mondom, barátim, hogyha minden kötél szakadni tanál, le fogunk számolni Brugóssal. Jogunk van ehhez, mert...

Itt már felsivitott. Méreg feszítette az arcát:

- ...mertha baj van, mindenkit mink huzunk ki belőle. Mink mentünk verekedni Rákóczival, amikor megszorongatták, mink támogattuk Kossuthot, amikor izent, hogy menjünk már, mert késő lesz, mink szolgáljuk Ferenc Jóskát... Hát hun itt a hála?

- Az már igaz, - helyeseltek sorba.

- Azért mondom, - folytatta a főkozák. - Most csak azokat hittam ide, akikbe halálíg megbizok. Merthogy megtudjátok, miről van szó, hát arrul van szó, hogy Paczal Jóska nem gyött el, mert elcsavargott megint valamerre, deha Brugós nem enged a szavunknak, Paczal Jóskával meggyujtatjuk mindenit...

Nagy csönd lett. Pikor András furcsán nézett föl:

- Hogy gondolod te azt, Mihály?

- Hogy gondolom? - pillantott szét gőgösen a főkozák. - Hát ugy, hogy megfizetjük, tanu meg nem lesz rá, a csendőrök biztoson előszedik Jóskát, de rábizonyítani nem tudnak semmit, hát eleresztik. De Brugós tudni fogja, hogy a mi kezünk van a dologba, hát megijed, oszt akkor mégis csak engedni fog...

Sándor György kisbíró a fejét vakargatta:

- De mi lesz akkor, ha Paczal Jóska megvallja, hogy mink béreltük fel pénzzel?

- Paczal Jóska? - legyintett nagy fölénnyel a főkozák. - Attul ne tartson senki, mert akkor én agyonverném őtet. Azt mán pedzettem neki. Most hát arrul van szó, hogy mink nem akarunk Amerikába menni, családjainkat meg itthagyni veszélybe...

- Nem akarunk kimenni! Itt akarunk élni! - kiabáltak egyszerre valamennyien.

Az általános helyeslésre a főkozák keselyűnyakán kifeszültek az erek:

- Elég volt, elég! Azt mondom, hogyha szembefordulnak velem, levágom őket mind, oszt fölgyujtom őket rakásba, hogy égni fognak a csürök meg a kazlak mindenfele! Hát kik vagyunk mink ebbe az országba, teremtsit a sok ingyenélőnek! Meggyujtom őket én magam, mint amilyen igaz, hogy kozákok vagyunk!

S nagyot csapott a mellére.

Én már elaludtam ekkor. Nem annyira a fáradtság, mint a félelem folytán.

De egyszerre nagy dobogásra ébredtem. Mintha egy sereg ördög döngette volna a házat. És amint félénk-óvatosan föl mertem nézni a dunna alól, őket láttam, a kozákokat, mialatt szétturt hajjal, remegő nyakszirtekkal táncoltak körbe a házban. A szoba fekete volt a füsttől s e füstködben cikáztak föl és le, dobogtak a lábaikkal és kurjongattak élesen. Körvonalaik ijesztően tetszettek, amint fölmerültek és alábukkantak a füstben. Táncolt az apám, rázta magát Vajda György, nagyokat rikoltott a főkozák, Pikor András csizmáját csapkodta a tenyerével, forgott és verte a taktust Csanak suszter, Turbis Antal, meg Sándor György. Nagy botokat forgattak a fejük fölött, valami vad katonadalt énekeltek, egyszer ledobbantak a csizmáikkal, hogy csörögni kezdtek az ablakok, másszor felugráltak a levegőbe, mialatt botjaikkal a mestergerendát verték és azt kiáltozták egyszerre:

- Le az urakkal! Halál az urakra!

Dörgött tőlük a ház.

II.

Őszi viharban hajladozott a táj.

A Latorca, meg az Ondava lapályán reggel óta sipolt a szél s ferde függönyben suhogott az eső. Olykor - szempillantásra - széthasadtak a felhők s világosabb lett tőle a táj. De aztán szilaj roham huzott végig a Barkónyereg felől, a felhők összecsapódtak s még sötétebb lett hirtelenül.

Én a Latorca gátja alatt gugoltam, a góréból összecsapott csőszkalyibában s gyenge rőzse fölött melengettem a tagjaimat. A gát mögött nagy habot hányt a Latorca, mert legutóbb áradni kezdett, a kalyiba előtt pedig a Medvec ingoványos vizei csillogtak halszínü fényben. A szél ereje alatt felborzolódott a nádas, a buzogányok bólongatni kezdtek, keserves sirámba fogott a sástenger s tocsogók, ingoványok, kiöntések és vadvizek bugyborékos ragyákkal táncoltak az esőben.

A lápok hátán a kozákok halásztak jókor-reggel óta.

Amikor kiértek, csak épp hogy borongott az ungi hegyek felől. Ahogy aztán rájoktört az eső, már nem akartak visszafordulni, hogy kárba ne vesszen a napjuk. Mert a kozákok, ha előző estén kiterveltek magukban valamit, végbe is vitték tűz, eső, jég: általában az összes elemek ellenében. Így talán jobban is szerették. Hiszen a harc volt az ő igazi életük.

Esőben szálltak ladikba, valami huszan. Két-két ladikkal vágtak neki a különböző irányoknak. Amig sekély volt a víz, rudakkal tologatták a ladikokat, később már lapáthoz láttak. És akkor kivetették a hálót.

El-eltűntek a nádas egy bozótosabb pontján, majd fölmerültek ismét, hol itt, hol amodább, egy szélesebb tükörlapon. Alakjaik mindig kisebbekké váltak, szavaik elhaltak előlem s később már csak egy-egy kurjantásuk vert át az esőfüggönyöktől meghasogatott légben. Egy darabig elkísértem őket ámuló szemeimmal. Láttam még, amint két-két ladik szembefordul távolabbról s a kozákok végső erejüket megfeszítve, nekidűtött lábakkal huzzák a hálót. Aközben más kozákok a sekélyebb felé eveztek biztos kézzel. A gázlóban egyesek kiugráltak térdenfélül gyűrt nadrágban, kötésig csupaszon s négy-öten huzzák a hálót, mialatt messzebről hosszan kinyújtott, bánkódó rikoltás hallatszott. De akkor megeredt az eső, dalolni kezdett a szél s a nádas felsuhogott. A viharba vesztek előlem a kozákok.

A kalyiba ajtajában gubbasztottam s kezemet kitártam a gyenge tűz fölé, melyet a kozákok gyújtottak góréból, korhadtt fűzgyökerekből. Miután rámbízták a tarisznyáikat, meg a pálinkát, az apám különösen megparancsolta, hogy meg ne mozduljak, amig vissza nem jönnek értem.

Ott gubbasztottam a kalyibában s olykor, a parancs értelmében, egy rőzsegallyat, egy rég elszáradt gyökértuskót vetettem a sirdogáló tüzre. Órák multak el ilyenformán, mialatt egyszer tisztulni kezdett a táj s olyankor messziről láttam ismét a kozákokat, de már csak kicsiny pontok gyanánt bukdácsolnak a távoli nádasokon túl, aztán egyszerre sötét lett, mint a tinta. A szél végighuzott eső-seprűjével, a vizek, sások, nádibuzogányok feljajgattak tőle s táncolni kezdtek karja csapásai alatt.

Féltem a sötétben. Először hallgatóztam, de mikor a távoli kurjogás is elveszett valahol, sirni kezdtem. És sirdogáltam keservesen.

Apámék azzal biztattak meg, hogy csak várjak itt, jönni fog majd a főkozák. A mérges öreg még hajnaltájt lóháton száguldott ki a méneshez, hogy három csikóslegényével megtanácskozza a legközelebbi teendőket. Mert közeledtek már az őszi ködök s úgy volt, hogy bármelyik napon telelésre hajtják be az állatokat.

De a főkozák késett.

Én sirdogáltam azalatt, mert idő multával rémitgetni kezdtek a kozákok babonái. Csak az előző héten hallottam, amint komolyan beszéltek egymás között, hogy Turbis Antal fuvaroskozáknak felesége, akit két héttel előbb temettek el, visszajár a sirjából s nyomorgatja szegény Turbis Antalt. Már nemcsak éjszaka keresi föl, hanem odaáll melléje fényes nappal is és azzal fenyegeti, hogy meg fogja fojtani, ha rosszul bánik a két gyerekkel, vagy ha másodszor is meg találna házasodni. Három nappal előbb, miközben Turbis Antal a szekeret mosta a kutnál, megint ott-támadt mellette az asszony s komoly tanácsokat adott neki, mint viselje gondját a két árvának. Többen hallották, hogy Turbis Antal így felelt kétszer maga elé: - tudom, feleség, tudom... Két nappal azelőtt meg, amikor Turbis Antal a kocsmából ment hazafelé, a harangláb tájékán elibeállt egy fejnélküli ember s lépést hátrált Turbis Antal előtt. Mert Turbis visszafordított baltenyerével szeretne volna megcsapni valahogy a kísértetet. Amikor ez nagy ijedtsége közben sikerült neki, a fejetlen ember csak hátravágódott a földön s vagy két zsák hamu esett szét belőle. Még aznap éjszaka ördögök táncoltak a Turbis ablaka alatt, megzörgettek az ablakot és míg Turbis Antal kővéváltan imádkozott odabent, az ördögök szüntelenül így csalogatták: - gyere ki! gyere ki!

Mindezek a dolgok nagy félelemmel töltötték el s csöndeskén sirdogáltam. A gondolatra, hogy esetleg ide is el talál jönni a megholt Turbisné, elállt bennem a lélekzet...

Ugyanakkor lépéseket hallottam a gát felől. Határozott, kemény lépéseket. A főkozák nem lehetett, mert ő lovon ment el hazulról. Óvatosan kidugtam a fejemet.

A gát tetejéről akkor már lefelé ereszkedett a kalyibának senki más, mint Paczal Jóska, akit napok óta keresett már halálra a főkozák.

Hogy megörültem neki!

- Isten hozta, Jóska bácsi! - kiáltottam repesve.

Megállt a kalyiba előtt, fejével csaknem elérte a tetejét:

- Szervusz, gyerek! Magad vagy?

- Magam, Jóska bácsi. Honnét teccik gyönni?

- Hogy honnét? - s fölény volt a hangjában. - Hát a nagyvilágból, mint rendesen.

- És most ittmarad Jóska bácsi?

- Itt.

Körülnézett az esőben, szemközt a szél irányával és zsebredugott kézzel bámult el a nádasnak. Sokára megfordult:

- Hallom, keres a nagyapád...

Nem válaszoltam. Mert sejtettem, mért keresi annyira az öreg.

Egyszer megszólalt még, de inkább úgy magának tette föl a kérdést:

- Nem tudom, mit akar tőlem, hogy olyan sürgős vagyok neki.

És szembefordulva az őszi viharral, kedélyesen kezdett fütyörészni.

Elnéztem az ázott legényt, amint a kalyiba előtt álldogált, zsebrerakott kézzel. Hosszu, mellbe-tört fickó volt az ágrulszakadt, s félfülére hegyesen odacsapott posztókalapban, melynek karimáját körülollózta valaki. Foltozott, hátul két-helyt kiszakadt kurta ködmönkében állt ott, a lábán szinevesztett, öreg honvédnadrág s annak folytatása gyanánt két szárnélküli csizma. A szárát még tavaly levágta és beitta valahol Paczal Jóska. Arcra inkább tót, a két szeme elállt és mialatt zsebrerakott kezekkel füttyörészett, az eső ferdén csapkodta az arcát.

A szük honvédnadrágot bámultam, amely lábszárközépből végződve, azon alul, egész a szaratlan csizmafejig, fém-szinben látszott ki a Paczal Jóska lába, sűrű szőröktől vértetett. Ugy félszemmel rámsandított:

- A nadrágot leled? Mondhatom, állja az időt.

- Katona is volt Jóska bácsi? - kérdeztem gyanutlanul.

Paczal Jóska felkuncogott:

- Hogy voltam-e? Majd subickot ettem nekik, hogy három évet köhögjek a bornyu alatt! Szabad fiu vagyok én, öcsém!

Továbbmossa az eső s veresrekepott torkáról lefolyt a mellére, meg a hasára. Mert a ködmön-ről hiányzottak a gombok s az inge szét volt vetve a mellén. Elfüttyölgetett magának egy darabkát és akkor rámnézett, úgy szögletből:

- Hát azt tudod-e, gyerek, milyen alapon vesznek be valakit a katonadoktorok huszárnak, vagy bakának?

- Nem tudom, Jóska bácsi, - siettem a válasszal. Mert a katonákról szóló dolgokat éjjel is el tudtam volna hallgatni.

- Hát azon az alapon, hogy kinek merrefele áll a sarka. Akinek hátrafele áll, abból huszár lesz, mert éppen kengyelbe való a talpa. Akinek egyenesállású a sarka, azt már csak vacok bakának veszik be, mert az jól tud gyalogolni...

- És akinek előreáll a sarka, abból milyen katona lesz? - kérdeztem ügyetlenül.

Paczal Jóska elgondolkozott:

- Nem tudom, akadt-e már olyan katonaköteles, akinek előreállna a sarka. Deha igen, akkor azt biztosan furvézernek tették...

Elhallgatott, mintha maga sem lett volna megelégedve a válasszal. A bajuszát sodorgatta, dűnnyögött.

A szél sipolt még, a Medvec nádasai eldülve suhogtak, de az eső mintha kezdett volna alább-hagyni. Kis rózsát tettem a tüzre. Lehetett már dél körül. És egyszerre, az ungi hegyek tájának, oszlani próbáltak a felhők s tenyérnyi darabkán hirtelen kitetszett az ég lengyelszínü zöldje, mintha meghasadt volna a mennybolt. És váratlanul fölmerültek a kozákok is, amint nehezen vonták a hálót, miközben furcsán elnyújtott nótát zümmögtek az ingoványok hátán. Ám lehet, hogy a nádasok zugása tévesztett meg. Ismét hallottunk egy-két kiáltást az ismeretlen messziből, mintha valami fuldokló lélek segélyért esdekelt volna. Távol, igen távol mintha a lazonyi rengeteg ködlött volna fel, amelynek mélyében számtalan kondák vannak a Vajda György parancsnoksága alatt. Balkézről fölbukkant néhány szünetre a nézpesti rétség. Kutágasok áztak a közepén, az ágasok körül a ménes bujt össze s a lovak egymás nyakába fektették a fejeiket. A rétség tulsó szélein gallytalan fűzfák busultak, de olyan messzeségben, hogy gondolatnak tetszett talán. Ott kellett táboroznia valahol a főkozáknak.

Aztán, éppoly hirtelenül, visszacsukódtak a felhők és sötét lett köröskörül minden. Nem láttuk a kozákokat, eltűnt a lazonyi rengeteg, eltűnt a nézpesti rétség a kutágasokkal. Csak a nádas hajladozott és az eső ragyásra csapkodta a vizek arcát.

Paczal Jóska a kalyiba előtt állt, de már nem füttyörészett. Csak nézett szembe a viharral, amely lucskosra verdeste a pofacsontjait. Megszólítottam:

- Jóska bácsi nem szeret halat fogni?

- Szeretnék én, öcsém, - rezzent föl a szokatlan kérdésre, - csak nem akaródzik. De minek is? A cigányoknak van igazuk, meg nekem: bolond, aki dolgozik. Mert úgy van az, gyerek, hogy a dologgal csak veszkődések, meg gondok járnak s mégis szegény tőle az ember. Így is szegény vagyok, de legalább passziózik magamnak.

Maga elé tűnődözött:

- Szamár volt, aki kitanálta a munkát. A grófok csinálják ügyesen: ők nem dolgoznak. Én se. Csakhogy én nagyobb ur vagyok, mint az összes grófok, meg bárók együttléve, mert ők adót is fizetnek, állna viszketés a talpukba. De rajtam ki veszi be? - s halkán röhögni kezdett. - Szabadlegény vagyok én, öcsém!

- Jóska bácsi haragszik a grófokra?

- Haragszik a fene! Ők mennek jobbra, én megyek balra. Mindössze azt kifogásolom a részükről, hogy mán a folyóvizet is elszedik a szegény emberek elől. Hát ehhez pofa kell!

Fokonkint méregbejött. Összevisszakiabált:

- Mert tudd meg, hogy ők is halásznak, ha igen megunják magukat. De puskával lődöznek a vízbe, vagy patront robbantanak s attul döglenek csak a harcsák! Ez persze uri flangérozás, mert a hálót huzni kéne, akkor pedig meg kell feszíteni a lábakat. Ez persze nem tetszik nekik, mert lajhárok...

- De hiszen Jóska bácsi se dolgozik! - vettem közbe, kissé ostobán.

- No, az mán igaz, - s halkán röhögött megint. - Mindazonáltal a grófok, meg a bárók nagy kutják, hogy a görény harapdálna meg a talpukat! Megállj csak, megállj, lesz itt egyszer ricsaj, csak sokat okoskodjanak a kozákokkal! Mert tudd meg, öcsém, - s kihányta a mellét, - hogy az igazság mindig a kozákok pártján van...

Nem szólt többet. Ott-ázott az esőben s gondok nyomait láttam sokat-koplalt arcán. Ugy éreztem, hogy Paczal Jóska felforgató tényeket forgat magában, de egyelőre nagyon vigyáz, hogy el ne járjon a szája. Annyit mondtam:

- Nagyapám igen haragos Brugós kasznárra...

- Mert igaza van. Brugóst majd feneken rugjuk, csak sokat ugráljon itten. Mert amit én kimondok eccer, az mindig úgy van! Hát jó lesz nekik kevesebbet szájalni...

- Jóska bácsi, maga nagyon okos ember, ugye?

Paczal Jóska rámnézett a szeme sarkából s ravasz kis mosoly rángatózott a szája sarkában:

- Azt meghiszem!

Azontul nem szólt. Valami furcsa dalt dünnyögött, mialatt vizes haja végigtapadt arcán s az orráról, meg az állahegyéről csorgott az eső.

Hanem akkorára vidulni kezdett a tájék.

A felhők szétlebbentek váratlanul, a ködök fölemelkedtek s élesen álltak előttünk a Medvec ingoványai. Messziről, igen messziről fém-szinben gyöngyöztek a hegyek lábai, tetejükön meg lomhán vonszolták magukat a felhők. Csak a szél zsongott a nádasok között. A kozákok lassan közeledtek a part felé.

Paczal Jóska egykedvűen füttyörészgetett a gát alatt.

És akkor, a nézpesti nagy rétség felől, a távoli ménes irányából feltűnt a főkozák is. Először olyannak látszott, mint egy darázs, de ez a darázs szélesebben nőtt, amint szokatlan sebességgel vágatott felénk a főkozák. Térdenfelülérő fekete gubája szétnyílt és csattogott a magaverte szélben, a rét széle tompán remegett, amint vágatva növekedett felénk s végül nagy kanyarulatot irt le a nádas partján, mialatt a ló félig eldülve dobogott alatta. Egyszerre ott-termett a gát alján, leugrott, a lovat egy korhadtt faderékhoz kötötte s felénk indult a gát oldalában.

Báránysüveg volt a fejébe nyomva, a szeméig. Nagy indulat ehette, mert veres volt az arca s bőre megfeszült a pofacsontjain. Köpködött, krákogott.

Paczal Jóska megmozdult. Az öreg ingerülten szólt rá:

- Napok óta kerestelek! Hun csavarogtál megint?
- Kicsit körülnéztem a határba, - felelt egykedvűen Paczal Jóska.

A főkozák már a kalyiba előtt állt, szemközt a csavargóval. Nagyot fujt:

- Komoly beszédem lesz veled. Brugós, az a disznó, ki akar forgatni bennünket a bérletünk-ből. Hát próbálja meg!

Paczal Jóska csillapítani próbálta:

- Csak nyugodjon meg, Miska bácsi. Brugóssal még elbirunk mink egynehányan. De össze kell tartani, mert a nélkül nincs bennünk erő...

Paczal Jóska érett szavaira a főkozák is engedett valamit. Sokáig nézett farkasszemet a meztelábassal: szempillái repkedtek. Aztán megjuhászodva s fojtott hangon így intézte hozzá a szót:

- Ha összeakaszt velünk s nem enged, meg fogod gyujtani mindenit. Értetted?
- Hogy gondolja azt, Miska bácsi? - kérdezte némi meglepetéssel.
- Hát ugy, hogy meggyujtod először a csürt...
- Osztt, ha gyönnek a csendőrök?

A főkozák intett, hogy a csendőrök semmit se fognak tudni. Suttogva folytatta:

- Mink kihuzunk a bajbul. Mink azt fogjuk állítani a csendőröknek, hogy te velünk voltál akkor. Érted?
- Értem, Miska bácsi, - tünődözött Paczal Jóska. - De ha nem fogják elhinni?! A Pilátusát, jól fognak kinézni akkor! Ugy belém rugdosnak megint, hogy vér fog gyönni összes alsórészeimből...

A főkozákot elkapta az indulat:

- Fogd be a szádat, mert buta vagy, hát majd képentörüllek, csak sokat pofázzál itt nekem! Először is veszünk neked egy pár új csizmát...

Paczal Jóska végigpislantott száratlan csizmáin:

- Abizony rámférne.

- Azut veszünk neked nadrágot, meg adunk két gatyát is, - folytatta a főkozák. - Mert mán így beszélünk róla egymásközt. Hát belemégy?

Paczal Jóska vakarni kezdte a haját:

- Hájsze, jó lenne, de ha ütni fognak a csendőrök...

- Nem hájsze, - kiáltott rá fujva az öreg, - hanem arrul beszélj, igen-e, vagy nem, mert ugy nyallak képen mingyárt, hogy be tanálsz esni a vizbe, akkor oszt obégathatsz! Azut meg uszott mán lefelé a Latorcán egynehány hótt ember, akinek eljárt a szája, hát ehhez tartsad magadat! Oszt, ha ellenünk tanálnál pletykázni a csendőröknek, hát akkor tudod! - és megfenyegette. - Deha ellenben okosan viselkedsz, nem lesz baj, oszt kapsz is miegymást tőlünk. A kozákok nem felejtik el, ha valaki jót tesz az érdekükbe...

Paczal Jóska látván a veszély nagyságát, nem volt már fölényes. Himezni-hámozni kezdett:

- Igen, de oszt ha Mihály bácsiékat is elő tanálják venni a csendőrök? Brugósnak is van esze...

- Mit?! - fortyogott az öreg s a nagy bot, amelyre nekidülve állt eddig, megremegett a markában. - Hogy a csendőrök?! Minket?! A kozákokat?! - s egyszerre barátságosan lépett Paczal Jóskához s megcsapkodta kedélyesen a vállát, mialatt nagy guny és teméntelen önérzet volt a hangjában. - Jóska fiam, a csendőrök tisztába vannak, hogyha eccer ujjat huznának velünk, hát hóttak lennének... No, mi lesz hát?

- Nem bánom! Állom! - sóhajtott Paczal Jóska. - De csak abba az esetben, ha semmi se derül ki. Mikor álljak munkába?

A főkozák leintette:

- Csak uralkodjál magadon. Majd mink kiadjuk a parancsot idejibe. Kezet rá!

Kezet csaptak.

Csak ekkor vett észre az öreg. Olyan szemmel nézett rám, mintha le akarta volna harapni a fejemet:

- Mindég az ember alatt lábatlankodsz! Kihallgattál valamit?

- Semmit se hallottam, nagyapám.

- Hát azért mondom. Hun a pájinka?

Kiadtam neki az egyik butykost. Ivott. Aztán Paczal Jóska ivott. Még vagy háromszor ittak, felváltva. A főkozáknak lüktetni kezdtek a halántékerei, de azért sok önuralommal beszélt a meztlábasknak:

- Mert ne felejtjük el, Jóska fiam, hogy ezek a földek, meg a határ a hegyekig valamikor a mienké voltak. De ellopták tőlünk s most meg is akarnak dögleszteni hozzá. De a Máriáját a sok kasznárnak, meg zsidónak! Hát kik vagyunk mink? - és olyat vágott a mellére, hogy megtántorodott, - Érted mán?

- Értem, Miska bácsi, - válaszolt illemtudóan Paczal Jóska. Mert már ő is ijedezni kezdett a főkozák növekvő haragjától.

- Hát azért mondom csak. Ígyunk!

Ittak.

A nádasok közt akkor már közeljártak a kozákok. Lassu evezőcsapásokkal jöttek s egyenes utat törtek a nádasban. Amikor sekélyesre értek, előkapták a rudakat, úgy tolták a ladikokat, mialatt mások óvatosan kormányoztak. Szőrös lábaikon s vékony karjaikon pattanásig duzzadtak az izmok.

A főkozák szemlét tartott a fogáson s dörmögött. Mintha nem lett volna megelégedve. A kozákok közül egyesek a szekerekhez siettek, melyek a gát egy hajlásában várakoztak, a sovány fűzfák alatt s visszasietvén a kosarakkal, belemerték a halat. Mások tüzet raktak, mialatt a főkozák pálinkával kínálhatta őket s szakszerű megjegyzéseket tett a különféle halakra, vagy csöndes hangon osztogatott utasítást.

Amire készek lettek volna, a partnak négy-öt pontján recsegett már a tűz és akkor a kozákok úgy, amint voltak, halat piritottak nyáron. Ittak hozzá, jókedvük lett. Beszélgettek, tréfálkoztak, mialatt körbegugoltak a tüzeknél. Csak Paczal Jóska állt, mint rendesen. Kidült szemmel pofázta befele a halat, mintha öt nap óta nem evett volna s gyakran huzott az üvegből. Egyre többen dalolgattak s úgy látszott, kis időre megfeledkeztek sorvasztó gondjaikról.

De akkor bricskazörgés közeledett a gát tetején. Ahogy fölnéztek valamennyien, Brugós kasznárt vették észre. Brugós, akinek olyan hasa volt, hogy kötéllel kötötte meg az inge fölött, mert másképp leesett volna a combjaira, alig fért be a hátsó ülésbe. Már a kozákok fölött kattogott a bricska, amikor szólt valamit a kocsisnak s a lovak megálltak.

A főkozák abban a pillanatban a gát középmagasságáig ugrott föl s előrefeszült. Nagy botját maga után huzva tartogatta a jobbkezeiben. Odalent szintén felugráltak a kozákok s támadóállásba helyezkedtek.

A kasznár, aki hordóhasával úgy szétdagadt az ülés szélein, mint szakajtó fölött a megkelt tészta, pislogva szólt le a kozákoknak, mint valami szuszogó rozmár:

- No, milyen volt a fogás, barátaim?

Mert Brugós mindenre kíváncsi volt a világon.

De senki sem válaszolt neki. A kozákok összevágott állkapcákkal, kalap alá nyomott szemmel néztek vissza rá, nagyapám pedig a gát középmagasságában állt előrefeszülve, leeresztett botját markolva, olyan sunyin, mint egy ugrásrakész hörcsög. Csak az ádámcsutkája ideges rángásán látszott, hogy méreg eheti a torkát. Brugós ránézett felülről a főkozákra, de ezuttal nem volt közömbös többet. Mert a dühös öreg úgy állt ott, hogy csak egy cikázó szökés a gát peremére, a bot egyet kavar a levegőben s a kasznár loccsant fejfelé zöttyen ki az ülésből. A gát másik partján ott csapkod a Latorca... Sok holttest uszott már lefelé azon.

A főkozáknak remegni kezdett a lábszára... Az apám, meg Vajda György rá akart rohanni alulról, hogy lefogja. De akkorára Brugós is visszanyerte önuralmát s odaszólt a kocsisnak:

- Hajts...

Messze járt már a gáton s a kozákok még egyre szótlánul néztek utána.

Aztán ők is fellélekzettek. Nagy lakomát csaptak s még-nagyobbakat ittak. Az idő kividult s a szemhatár legaljáról, túl még a Vihorlát-Gutin gerincein is, fehér palástban szikráztak idáig az országhatár havasai. Már lefelé szaladt az őszi napocska, amikor kasba hajigálták a halaskosarakat s szekerekbe vetették magukat valamennyien. Kivéven Paczal Jóska, aki a szántásokon át, toronyirány csapott a falunak. Kezeit a nadrágzsebébe dugta s póznalábaival kísérteti iramban ette a távolságot. El is hagyott mindenkit.

A kozákok a mezei uton csörömpöltek a szekerekkel. Az első szekeret a főkozák hajtotta személyesen. És mert kutyakedvük kerekedett, dalolni kezdtek szilajon. A főkozák kezdte, mint rendesen s a többi fujta utána, versenyt a széllel:

*Azér adtam három pengőt,
Vegyél rajta bécsi kendőt...*

A falu aljáig ért a harsány nótaszó. Mert a kozákok nem szerettek hazaérkezni nagy vigasság nélkül.

III.

Ettőlfogva hosszú ideig nem láttam a kozákokat.

Mert ahogy tovább hidegedtek volna az esték és hódarát kezdtek szitálni a felhők, hetek óta anyai nagyapám házában éltem.

Ott-áll ez a ház a grófi kert mögött, egész a felvégen, a gazdasági udvar legelején. Azon túl, óriási négyszögben, a cselédlakások következtek, azután az ólak, istállók, csürök és magtárak. Hideg reggeleken magas trágyadombok füstöltek az udvar legvégében, amelyen túl már a gróf titokzatos kertje következett. Reggelenként, amikor tarisznyával oldalamon az iskolába készülődtem, ennek az óriási udvarnak kutja mellől indultak el nagy csörömpölés közt távoli utjaikra az urasági szekerek, az igások báránysipkákat húztak le a nyakukig, hogy csak szemöldökük, meg zuzmarás bajszuk deresedett ki s nagy zajjal kifordulván a hidon, elzörögtek valamerre. Baltákat is vittek magukkal, mert e vállalkozásaikon szokásuk volt farkasokkal verekedni... E hideg reggeleken a gulyások a kut vályui elé terelték a jószágot s itatás után visszaterelték az ólakba. Lompos szőre volt a tinóknak s búsan bőgtek olyankor a vályuk körül.

Hónapok óta nem láttam már a kozákokat.

Mert egy késő-őszi reggelen felkaptak a szekereikre s hangos énekszóval kivágtattak a faluból. Fekete gubában, toronysüvegekben mentek el valami harmincan s azóta csak a hirük tévedt be olykor anyai nagyapámékhoz. E téli hónapok alatt fát irtottak a kozákok, messzi, igen messzi földeken, titokzatos nevű rengetegerdők közepében. A főkozák volt a gazdájuk s az alatta szerződött kozákok - hír szerint - derékigcsupaszon döngették az erdők szálfáit. Máskor meg farkasokkal csatáztak napszámra, ha e csattogószájú ordasállatok éhségtől kinzottan rájukereszkedtek a kősziklákból. Természetesen a kozákok maradtak felül, mert sok ügyességgel s még több elszántsággal tudták forgatni a baltát. Olyankor győzelmi tort ültek a hótól befújt erdőkben s szilaj éneküktől visszhangban zúgtak erdők és havasok. Mert ehhez értettek a kozákok.

Hiszen vérük szerint nem sok közül volt a havasokon túl lakó valóságos kozákokhoz, de ők mégis kozákok voltak. Különb kozákok a muszkáknál. Megférhetetlen, izgága természete miatt csufolták így először a nagyapámat s a harcias elnevezés idők folyamán átragadt mindazokra, akik az ő vezetése alatt szövetkeztek, hogy csontos kezeikkel előkaparítsák valahogy legalább a sovány kenyeret.

Mert mindenféle munkába belevágtak a kozákok s Isten tudná, mi volt igazi foglalkozásuk a mindenféle vállalatok között?

A főkozák csikósgazda lett volna ezekben az esztendőkből. Összeállván többrendbeli kozákokkal, hosszú idő óta bérelték már a nézpesti rétséget. Neki volt vagy hat lova, a kozákok közül is előkerült valami negyven, hozzáterelték ezekhez a gazdák csikóit s az így összeverbuvált ménes jókor-tavasztól alkonyat-őszig ott dobogott a nagy rétségen, melynek határkarimáit a távolban búsongó fűzkoronák jelezték. Három-négy lovaslegény őrizte a ménest. A főkozák hébe-korba kivágtatott hozzájuk és nagyot ivott velük, vagy megfenyegette őket a botjával. Mikor hogy. Aztán elvágtatott s napokig nem látták megint.

Mert próbálkoztak egyéb vállalatokkal is a kozákok. Tavasszal bányászni jártak az imregi hegybe s dinamittal háztömegű kősziklákat robbantottak. Mérföldes messzeségben szunnyadt az imregi hegy, de a faluban megzörögtek az ablakok a légetrázó robbantásokra. Tudta

mindenki, hogy a kozákok dolgoznak a bányák mélyében s minden bizonnyal tudnia kellett ezt a vén Pikor Andrásnak is. Ám Pikor András katonaviselt ember volt, tehát egy-egy ilyen távoli és tompa dörrenésre levegőbe emelte az orrát s beleszagolt a négy világtájba:

- Ágyuznak valahun. Azt hiszem, Ferenc Jóska indul a poroszra. Jézus-Máriám, mi lesz még itten!

Sok minden mással próbálkoztak még a kozákok, míg e földön éltek. Fölkerekedtek csapatonként s szerszámaikkal megindultak a hetedik határban elfutó vasut irányának. S nyaratszaka a vasuton dolgoztak. Vaskampósvégű rudak segélyével a sineket feszegették s olyankor azt kiáltották ugyanegy pillanatban: hooó-rukk! hooó-rukk! Ez a hooó-zásuk messzire zengett a nyilegyenes sineken s olyankor sok részvét lett urrá szivemben. Mert egyszer magamat is kivitt az apám egy hétre. A tüzes ég alatt félnapokig elnéztem a kozákokat, amint feketéresült, koplalástól kiszítt arccal, a lihegéstől csapzott hajjal s remegő lábakkal erőlködtek s a halántékaikon pattanó erekkel azt kiáltották egyszerre: hooó-rukk!... Csak olyankor álltak félre egy pillanatra s törölték le lucskos arcaikat, ha a pályán végigsüvitett a gyorsvonat. Az ablakokból fényes urinépek néztek el fölöttünk közömbösen, elszárgult a gyorsvonat s tíz perc múlva már csak gyenge füstje jelezte útját a szemhatár pereme táján. Olyankor ismeretlen vágyak ütöttek szíven: szerettem volna együttutazni e fényes urinépekkel a látóhatár alá merült világok felé. És gyakran fölvettem magamnak a kérdést: honnan indultak el és hol fognak leszállani egyszer abból a vonatból?... Máskor a pályamenti apró füzesbokrok alá heveredtem s tarkóm alá dugott tenyerekkel hallgattam a telegráfrótok rejtelmesen zsongó énekét. Mintha a másvilágra elköltözött lelkek beszélgettek volna egymással valamelyik szférából. Nem értettem, sehogysem értettem. Egyszer aztán megmagyarázta az apám, hogy az urak, meg a tábornokok beszélgetnek telefonon, meg távirdán, ki Bécsből Homonnára, ki Lembergől Budapestre.

- Ugye, az urak igen okos emberek?

- Nagy kuttyák, az bizonyos, - felelte kurtán az apám s tovább srófolta valamit a sinen.

A vasutról csak szombat esténként tértek meg a kozákok, hogy fehérneműt váltsanak vasárnapra. S a bányából is, a vasutról is a főkozák házában gyülekeztek. Ott fizette ki őket az öreg. Ezüstforintosokat, meg koronásokat rakott végig az asztalra, dűnnyögött maga elé, számolt s mindenkinek odaadta a maga forintjait. Sejtettem ennél fogva, hogy a főkozák intézi az összes vállalkozásokat a keze alá társult kozákok fölött.

Régebben nagy halászatokat rendeztek még a Latorcán, a Laborcon, de az urak innét is kiszorították őket a kiöntések, minekfolytán sok dac és keserűség búsitotta a kozákokat. Évről-évre terhesebb lett a sorsuk, pedig belefogtak készörömet mindenbe s lehetetlen lett volna fölszámolni, hányféle foglalkozása volt minden kozáknak ugyanegy időben. Az apám például fuvaros lett volna ekkortájt, de azért kezére járt a főkozáknak a ménes körül, ott robbantotta a köveket az imregi bányában, erőlködött nyárban a vasuton, megfordult a lazonyi erdőkben, melyeknek mélyén sógora, Vajda György főszámadó parancsnokolt az ott összeterelt valamennyi konda fölött, máskor zsellér lett egy esztendőre, megint az ingoványos kiöntésekre járt ki hálót vonni s Isten tudná, még mi mindent nem... S ilyen reménytelen, összehányt élete volt a többi kozáknak is.

Belefogtak ők mindenbe, csak egytől óvakodtak. Amerikától.

Más falukban mindig gyérültek a férfiak. Egy-egy ősszel karavánostul kerekedtek föl az állomásnak, hogy a világ másik oldalán próbáljanak szerencsét nagy boldogtalanságukra. Kikisérték őket a falu fele, az asszonynépek jajveszékelték utánuk. Elmentek az istenadták s hónapokig a hírük sem tért vissza...

A kozákokat mindig visszatartotta a nagyapám, meg bajtársa a königréci loholásból: Pikor András, aki a linci bakáknál szolgált hét esztendő az időben... Mert e két nevezetes ember megjárta Amerikát is. Ám Newyorkban nem találván munkát, Pikor András odaszólt a nagyapámnak:

- Te Mihály, gyerünk Szanfranciskóba. Ott biztosan megfogad valaki.

- Én is azt gondolom, Andris, - hagyta rá a főkozák.

S toronyirány, gyalogszerrel nekivágtak Szanfranciskónak, a pacifik-vasut mentében. Valami két hónapot kutyagoltak olyan öserdőkön át, hogy nem volt elejük-végük. A főkozák botra átlökve vitte a tarisznyáját, Pikor András a hátán vitte zöld katonaládikáját, amelynek oldaláról minden indián leolvashatta, hogy: *Zugsführer Andreas Pikor 14. Reg. 2. Comp. 3. Zug*. E csatangolásuk közben állítólag vad törzsekkel is verekedtek volna. Ez azonban nem bizonyos. Mindazonáltal tény, hogy mivel Szanfranciskóba sem akadt szerencsájük, visszagyalogoltak Newyorkba, ott nagy mérgükbe (mert alig volt már pénzük) jegyet váltottak hazáig. De az utiköltségből végkép kifogytak Miskolcon, Miskolctól tehát gyalog jöttek a faluba. Három napig tartott ez az utolsó, koplalással kevert kutyagolás, káromkodva érkeztek haza s mindekelőtt beültek a kocsmába. Megittak két liter pálinkát s a kocsmároost, mivel elég szemtelen volt azt kérdezni: hány dollárt spóroltak össze, elfenekelték s kidobták az ajtón.

Ezért óvakodtak Amerikától a többi kozákok.

Hónapok teltek el azóta, hogy egy reggelen szekerekre kaptak valamennyien s ember nem látta őket azontul. Még a hirük is elveszett a hófúvásban.

Mert ekkor már fürgeteg dult s farkasok vonítottak a jeges határban. Olyan hidegek jártak, hogy a varnyuk lepotyogtak a jegenyefákról.

S mialatt odakint kémények süvítöztek s farkasok jajgattak a kertek alatt, anyai nagyapám házában békésen vártuk az idő enyhülését...

Micsoda más hajlék volt ez, mint a főkozák tanyája!

Apai nagyapám tettei csak messziről tűntek föl nagyoknak. Ilyenkor csodálat töltött el az indulatoktól fűtött öreg iránt, de szemtől-szembe félttem tőle. Anyai nagyapám, a híres ács, egészen más ember volt. Termetre óriás, hogy a hörcsögtermészetű főkozák alig ért a hónaljáig. Jóságos, mindig komoly a hangja és soha senki rossz szót nem hallott tőle. Az őt folyó környékében ő emelte a legszebb háztetőket s amikor hosszú élete alatt megunta az önálló vállalkozást, a grófhhoz állt be. A kasznár keze alatt elsőgazda volt a birtokon: ő ügyelt föl szántásra, vetésre, de az ő vezetésével folytak a gazdasági építkezések is. Tavaszi szántás idején, ha megállt valamelyik halmon s elnézett a határ fölött (én alig értem el a zsebéig), olyan érzése lehetett, hogy nálánál nagyobb ur senki sincs a tájon. És levén kalapját, a gyöngye szél megsimogatta gyérülő halántékát. Olyankor összekulcsolta a kezét s felsóhajtott. Az ő szelid szavát még a kegyetlen Brugós is nagy figyelemmel hallgatta meg mindenkor. Esténként, vacsora előtt, leült az asztal mellé, a festett ládára s félhangon olvasott a bibliából. Visszafojtott lélekzettel figyeltünk rá valamennyien.

Mert az Isten bőven megrakta családját. Nagyanyám, ki a Nyirből származott fel, megadó, csöndes teremtes volt. Soha egy kemény szavát nem hallottuk, éppugy, mint a nagyapámnak nem: inkább a szemével kormányzott. Két szobából állt a békés lakás: a másodikban az anyám néneje élt a fiával, aki akkor már polgárista-diák volt a városban s csak vakációkra került haza. Férje Amerikába ment ki, hogy ott próbáljon szerencsét. Édesanyám öccse a nagyapám mesterségét üzte s a pitvarból nyíló műhelyben furt-faragott napestig, mialatt felgyürt ingujjakkal s az apámtól kapott kókadt tűzérsipkában dalolgatott meglegegedten. A katonasipkát

a feje búbjára bökte s úgy volt, hogy tavaszra házasodik. Ezért is dolgoztatott annyi szelid kedvvel. A házban éldegélt azonfelül a dédapám is. De ő már olyan öreg volt, hogy egész nap a kemencepadkán üldögélt s melengette a hátát. Lehetett már kilencvenesztendős. Sárgult haja válláig ért, foga alig akadt három s ennekfolytán az álla hegye szinte összeért az orrával. De a színe még piros volt. Ott melengette magát a kemencepadkán, szemöldöke eresz gyanánt csuszott le a bizonytalanul röpködő szeme fölé s legtöbbször hallgatott. Kint csattogott a hó, asszony-nagynéném guzsalyon dolgozott a hajadon-nagynénémmel, nagyapám az ólak körül intézkedhetett valahol, nagyanyám az ebéddel volt elfoglalva, a falióra szaladva tiktakkolt, a műhelyben valami hazavágyakozó katonadalt fújt a nagybátyám, az öreg pedig melengette magát és hallgatott.

Csak olyankor mozdult meg, ha a műhelyből bepillantott a nagybátyám. Hetyke katonasipkájával valahányszor benyitott az ajtón, öregapus ráemelte szemöldökei sövényét. Nagybátyám értette már a titkos jeladást s odasugott neki:

- Majd ebédután, öregapus. Most meglátnák.

S öregapus zokszó nélkül beletörődött, hogy majd ebédután.

Ebéd végeztével felállt a nagyapám s elmondván az asztali áldást, rövidesen ki-ki dolgára széledt. Ilyenkor a nagybátyám decisüveget szoritott az öreg markába. Öregapus a szemöldökével jelezte, hogy rendben van s kebelébe rejtette az itcét. De amikor senki nem látta, óvatosan szájához dugta az üveget. S addig dugdosgatta az orra alá, hogy egyszerre méregszin lepte el az arcát, markával belekapott a hajába s dalolni kezdett reszkető, igen reszkető hangon:

*Amoda gyűnnek lovasok,
Feketélnek, mint a sasok.
Ha betyárok: majd bevárom,
Ha pandurok: majd levágom...*

Ma már csak e négy sorára emlékszem a lázadó dalnak. Mert az volt: nagyurak ellen vadító tartalom elejétől-végig. Remegve kezdte öregapus, deha belejött egyszer, megkapta a lengő haját, levágta a fejét s könnyek potyogtak a szeméből. Aztán éppoly hirtelen fölszegte vén fejét, megemelte vékony karját és a levegőben mórikázván vele, felkurjantott:

He-e-e-jh! Ha-a-a-jh! Kutya-ba-a-a-jh!...

Itt már mekegve cifrázott, mert kifult a torka. A nyekergő nótára rendszerint besietett a nagyanyám, vagy valamelyik néném s fejcsóválva nézték öregapus duhajkodását:

- Mán megint felöntöttünk, öreg? Ki adta a pájinkát?

Több se kellett öregapusnak! Rikácsolva támadt nekik:

- Mi közötök hozzá? Mars ki, mars ki innét, ahányan vagytok, mert mingyárt rátokgyujtom a házat!

El is hallgattak. Nagyapám elől szerencsére sikerült eltagadni ezeket az epizódokat. Mert kemény parancsa volt, hogy öregapus elől el kell dugni minden italfajtát. De nagybátyámnak suttyomban megesett rajta a szíve s ezért történt, hogy valahányszor benyitott a műhelyből, öregapus ráemelte szemöldökeit:

- No, mi lesz?

Hallgatag, igen hallgatag ember volt már öregapus. Ám ha beszoppantott egy-két decit, káromkodni kezdett, leszedte az égi szenteket s becsületsértő kifejezésekkel illette a nagyurakat. Bizonyos Dózsa Gyuri barátját emlegette olyankor, ökleit emelgette s pokolrahányta az összes grófokat, akik miatt nem tud jóllakni a szegénység:

- A süly rágná ki őket! No, majd begyujtunk még nekik, pajtás! Csak kevés kitartás!

Ez a »pajtás« én voltam, mert mindenki más kisompolygott olyankor.

Kemény, önérzetes kozák volt a dédapám, gyujtogatóbb-természet a főkozáknál is, amíg a földi életben csetlett-botlott, szegény. De egyre gyérült ez a lázadása, mert egyre-ritkábban juthatott hozzá a suttyom-üvegecskéhez. A hátát melengette, szuszogott, elaludt, fölemelte félszemöldökét, kinézett vele a hóviharba és eltűnődve, hallgatott. Igen hallgatott.

Az idő nem engedett. A lengyel végekről fújt a szél s dörögtek a háztetők és kémények. A falu hóba volt ásva s hetek óta nem érkeztek biztos hírek. Olykor, álmos délutánokon, mintha csengős szánka szaladt volna el az utcán. Az anyámról sem tudtunk semmit ősz óta. Mert a negyedik faluban laktunk ekkortájt s engemet már szeptemberben áthoztak, iskolára. Otthon csak az öcsém maradt az édesanyámmal, aki akkor már betegeskedett, szegény. Hol a fejét, hol az oldalát fájta s nagyon egyedül lehetett, mert az apámat csak minden hétféle ha hazajuttatta egyszer. A kozákok útját járta szüntelenül. És mivel gyakran emlegettem az anyámat, nagyanyám egy délelőtt kiszólt a műhelybe:

- János, készülj fel és menj át Máriához. Talán meg is halt szegény...

Nagybátyám letette katonasipkáját s készülődni kezdett. Egy óra múlva előállt nagy csizmában, gubában, baltával: vadállatokra is számított az országuton. Nagyanyám sonkával, turóval tömte ki a tarisznyáját s ráakasztott egy oldalast, mert karácsonyi ünnepek előtt álltunk. Számítottunk rá, hogy talán szükében lehet odahaza az anyám. Nagybátyám, amikor már meg volt rakodva, mint egy telelésre készülő sünnel, felhuzta kecskebőr keztyűit s elbucszván a házbeliektől, belevágott a hófúvásba.

Egész nap aggódtunk miatta, mert hírek voltak, hogy farkascsoordák járnak az utak mentében. Még a bocskorukat is megfalták. Elmúlt a második nap is, a harmadik nap is. Nagybátyám csak nem került elé.

Nyomott hangulatban figyeltünk föl minden közeledő neszre. A cselédlakások felől olykor messzi éneket hallottunk, különösen estefelé, de a zengő viharon át olyan álomszerűnek tetszett, mintha a föld alól jött volna valahonnét. Valamelyik menyecske örömlhetett kukoricát a kézimalmoson s eltűnődve maga elé, nótában sirt föl elfojtott nyomorúsága. Ma is hallom még a szerencsétlenek dalait!

Nagynéném fia is vakációra jött, régebben még. Megmutogatta képes-tankönyveit, különösen a földrajzban látható távoli vidékeket s csodameséket tudott városokról és vidékekről, amelyek ámulatba ragadtak és titkos vágyakat kölögettek bennem. Beszélt régi dolgokról s nagy emberekről, akiknek nevét ekkor hallottam először. Amikor Kossuth Lajost említette, öregapus megmozdult a kemencepadkán:

- Abizony! Olyan beszédű ember se akadt másik. Amikor 31-be a korela alatt megvesztek a tótok s puskával, meg baltával indultak Ujhely fele, kigyűtt elibük az országuton...

Elcsöndesült a régi emlékekre. Megingatta a fejét s úgy folytatta, mintegy magához intézve a szót:

- Oszt csak egyesegyedül gyött ki egy parádéskocsin. Mikor szembetanálkozott a dühös tótokkal, intett a kocsisnak, hogy állják meg. Ő meg felállt a kocsiba, oszt akkor nagy prédiká-

ciót intézett a tótokhoz, mert csak a magyar nyelvet birta. A tótok értették is, nem is, de ahogy belegyött a szoba, a tótok letettek puskát, baltát, oszt úgy kiabáltak, mint a bolondok: iljen Kossuth Lajos! Hát ilyen szava volt nekie. No, meg is fenekelte a királyt, meg az összes grófokat... Isten éltesse!

Elhallgatott öregapus s azontul csak a fejét rázogatta.

Csönd ült a szobára: a melegtől kipárasodott a tenyéryi ablak. Két nagynéném szalmával, kóróval fütötte a kemencét s olyan nehéz volt a levegő, különösen estetájt, hogy bódult a fejem. Ilyen bódultságban szunyókáltam el a kemencekucikban s néha meg-megriadtam, már hajnal előtt. Rossz álmaim voltak: a kóbor farkasoktól féltam. És hajnal előtt, ha a kemence-sarokban megemeltam a fejemet, a polgárista unokabátyám zümmögő hangját hallottam, a mint félkönyökre fekve verset tanult valami könyvből. A kormos lámpa félig lehuzva pislogott az asztal szélén, ő pedig, mialatt mély lélekzettel aludtak a többiek, dűnnyögve ismételte, talán huszadszor:

*Ily késő éjszaka ki jár ott künn a temetőn?
Az óra már éjfél ütött, a föld már néma lőn...
Egy árva gyermek andalg ott, szívét bú tölti el;
Hisz az, ki őt szerette még, többé már föl nem kel.*

Az egyhangon elmondott, mindig ismétlődő vers, a temető éjféli arca, a szoba kísérteti fénye s a kint zengő vihar bús hatással voltak reám s tünődözni kezdtem a szegény emberek életéről...

Aztán a fürgeteg is mintha alábbhagyott volna. Hó sem hullt s ettőlkezdve csak duruzsolt a szél. Duruzsolt, duruzsolt, olyan furcsa egyvégben, mintha zárt ajtók megett egy leány sirdogált volna csöndeskén. És ezalatt mintha fel-felcsuklott volna nagy fájdalomában. De ez a szélcsuklás a kémények felől jött, vagy a pitvarból hallottam, ha hirtelen becsapták a külső ajtót.

Ötödnapra betoppant a nagybátyám. Jó hírekkel jött: odahaza semmi baj. Csak az apámról nem tudni semmit, aki még az ősszel belevette magát a Vihorlát erdeibe a kozákokkal. Nagybátyám elmondta, hogy háromszor is megpróbálkozott visszafelé, de a vihar már a faluvégén bevágta az árokba s e miatt kénytelen volt megfordulni. Harmadizben már vagy negyedórára elhagyta a falut, husz lépést nem lehetett látni előre, az országut elveszett a lába alól s maró szél, meg nagy fehérség volt minden. Már azt hitte, hogy beletévedt a világba, de szerencséire ugatást hallott s valahogy visszatalált a faluba. E harmadik próbálkozása közben, épp, amikor visszafordult, úgy látszott neki, hogy nem messze az országuttól, azon a tájon, ahol már vége van a grófi földeknek, mintha két farkast látott volna, amint egy védekező embert kapkodtak csattogó szájjal. Az ember is, a farkasok is elvesztek a nagy fehérségben, aztán megint látszottak keveset, de csak félig. Ő torkaszakadtából kiabált arrafelé, de a szél elkapta szavát, a két farkas pedig egyre tépdeste azt a hórihorgas alakot, aki - bot hiján - a lábával rugdosott beléjük. A nadrágja feneke akkor már ki volt szakítva jódarabon. Még emlékszik keveset, hogy az emberen mintha igen keskenyszáru nadrág lett volna, olyan, mint a bakákon s mindjárt gondolta, hogy alighanem Paczal Jóskát szorongatja a két bestia. Segítségére akart menni a baltával, mert az egyik farkas megint beleragadt a Jóska hátuljába. Jóska megfordult, rugott rajta, hogy négyet kalimpált a dög, de akkor megint olyan hófúvásba kavarodtak, hogy nem látta többet sem Jóskát, sem a két ordas állatot. Ő aztán visszamenekült a faluba. Hihető ennélfogva, hogy Jóskát alighanem megették a farkasok.

Dehát Paczal Jóskának ezuttal sem történt baja. Harmadnapra már megjelent a műhelyben, a maga hetyke módján.

Ennek azonban előzménye is volt.

Mikor nagybátyám Paczal Jóskának a farkasok által való megtépetését adta elő, akaratlanul elcsuszott a számon:

- Hála Istennek...

Nagyapám megütközve nézett rám s ahogy látta zavaromat, egy-kettőre kifagगतott. Amikor megtudta, hogy a főkozák gyujtogatásra bérelte föl Jóskát, nagyon fölindult. Hosszu ideig járkált a szobában, mialatt két kezét összefonta hátul. Aztán megállt a fia előtt:

- János, nézz utána, mi történt azzal az emberrel? Ha valahogy visszakerült volna, győjjön azonnal hozzám. Beszédem volna a fejével!

Félóra mulva visszajött a nagybátyám, hogy Paczal Jóska még nem került elé. Az anyja csak annyit tud róla, hogy egy héttel előbb kék kendővel kötözte le füleit a fagy ellen és akkor nadrágzsebbe vágván a tenyerét, nekiment a hófúvásnak. Valami komáját akarta meglátogatni Gatályban.

Harmadnapra ezután megjelent Paczal Jóska. Amikor délelőtt kinéztem a műhelybe, ott-ült fesztelenül a ládán, bakanadrágos lábait átvetvén egymáson. Kalapjának kupakja a feje hegyin, a két füle piszkos kendővel lekötve s jókedvűen magyarázott a nagybátyámnak:

- Mán vagy tizedszer akadt belém a két csikas. Ha orrbarugtam az egyiket, a másik hátul csüngött rajtam. A fene beléjük, ki is cibálták alaposan a nadrágom fenekit...

Lecsuszott a ferslágról, megfordult s megmutatta magát hátulról. Nadrágja szét volt tépdese s ezuttal szalmacsomók lógtak ki belőle. Mert folt hijján egyelőre szalmával tömte ki magát.

Nagybátyám csodálattal vegyes mosollyal csóválta a fejét. Paczal Jóska legyintett:

- De hát ez semmi, voltak komiszabb eseteim is. A fő, hogy idejibe érkeztem meg Gatályba. Épp keresztelő volt a komámnál, a Vircsik kovácsnál s olyan egyet ittunk, hogy hajaj. Ott volt három cigány is, oszt a klarinétosba kigyult a pájinka.

Az eszmeccserének a nagyapám belépése vetett véget. Maga után intette Jóskát s visszahúzódtak a szobába.

Ottmaradtak egy félórát. Nézeteik közt nagy lehetett a szakadék, mert a pitvaron át többször áthallottuk a nagyapám szenvedélyes szavait, ami ritkán volt szokása. Paczal Jóska keményen tartotta magát, sőt később hetykén kiabált vissza. Nagyapám végül is benyitott a műhelybe s nagy felindulással szólt a fiának:

- Gyere csak be!

Én is utánuk-csusztam. A szoba közepén ott állt Jóska, a vita hevében megnyílt rajta az ing s szőrös mellét kivetve, hányta magát. Hátuljából még több szalma csüngött ki.

Nagyapám a fiához fordult:

- Ez a boldogtalan ember elvesztette az eszt...

- Ez igaz, - kiáltott bele Paczal Jóska, - csak hogy az urak, meg a Brugósok vették el, mert miattok koplalunk!

Nagyapám intett neki, hogy hallgasson. Ám akkor öregapus motyogott fel a kemencepadkán:

- Jóskának igaza van... Mindenbe helyeslem...

- Öreg, öreg, hogy nem fél az Istentől, - nézett rá szemrehányón a nagyapám.

Több se kellett öregapusnak. Szétfujta a bajuszát:

- Csend legyen itt, a basszorkányosát, mert szétcsapok köztetek! Mégis csak disznóság, ami ebbe a kutya világba történik! Ha megharagszok eccer, felvágom a hasát minden urnak!

Paczal Jóska viharos röhögéssel állt a szoba közepén:

- Az a has fel lesz vágva!

- Ember! Ember! - kiáltott rá a nagyapám. - Elkárhozol! Börtönbe fogtok pusztulni mind!

- Azt meglátjuk, - vágta föl a fejét Paczal Jóska. - Velünk nem lehet kikezdeni!

S ment köszönés nélkül. De előbb még odaszólt nekem:

- A főkozák megnyuz, te taknyos. Te fecsegted ki az egészet...

Attólfogva nagy izgatottságban teltek a napok. Nagyapám gyakran járkált mély tünődések közt a szobában: nem tudta, mitévő legyen? Ugy látszik, meg akarta várni a főkozákat, hogy a lelkére beszéljen. Nagybátyám a műhelyben dolgozgatott megint, öregapus pedig a kemencénél melengette magát s nagy-ritkán felbólongott:

- Paczal Jóska az én emberem...

Akkorára kitisztult. Megállt a szél s hó nem esett. De azért éles hideg volt s az alacsony kéményekből sugárban szállt a füst az opálszinű égbolt iránt. Megélénkült az utca is. Karácsony előtt álltunk.

A kozákokról még mindig semmi. Egyszer látogatóba jött át másik nagyanyám, a főkozák felesége is. Ez karácsony másodnapján volt. Virágos ködmönben jött és sok panasz közt emlegette, hogy alighanem baj érte valahol a főkozákat. Egyszer agyon fogják ütni, az bizonyos!

Nagyapám nem tért ki a fenyegető készülődésre s apai nagyanyám ennekfolytán nem is gyanította, micsoda terveket forgat magában a főkozák. Egyelőre Brugósnak sem szólt, pedig napjában többször is meglátogatta a kasznárt gazdasági természetű tanácskozás végett. A főkozákat várta türelmetlenül.

De a főkozák nem jött.

Ujesztendő előtt megint elborult a világ s még nagyobb havazásokra lehetett elkészülni. A kormos felhők miatt olyan setét lett, hogy már délután meg kellett gyújtani a lámpát.

És ugyanakkor a gazdasági udvar körül fölcsendültek az ujesztendei bucsuzkodó nóták. Mert több ígás, béres meg gulyás idegen uraságokhoz szegődött el Szent Mihály-napkor s ezek most, mielőtt itthagyták volna a régi uraságot, keservesen nótáztak egész napon át. Fújták e dalokat szivszakadtan az utcán, a cselédlakások és ólak tájékán, meg a major hátában. Egy-együ énekeikben jószívvel emlékeztek meg a régi uraságról, akinek annyit szántottak-vetettek, elbucsuztak bennük rokontól, ösmerőstől s kifejezték nehéz vágyaikat, hogy talán jobb dolguk lesz az idegen földön. E jajongó daloktól visszhangzott a falu, telve a nyomor panaszszavaival... Így évfordulótájbán emlékezem rátok gyakran, ti szerencsétlen emberek...

Ennek is vége lett aztán. Mert ujesztendőre kitört másodszor is a fergeteg s szél és hó vak fehérségében eltűntek ígások, béresesek, gulyások költözködő szekerei. Elbujt a falu s a kemencekucikból rémüldözve fülelgettem a kint ujjongó viharba.

S ebben az itéletidőben egy délután csak ránkrontott az apám. Szinte bevágódott a pitvarba. Baltáját ledobta, a szobába lépett, lehányta gubáját s mialatt a háziak csodálkozva néztek rá, megcsapkodta keztyűs tenyereit s össz vissza kezdett kiabálni:

- Vége már a kozákoknak! Ugy szétverték bennünket, mint szél a pelyvát! Uram-Istenem, hogy verekedtünk pedig!

- Helyes, helyes, - bólongott öregapus.

Ám a nagyapámat komoly aggodalmak környékezték:

- Az Istenért, mi történt megint?

- Semmi, - hadart az apám. - Mindössze a fizetségénél összekülönböztünk a főerdésszel, hát úgy kezdődött. Vagyishogy eleintén a rusnyákokkal keveredtünk össze, akiket úgy hajigáltunk szét, hogy fenekükön csusztak le a hegyből, de akkor gyöttek a csendőrök vagy huszan. Az öreg csak elkiáltotta magát: hé, kozákok! Elkezdődött hát! A csendőrök puskával, mi elé a baltát, meg a löcsöket. Az öreg a szekérruddal. Már vagy tizen feküdtünk a hóba, csendőrök is vagy nyolcan. Akkor vasat vertek az öregre, csak egymagam tudtam elbujdosni étlen-szomjan... Végünk van, végünk!

IV.

De nem kellett féltetni a kozákokat.

Másnap déltájt már otthon voltak valamennyien. Jöttek, mint rendesen: nagy énekszóval. A főkozák az első szekeren ült s személyesen hajtott. A hófuvás olyan volt, hogy a káprázatos fehérségből csak pillanatra merültek föl a nagyutcán s újból belenyelődtek a kavargó fehérségbe, mialatt szekereik végigcsörömpöltek s veresrefagyott képpel fujták harcidal-szerű éneküket. A nagy lármára az utcai ablakokhoz szaladtunk, de csak annyit láttunk elfutóban, hogy a kozákok nagyrésznéek be volt drótozva a feje, vagy a karjaik felkötve. Ám a lelkesedésük nem hiányzott.

Végigcsörömpöltek a falun s csönd támadt utánuk. Csak a szél cibálgatta a házak fejét. Ám ez sem tartott sokáig.

Mert estetájt ránknyitott a főkozák, rongyokba csavart fejjel. Benyitott, körülnézett és amint meglátott, úgy sujtott nyakon, hogy elvágódtam. Nagyapám nem volt a szobában, két nagy-néném könyörögve lobbant a dühödt öreg elé, de a főkozák odébbblóditotta őket. Akkor megkapott, feldobott félkézzel, összerázott jól, még adott vagy négyet és kifelé lökött:

- Mars haza! Hát erre tanitottalak én!?

A nagyanyám is elősietett és szembefordult a főkozákkal:

- Mihály! Mihály! Mit akar azzal a gyerekkel?

- Semmit, - fujt az öreg. - Csak móresre tanitom, vagy megfojtom!

S hiába állták el az utját, mert akkor már kituszkolt a pitvarból és maga előtt hajtott az utcán. A réműlettől belémfagyott a jaj és a havas-szélben arcomra fagyott a könny. Így kergetett hazáig. Ott bedobott a hátsó-házba, ahol másik nagyanyám könnyezgetett a kötényébe. Sirva fakadtam:

- Eresszenek vissza! Nem akarok ittmaradni!

Hej, erre vezett meg a főkozák! Elémhajolt, fejemre emelte az öklét és mialatt forgott a szeme, a fogát csikorgatta:

- Kuss, mert leütlek! Beárulni a nagyapádat? Fúj! - és szembeköpött.

Nagyanyám kettőnk közé állt s betakart a kötényével. A főkozák otthagytott és olyat vágott az ajtón, hogy majd szétment.

Mi aztán elsirdogáltunk ketten. Nagyanyám vacsorát adott és kifaggatott, nincs-e valami bajom?

- Csak a hajam fázott meg, mert az utcán leesett a sapkám.

Magához szoritott szegény:

- Nem bir a mérgivel, fiacskám, az a nagy baja nékie.

Amint besötétült, egymásután kezdtek szállingózni a kozákok s az első-házban gyülekeztek. Egyszer az anyai nagyapám felindult hangját hallottam, amint utánam kérdezősködött odakint. Azontul - a pitvaron át - csak összevissza-szavakat hallottunk, amint az első-házban vitáztak hevesen, vagy nevettek föl nagyokat a kozákok.

Késő volt már, mikor levetkeztetett a nagyanyám és bevitt az első-házba, az ágyamba.

Legalább huszan lehettek odabent. A lámpa alig látszott, olyan volt a füst. A főkozák emberei erősen ittak. A gyér világnál, a ködszerű füstben ferdére nyultak el képeik s szinte valamennyien be voltak kötözve az erdei verekedés folytán. Ki a fején, ki egyebütt.

A főkozák az asztalfőn ült, eldűtve magát a könyökén s az italtól fényesre feszült az arcbőre. Egyfelől a vén Pikor András, másfelől anyai nagyapám ült mellette, de a nagyapám nem ivott. Az asztalon ezüstforintosok voltak sorjában: az apám a kozákok nevét olvasta egy papírról, a nagyerejű Vajda György pedig fizette őket. Paczal Jóska is ott állt a kemence mellett, hátát a falnak támasztva, bakanadrágos lábait átvetve egymáson, de neki fizetség nem járt. Ő csak ivott, azonkívül egy pipaszáratlan pipát szitt annyi élvezettel, hogy horpadás állt be a két pofáján. A hátuljából még mindig csüngött a szalma.

A főkozák olykor odabólintott Vajda Györgynek:

- Mindenkinek egyforma részt. Csak nekem jár duplán.

Mialatt fizettek, anyai nagyapám kérlelve szólt a főkozákhoz:

- Mondom neked, Mihály, gondold meg a dolgot...

- Én semmit se gondolok meg! - vágott vissza rekedten a főkozák. - Én eleget gondolkoztam már, deha csak a fejemet gyötröm, attul megdöglhetünk mind!

- Ez az utolsó szavad, Mihály?

- Ez! - csattant fel a főkozák. - Ha meg akarnak nyomorítani minket, hát majd lássák a következt! Tavaszig várunk, de... - s felállt és rázott a haján, - de azért készülődünk is...

- Készülődünk ám! - kiáltották a kozákok.

Nagyapám felállt. Szelid maradt most is:

- Megver az Isten, Mihály...

- Ver az mán engemet jóideje, György, - és kezet adott neki. - No, erigy békességbe s törődjél csak a magad dolgaival!

Anyai nagyapám rosszkedvvvel távozott, miután előbb az ágyamhoz lépett. De látván, hogy behunyta szemmel fekszem a dunna alatt, lábujjhegyen betette maga után az ajtót.

Mihelyt eltávozott, a kozákok megélénkültek. Pikor András csöndet intett:

- Gyanít valamit ez a György?

- Azt hiszem, - felelt a kemence mellől Paczal Jóska, - hogy a pulya, aki itt fekszik az ágyba, beszélt neki valamiről...

- A kölyök mán megkapta a magáét, - mondta a főkozák. - No, és ha megtudják? Hát félünk mink valakitől?

Kiállt a szoba közepére s nagy gőg volt a tartásában, mialatt végignézett sebesült emberein:

- Hát félünk mink valakitől? Kinek részin van az igazság?

A kozákok egyszerre feleltek:

- Nem félünk! Mert itt az igazság!

Akkor már kifizettek mindenkit. A főkozák zsebrevágván az őt illető dupla fizetséget, egy forintot adott Paczal Jóskának. A vékony világot elborító füstben harciasan ültek a kozákok: ki nagy fölénnyel mosolyogva, ki elvetve magát a széken, vagy a kemencének nyomván széles vállait.

Ittak, pipáztak. A főkozák visszaült a főhelyre s kis hallgatás következett. És mivel fogait összevágták, pipáik szárai fölfelé álltak olyanformán, hogy a főkozák pipája szikrázni kezdvén, a szikrák - a kupak-lyukakon át - a rongyokbatekert fejére sercegettek. Nem törődött vele.

Pikor András kezdte a szót:

- Most pedig hallani szeretném, hogy ment végbe az a dolog a csendőrökkel?

- Hogy hogy? - kérdezte vissza hetykén a főkozák s gyönyörködve nézett végig az emberein. - Mint rendesen. Ránkgyöttek, levertük őket...

Persze, persze: könnyű volt a kozákoknak, mert összetartottak. Dehát ki is mert volna komolyan szembeszállni velük?! A csendőrök megpróbálták, de rajtavesztettek alaposan.

Ijedezve hallgatóztam a dunna alól, hogyan is történt ez a legutóbbi összekoccanásuk? A kozákok a Verhovina egy kietlen zugában vállalták az erdőirtást, valami állami birtokon s a szomszédjukban rusnyákok döngették a fákat. Mikor végeztek volna a vállalt résszel, a főerdész nekik sem akart többet juttatni részesedésül, mint a rusnyákoknak. A kozákok azt az álláspontot fejtegették, hogy ők nem úgy egyeztek meg előre, a rusnyákokra pedig köpnek. Itt kezdődött az összekülönbözés, először persze a rusnyákokkal. Elékerültek mindkét részről a balták, de a főkozák és emberei csak nevettek a rusnyákok arcátlanságán. Egyszerűen olyat rugtak rajtuk, hogy a fenekükön repültek le a havas hegyoldalra. Odalent a völgyben hire futott ekkor, hogy a kozákok felzendültek a főerdész, az összes urak, meg az állam ellen. A főerdész segítséget kért a sztrájkolók letörésére. Ekkor jöttek a csendőrök. Bár ne jöttek volna! Mert a kozákok eléjük mentek... Baltákkal, löcsökkal. Az öreg a szekérruddal, mint rendesen és csak elkiáltotta magát: a becsületért, kozákok! Az volt aztán! A csendőrök is kaptak, de a kozákokból is folyt a vér. Már vagy két órája csatáztak a hegyoldalba a hóban. Vér folyt a kozákokból, de csendőr is feküdt és óbégatott már vagy nyolc. Handura Jóskát lábon lötték, egy másik kozákokot nyakba szurkáltak s a Verhovina zengett a nagy kiabálástól. A főkozák ott lógatta a rudat mindig-középen: a becsületért, kozákok! A haja már véres volt, mert vagy négyszer csapták fejbe puskával, de az öreg se hagyta magát a ruddal. Mikor a vér odafagyott a szemére, a csendőrök levágták hátulról, vasat szoritottak a csuklójára s megkötözve dobták egy szekérbe. Ugy vitték őket a főszolgabíró elé...

A főkozák egyet fujt:

- Hát bekótereztek, nem tagadhatom. De mikor odaállítottak a főbíró elé, megmondtam neki is a szemibe, hogy mink nem strajholunk, mink csak a fizetséget akarjuk, ami jár. No, - és diadallal nézett körül a kozákokon, - mi lett a következtetése? A főbíró azt mondta, miénk az igazság, megkaptuk a teljes fizetséget és most itt vagyunk!

- Oszta a csendőrök miatt nem lesz semmi következtetés? - tapogatózott Pikor András, aki gyenge lábai miatt már nem vehetett részt a kozákok vállalkozásaiban, de - mint szolgálatonkívüli kozák - büszke volt a baráti magatartására.

- A csendőrök miatt? - kérdezte vissza a főkozák. - Az lehetséges. Beirták ott a neveinket alaposan egy nagy könyvbe, hát majd leüljük, ha törvényre híjnak. De legalább megmutattuk nekik is, kik vagyunk... Igazam van? - s vén szemei örömtől tüzeltek.

A kozákok helyeseltek.

A főkozák feltartotta az ujját. Már csöndes volt:

- Brugóssal is leszámolunk, avval a pondróval, ha ki nem tér az utunkból. Isten éltesen, amíg kitartunk egymással! Mert sokan összefogtak mán ellenünkbe s talán nehéz napjaink lesznek ezután...

Mind helyeseltek s ittak az öregre, meg az összetartásra.

A csipő füstben megnöttek az alakjaik s nagyobb embereknek látszottak más földi emberek-nél.

... Sokára, igen sokára arra riadtam fel, hogy az urakat gyalázták piszkolódva. Hanem akkor már düllöngtek az italtól. S tántorogva, nehéz lábakkal botorkáltak szét a sikongó éjféiben.

A főkozák visszamaradt a szobában.

Amikor már elhalt odakint minden emberi nesz, óvatosan az ajtóhoz lépett s megvizsgálta a zárat. Majd leakasztotta a függőlámpát s az ágyamhoz jött. De meggyőződve, hogy alszom, a lámpát lábujjhegyen a kemencepadkára tette, a gubát az elé terítette le s a gubára ült. Akkor még-egyszer fölfigyelt, nem látja-e titokban valaki?

Én elálló szívvvel pislogtam a dunna alól; mert nem tudtam elgondolni, mit akarhat az öreg?

A főkozák a következőket tette ekkor:

Kigombolta magán az ujjast s utána az ingét. Kilátszott alóla a kondorszőrü melle. És a nyakából leoldott ekkor egy piszkos zacskót, mely a mellére lógott. A zacskó tele volt valamivel. A zacskót most letette maga elé a gubára s hirtelen kifordította az egészet. Egész halom ezüstpénz csordult ki belőle, ötkoronások, meg forintosok. Sokáig, igen sokáig vizsgálgatta a pénzt, mialatt érthetetlen szavakat motyogott maga elé.

Jól megfigyeltem az öregot, mert a lámpa rézsut sütötte az arcát. Haja, fejének pólyarongyai alól, a szeme fölé esett, csőr-szerű, keskeny orra élesen vált ki a bizonytalan fényből s apró, fekete szemei sunyin tapadtak a pénzre. Erről a zacskóról, meg az ezüstpénzekről már előbb is hallottam egyetmást a nagyanyámtól, de ő sem tudott többet, minthogy a nyakában hordozza az öreg és hogy titokzatosan takargatja mindenki elől. Vasárnap reggelenkint, amikor derékig volt szokása megmosakodni, mindenkit kizavart ez elsőházból s magára zárta az ajtót, hogy senki ne lássa a zacskót, mikor leakasztja a nyakából. Sok mendemonda járt e pénzről, amelynek összegét senki nem ismerte. Évekkel azelőtt történt, hogy - a nagymihályi hetivásárról hazajövet - az öreg sulyos szórakozottságában a guba ujjába dugta be a zacskót, de amikor hazaért volna, nem találta. Fölordított erre keservesen, visszaugrott a lóra s kiszáguldott a faluból, mint a szél! Az országut árkában nemsokára egy vándorlegényt látott meg, amint a talált pénzt számolgatta s ott helyben még néhány pofont adott a legénynek. Egy forint sem hiányzott.

Most aztán, a lámpa sárgás világa alatt, megcsillantak a rejtelmes forintok.

Nézte őket a főkozák, nézte. Közönkint dörögött és sóhajtozott. Lélekzethalva vigyáztam minden moccanását.

Egyszer-csak megmozdult s a guba ujjából bekötött-száju üveget és rongydarabkát kapart ki. Óvatosan fölvetett egy forintost, az üvegből valami fehéres folyadékot öntött rá és ekkor dörzsölgetni kezdte a ronggyal, nagyon sebesen. Kis idő múlva a lámpa elé tartotta a pénzt: vakitva villogott a forintos.

Igy tartott ez, tudja Isten, meddig. A főkozák egymásután szedegette elő az ötkoronásokat, meg a forintosokat, dörzsölgette őket s úgy rakosgatta vissza valamennyit. Előbb azonban megköpdöste. Néha önkéntelenül elsőhajtotta magát, mialatt megrezdült a bepólyázott feje:

- Hajhaj... nehéz a szegénységnek...

Nem tudtam végigvárni, elaludtam megint. De hogy mit láttam ezen az éjszakán, arról nem mertem szólni senkinek.

Másnap és harmadnap megint tele volt a ház. Tanácskoztak a kozákok. Valami új vállalkozásról volt szó. És harmadnapon jókor reggel föl is kerekedtek valami harminc szekeren s nagy láрма és csörömpölés közt kizörögtek a faluból. Az első szekeren a főkozák hajtott, mert ő irányította ezuttal is a vállalkozást.

Legalább két hónap mult el, amire hazavetődtek újból. Természetesen zengő dalok között. Mint rendesen.

Ez alatt az idő alatt, mint később megtudtuk, szakadatlanul fuvaroztak a kozákok. Mert terveiket sohasem árulták el a kivitel megkezdése előtt, hogy valaki el ne gáncsolhassa őket. Most is éppoly rejtelemmel hagyták el a falut, mint mindig. De a vállalkozásaikról is sikerült megtudnunk egyetmást.

E két télutói hónap folyamán nehéz fuvarozásba kezdtek a kozákok Ujhelytől Szürnyegig. A szürnyegi hegy tetején három esztendővel előbb kastélyt építtetett valami köszvényes öreg grófné. Ő maga Bécsben élt s a kastélyt csak akkor nézte meg, amikor már csaknem tető alá került. De mivel nem nyerte meg tetszését, nagy indulattal kiadta a parancsot, hogy azonnal bontsák le az egészet s újból kezdjék meg úgy, amint ő akarja. Hir szerint bolond volt egy kicsit a grófné, deha megparancsolta, meg kellett lennie. Nagyon rászólt az építészekre, hogyha két éven belül nem áll a hegytetőn az új kastély, mind börtönbe hányatja őket. Az építészek erre eszük nélkül láttak hozzá az új tervekhez, de mivel éppen farkasordító időjárás volt, nem találtak fuvarosokat, akik kötélnak álltak volna a teméntelen-hosszu utvonalon való szállításhoz. Hátha nem akadt más, ott voltak a kozákok! Valahogy megneszelték a dolgot, még mikor a Verhovina erdeiben birkóztak az irtással s rá egy héttel keskeny szekereik ott csikorogtak már az Ujhelytől Szürnyegig nyúló, hófúvásokba elfult országuton. S küzködve a viharokkal, hideggel, vékony lovacskáik szaporán bukdácsoltak hajnaltól-éjszakáig a téglákkal megterhelt szekerek előtt.

Alig jött hír eközben a kozákokról. Olykor egy-egy betévedt utas beszélte csak, hogy látta őket, amint a szekerek oldalán bandukoltak s mialatt keservesen biztatták a gőzölgő lovacskákat, báránykeztűs tenyereiket összecsapkodták a hidegben. Máskor a velejti kocsmá előtt állapodtak meg valami hat szekeren s verekedni kezdtek a tót legényekkel. Ám ezek inkább olyan mendemondák voltak.

Azalatt pedig tavaszias szél kezdett lengeni a Latorcza lapályán.

Egyszerre csak - egy napról a másra - felfakadtak a vadvizek s tükörlapok gyanánt villogtak a napfényben. A kerek dombokon ácsorgó kerek ligeteknek sárgás-pihés lett a színe s kéken sávosodtak az igen távoli hegyek. A templom fölött hosszasan kerengett egy gólyapár.

A főkozák három csikóslegénye a puha szél első legyintésére a nézpesti rétségbe terelte ki a ménest, mialatt a karikásaikat kongatták. A falu föllélekzett s az emberek serénykedni kezdtek az udvarokon, meg a kertek mögött. S ellepték a mezőket, mint a hangyák.

Anyai nagyapám körül is megmozdult a széles gazdasági udvar. Szekeresek zörögtek kifelé már hajnaltájt, ekék és tárcsák csörögtek a hidon s a halmok hullámos oldalán, meg a ligetek között megindult a szántás.

Tavasza volt! Tavasz volt!

Iskola után a grófi kertben futkostunk Bandival, a Brugós fiával. Mezitláb kergetőztünk a bódító füvön, átkutattuk a bokrok, utacskák, zegek-zugok tavalyi buvóhelyeit s fölvertük az omlatag kápolna körül setétédő pincéket, amelyekben éppenugy, mint a kápolna körül, kísértetek jártak, ha a távoli hun-halmok fölött felbujt a sárga hold s fénye ott rezgett a csürök és magtárak szőke oldalain. Itt-ott ránkijesztett olykor a kasznár, amint hátul összefogott kézzel, maga elé tűnődve haladt át a kert valamelyik ösvényén. Összehuzott szemekkel figyelt föl reánk s megfenyegetett:

- Mit csináltok ott, hé?

Olyankor ijedezve csaptunk le a legközelebbi bokornak s nagy-vágtatva futottunk az üvegház irányába.

Mert Brugós mindig lesben állt s rossz volt annak, akit ő egyszer megszólított. Mindenki remegett tőle, mert mindenkit megnyuzott.

Alacsony, dugasz-ember volt holdvilág-képpel, villára-fent bajusszal. A hasa olyan nagy, hogy nem látta miatta a csizmáját s a cselédek beszéltek, hogy kötéllal volt megkötve a pupja, különben nem tudott volna mozogni. Minden második évben felvágták egyszer az ujhelyi orvosok s kiszedték belőle a sok hájat. Vagy tiz évvel azelőtt eladta a birkáit, melyeket hir szerint a gróftól lopott össze s attólfogva a birkák árát - tizennégyezer forintot - mindig a bekecse zsebében hordta, egy degesztárcában. Volt egy notesze is, bőrkötésű s ha ezt a noteszt, meg a plajbászt elővette egyszer, akkor már baj volt. Messzebbre látott a sasnál s a cselédeket a második határból is névszerint megismerte, ha álmos fókaszemeit meghordozta a tájon. Mert mindig pislogva nézett. A mezei ut árkában, ha észrevette, hogy valamelyik béres-asszony a csalánt sarlózza, mely ugyse kellett senkinek, az öreg nyuzó megállította bricskáját s szelid jósággal szólt le az asszonynak:

- Hát maga mit mivel, lelkem?

- Ezt a kis csanált szedegetem, tekintetes ur...

Az öreg már huzta kifelé a noteszt, meg a plajbászt. A szegény asszony felsírt.

- Tekintetes ur, nem teszem többet, - s térdre bocsátkozott előtte.

Brugós már nem figyelt rá. Megnyálazta a ceruzát, irt valamit a noteszbe s jósággal tette hozzá:

- Ezért öt forint jár le a kommencióból. Hajts, Matyi!

Nagyapám beszélte, hogy valami haragosa egyszer egy fillért küldött neki postautalványon Patakról, vagy honnét. Brugós nem bosszankodott föl, hanem magához intvén a hetest, átadta neki az utalványt:

- Szaladj csak át a postára s hozd el ezt a kis pénzt!

Olyan ember nem akadt még, aki ki tudta volna sodorni őt a türelméből. Annál többen gyűlöltek, legjobban persze a kozákok, akik most nagy leszámolásra készülődtek ellene. Évek óta forrtak már egymásra. Bár valószínű, hogy Brugós minden terveikről tudott. Ha másként nem: a szimatja után.

Egy ember volt csak kivétel: nagyapám, a hires ács.

Most, hogy tavasz lett és zsendülni kezdtek az erdők, csaknem mindig együtt lehetett őket látni. Vagy a bricskán járták be a határt, vagy a grófi kert utacskáin sétálgattak föl és le, hátul összefogott kézzel mindaketten. Nagyapám rendszerint féllépéssel haladt a Brugós oldalán, levett kalappal, mialatt összes fűrtjei értelmes homloka körül játszadoztak. Mindig komolyan

beszéltek. Máskor a nagy csürt vizsgálgatták, amelyre új tetőt kellett huznia nagyapámnak a fiával, meg a többi ácslegényekkel.

A kozákok még mindig nem tértek vissza. Nyugalom ült a tájék felett.

De ez a nyugalom látszólagos volt csupán.

Kihallgattam egyszer, amint a kert ösvényén Brugóst kérlelte a nagyapám:

- Emberek vagyunk mindnyájan, tekintetes ur. Ne vonjuk meg kezünket a szegénységtől: ugyanis meghalunk valamikor s a másvilágon mindnyájunkat egyenlően számonkérnek majd...

A kasznár, szokása ellenére, ideges volt:

- Nem tehetem, Balogh, nem tehetem. Ha megkövetnének, ahogy illenék...

- Jó emberek pedig, tekintetes ur, csak indulatosak. De ez a nehéz sortól van.

- Lehet Balogh, lehet, - hagyta rá a kasznár. - Csakhogy még ők fenyegetőznek. Én pedig nem tűrök meg semmi szemtelenkedést!

Befordultak egy kanyarodóra. A kastély felé indultam.

Mert bejáratos voltam a kasznárékhöz, kivéven a telet, mikor a hó telefutta az utakat. Bandi egyosztályba járt velem s eljátszottunk délutánonként, ha már félredobtuk a könyvet. Mert nehezen fogott a pajtásom feje s az édesanyja, egy kacsa-mód tipegő néni, már tavaly meghívott, hogy könnyítsek valamit a fejtörésein. Mi rendszerint nem sokat törtük a fejünket s ozsonna után - usgyé! - neki a kertnek. Csak az éjszaka vetett haza.

Egy leánya is volt a kaszárnak, nagy kisasszony már. Emminek hívták.

Szép volt. Nagyon szép.

Laza kis kontyára, piriny cipőire, édes szájára úgy emlékezem, mintha lehányván huszegy-néhány évet, ott söntörögnék megint a régi-régi verandán, Emmi kisasszony mintha fonott vesszőszékben ülne és mialatt olvas, vagy kötöget, elmosolyog maga elé. Avagy váratlanul búbanatos lesz s féloldalt tartja a fejét olyankor. Néha fölneéz és amint meglát, kedvesen szólít.

- Jánoska, májusban megint kijárunk festeni a rétre. A lovagom lesz, ugye?

Nem tudtam még akkor, mit jelent, ha valaki a lovagja egy ilyen szép kisasszonynak, de jólesett a biztatása.

- Igenis, Emmike kisasszony, a lovagja leszek, - mondtam szégyenkezve.

Ezen aztán kacagott, de ez a kacagás is jólesett. Mert tudtam, hogy Emmi kisasszony szeret.

Néha végigment a szobákon, vagy a kert utjain s én boldogan néztem utána, örültem, ha láthattam. Le-lehajolt a virágágy fölé s megint hallottam édes hangját:

- Jánoska, gyere csak. Virágot adok.

Utánaszaladtam. A virágot a kalapomhoz tette s kis kezével elbabrált az arcom körül. Elpirultam s lesütöttem a fejemet. Olyankor elémtérdelt, két tenyerébe vette az arcomat s úgy kellett vele farkas-szemet nézmem. Emlékszem rá, ó emlékszem, mintha most is előttem térdepelne s meleg kis kezével mintha csöndben simogatna. Egyik szeme fekete volt, a másik kékes. És addig-addig tartott a két keze között, hogy könnyek csillogtak meg hosszú szempilláin:

- Jánoska, szeretsz?

- Nagyon szeretem, Emmi kisasszony.

Sajnálтам. Mert valami titkolt bánata lehetett, mint a főkozáknak. De én azt még nem értettem akkor.

Aztán kézenfogott s magával vitt a kert zegzugaiba, vagy a kastély felé, amelyben laktak.

Állnak e kertek ma is még és állnak a kastélyok odafent! Pirosak a tornyaik, repkény futja be oldalaikat, vérszinű rózsák égnek terraszaik üvegfalain s e vérszin följáróik a kert egy tisztásán át hívogatva égnek a ködökbe-enyésző messzeségig. Jegenye-nyárfák strázsálnak e kastélyok körül, mint földöntuli gránátosok és ha november lesz, a szél leveleket csörget a kastélyok sarkainál s kertjeik elhagyott fordulóin. Borongás ül e kertek zugaiban s ferde kőfalaikon kisértetek gugolnak, ha az égen lefelé esik már a hold szederjes sarlója. És e zörgő levelek között, a kanyargó utacskákon, mialatt a gazdasági udvar csürei lenge fényben világolnak a hold alatt, talán most is ott búsong meg Emmi kisasszony. Talán már az ő kisasszony-leánya. Mit tudom?... Huszonöt év után nézek vissza az ódon kastélyokra... Istenem, Istenem, soha nem fogom látni őket!

Tavasza volt... Nyugalom a tájon...

Hanem e nyugalomnak is végeszakadt váratlanul. Mert egy napon csak megjelentek a kozákok.

Szilaj nóták közt jöttek, hányavetiséggel. Sok pénzt hoztak és ezért magukat elvetvén, gögös fattyak módjára ültek a szekereken, mikor merész dalaikkal, nagy csörömpölésektől kísérve, zörögtek a falu irányának.

A szürnyegi hegy felől közeledtek, magas porfelhőben.

Én éppen a Szentivány-molyva oldalán álltam, a csenevész nyiresben. Nagyapám feljebb állt a dombon s eltekintett a táj fölött. Annyi önérzettel, mint csak a király. Vagy talán még az sem.

Szemközt, messzebb, a hardicsi molyván éppen állt Brugós. Tenyerét a szeme fölé tartotta, mert élesen vert a délelőtti nap. A kasznár hosszan nézett el, dél felé. Messzi porfelhőre lett figyelmes.

És a porfelhőből, mely széleseben repült a falu felé, egyszerre szekerek zakatolása vert át s ezt harcidal-szerű énekszó követte. Nagyapám felsóhajtott:

- Gyönnék mán...

Brugós mozdulatlanul állt a másik dombon s a falu felé elzúgó éneket figyelte. A por, melyet a kozákok vertek, tulszállt már a jegenyefák tetején.

Nagyapám levette a kalapját s összekulcsolta a kezét. Mintha imádkozott volna.

V.

A kozákok alighogy megtértek a nagy vállalkozásból, hamarosan szétszéledtek megint. A világ minden tájai felé.

De most már kisebb csoportokban indultak el. Vajda György a lazonyi erdőknek vette útját azzal, hogy néhány hétig nem fog megmutatkozni. Az apám is hazakészült. A többiek a vasutnál vállaltak sulyos munkát, mások a kis földjeikre terelődtek szét. Meg az Isten tudná, merre.

Mindig munkában voltak. S noha hir szerint sok pénzzel megrakodva kerültek haza legutóbb, két-háromnapos pihenő után ismét eltűntek. Mindig siettek, hogy gyűjtsenek valamit. Mintha a bú és az aggodalom kergette volna őket, hogy öreg napjaikra szükségét találnak látni.

Csak a főkozák maradt odahaza. De nyugta neki sem volt.

A ház körül járt haragoskodva, vagy az istállóban tett-vett és morgott. Sohasem volt megelégedve s e miatt megállás nélkül fujt. Ám lehet, hogy szakadatlan jövés-menésével csak nyugtalankodó indulatait akarta leplezgetni. Máskor meg lóraült, kivágtatott a méneshez s olyankor napokig elmaradt. A nézpesti rétségen töltötte az éjszakáit, mialatt hanyattheveredett gubáján s tenyereit a tarkója alá dugta. Hajnalokig el tudta nézni a csillagok forgását.

Hanem szombat estére mindig elékerült, mert heti munkájukból olyankor vetődtek haza a kozákok. Első-házunk volt a fő tanya most is. Ám ettől fogva a főkozák személyesen fizette az embereit, magának dupla részt tartván vissza. Utána ittak a kozákok.

De már csöndesebben viselkedtek. Talán, mert megszeppentek a főkozák szándékától, vagy, mert ugys el voltak szánva mindenre.

Az ágyból figyelgettem őket.

Kint félderengésben sejlett az éjszaka s a földpárazatokból árnyékok huzódtak el a falu fölött, kísérteti lebegéssel. A kozákok halkán beszéltek, nagy kihagyásokkal. Már nem panaszkodtak és nem fenyegetőztek. A helyett a Turbis Antal nagy szerencsétlenségét emlegették, aki ekkor már kórházban feküdt, maga-tehetetlenül. Mert addig járt fel hozzá a felesége, hogy tavasz végén megbolondult. Pedig nem volt szándéka új feleséget hozni a házhoz s vigyázott, igen vigyázott a két árvájára. És egy napon mégis el kellett vinni szekeren, a két gyereket pedig a kozákok vették magukhoz. Mert kuporgató emberek voltak szegények, amíg e földön éltek, de sok szeretet volt a szívében. S mivel a főkozák mindig az összetartást hirdette nekik, nem is hagyták el egymást a szerencsétlenségben. Szegény Turbis Antal nyomorult sorsáról elmélkedtek ezeken a szombat-estéken s a főkozák sok keserűség közt magyarázta, hogy igen végítjárja már az istenadta. Legutóbb lóháton ment be a városba, fölkereste a kórházban s Turbis Antal susogva panaszkolta el, hogy csak az éjszakáktól fél, mert olyankor ördögök kezdenek táncolni a kórház ablaka alatt s mialatt kunkorgó farokkal ugrálnak egy gomolyagba, mindig azt kiabálják befelé: gyere már! gyere már!... Ám ezt a borzongató csalogatást csak Turbis Antal hallja az egész kórházból, senki más.

Hogy im tulvilági dolgokról esett szó, a kozákok is mindjobban eltértek a való élettől. És amint közeledett volna az éjfél, ők egyre-inkább távolodtak ösmeretlen területek felé, amelyekben hisz az ember, különösen ha szegény. A Nagy Ösmeretlen megborzongtatja, de odaát legalább remélheti a dolgok jobbrafordulását és ez a hit megnyugvással telíti meg. És a kozákok különös eseteket tudtak a Medvec ingoványos hátain lidércfény alakjában ugráló

vizimérnökökről, akik a százesztendő előtt való nagy földosztás idejében az urak javára becsapták a népet, a szegény nép megátkozta őket s nyugtalan lelkeik ott bolyonganak azóta az utvesztők között és a magányos éjszakai vándort lámpásaikkal hitegetik a fullasztó mélységek felé, mialatt incselkedve mondogatják: gyer... gyer...

Ijedezve hallgatóztam a dunna alatt s kivert a hideg. Nagy volt a füst, a kozákok ittak. Hosszabb csönd után Pikor András kezdte:

- Én eccer össze is pofozkodtam egy vizimérnökkel, hogy szállna rá a csuda...

A kozákok pipázgatván, csüggedt fejfel hallgattak. Pikor András folytatta:

- Ugy volt az, hogy vagy tizenöt éve szekér-fát hoztam az abarai erdőből. Vizes őszt járt, oszt rámezteledett. Még jókor átértünk a Latorca hidasán, de az ideátvaló parton olyan setét volt mán, mint a dehec. Velem volt a szógám s mondom, csak vágjunk neki bátram az utnak. Hát megyünk-megyünk, de mán késő volt igen, hogy a lovak farát is alig érezte az ember. Ahogy belekeveredtünk a Medvec nádasába, hát csak dőcög az ut, oszt térdig ér a sár. És csak látom, hogy jobbrul is, balrul is ugrálnak a lámpásokkal a vizimérnökök. Eccer a nézpesti határba bokáznak, másszor ott világítanak a lovak előtt. Nem sokat adtam rájuk, pedig igen hijtak magokkal, de akkor csak kiesik a tengelyvégszög, az egyik hátulsó kerék kifordul, a szekér meg leül a hátuljára. No, káromkodni kezdtem, hogy mit kezdjünk most ebbe a setétségbe? Hát amint leszálok a sárba s vakarom a fületem, hogy hun találom meg most azt a tengelyvégszöget, csak odaugrik egy vizimérnök a lovak elé s mindig azt mondogatja: gyer... gyer... Nagy bosszuságomba odakiáltok neki: megyek én, a mindenit, csak elébb világíts ide, mert nem látni a kereket! Hát csak ott-terem a szekér megett egy lámpa, de a fényitől nem láttam a mérnököt. Hogy oszt a sárbul kikotortuk a kereket, meg hogy megtanáltuk a tengelyvégszöget is, én nagyizzadva emelem a szekér farát, a szóga meg a tengelyvégszöggel bajlódik. Nyöszörgök a szekér alatt, mint egy kutya, a mérnök meg csak azt mondogatja mindig: gyer... gyer... Elfogott az indulat, hogy mit piszkál mán annyit s odaszólok neki: kotródj, mert feneken toszitlak...! Hát abba a percbe egy olyan pofot adott, hogy bevágódtam a szekér alá. Felállok nagynehezen, tele vagyok sárral, hogy jól hasbarugom a disznót, de akkor már a ráski rétek alatt lóbálgatott a lámpásával... Hát így volt!

A kozákok hallgattak s összehuzott szemmel néztek maguk elé, vagy a lámpa vörös kanócára. De akkor megmozdult a kemencepadkánál Paczal Jóska s kivette szájából a száratlan pipát:

- Én is tanálkoztam eccer kísértettel. Gyövek éccaka Imregről, szépen süttött a holdvilág. Hát amint gyövek Nézpest meg Abara közt, egy olyan tehén állta utamat a réten, hogy a feje Nézpesten volt, a hátulja meg Abara alatt. Mennyi a hosszúságra? Másfélkilométer... Fenét! Legalább három.

Itt nagyot nyelt Paczal Jóska s hátát a kemencének dütötte. A kozákok furcsán néztek rá: szünet támadt. A főkozáknak, aki az asztalfőn ült most is, veresség futotta el az arcát s odaütött az asztalra:

- Hazudsz, hazudsz, hogy ne legyen Istened! De ilyen piszok maradsz te mindig!

Paczal Jóska átvett lábbal dült a kemencének, szortyogott a pipán s halkan röhögött.

A szombat-estéken együtt voltak még a kozákok, de a hét első hajnalán megint csak eltűntek a faluból. Vajda Györgyöt hosszú idő óta nem láttuk s az apámnak is hireveszett.

A főközők otthon tartózkodott nagyrészt, de azért el-elkódorgott ő is. Néha napokig nem láttuk, aztán ismét megmutatkozott. Egyszer-kétszer magánál fogta ebédre Paczal Jóskát is. Az öreg az asztalfőn evett olyankor, rendszerint gyenge taplót, a szakadtfenekű mezitlábás ellenben a kemencepadkán kanalazta a lecskés paszulyt. Evés után megsimogatta a hasát:

- No, most beettem magamnak, mint egy dob.

Aztán csak eltűnt ő is, Paczal Jóska is.

Azalatt tavasz lett s napközben olyan volt a falu, mint a temető. Mindenki a földeken tevékenykedett, csak az egészen apró gyerekek játszottak a porban s itt-ott, a tornácon, egy-egy magávaltehetetlen öregasszony ügyelt föl az apróságokra. A két templom fölött gólyák keringöztek naphosszat s harsogva zsendült a táj. Nagyapám néha Brugóst kísérte a határban, máskor meg a gazdasági udvar legvégében intézkedett, ahol munkába kezdtek már a legényei. Olykor ő is a tetőn járt, szekerce volt a kezében, faragcsált vagy colstokkal méregetett s komoly utasításait nagy figyelemmel hallgatták az ácsok, órákon át elnéztem őket, amint csendes dudolással dolgoztak odafent. Nagybátyám volt a vezetőlegény.

De legtöbb örömmel a grófi kertben betyárkodtunk Bandival. Iskola után ott lovacskáztunk mezitláb a tekergő ösvényeken, nekicsaptunk a gyengezöld pázsitnak, vagy bujócskát játsztunk az üvegház mögött, a régi pincék felett, a csenevész fenyők árnyaiban. Bedült pincék voltak ezek, de Pikor András tudta róluk, hogy az omlatag pinceszájakon túl, vagy ötven lépésre befelé, kétszázasztendős borok érnek a saját bőrükben. A szegény Rákóczi felejtette itt őket, miközben Lengyelországnak szökdösött a németek elől, vagy talán Mátyás király: ő maga sem tudta már biztosan. Elég az, hogy a földalatti nedvességben a dongák lerothadtak a borról, a bor pedig lekvárba állt össze annyi évek folyamán, úgy, hogy már csak kanállal lehetett belevágni. Pikor András egész fiatal korában meg is evett az egyik borból vagy három kanállal, de be is rugott tőle másfélhétre.

Pikor András általában sok mindent tudott a régi világból. Beszélte többször, hogy a kert nyugati sarkában aranypénzek vannak elásva egy nagy üstben. Régen, igen régen, egy Szent György-éjszakán látta, hogy sárga láng csapott föl a kertnek ama szegletében s tudta mindjárt, hogy az ördög a fenekét háromszor verte oda az üst tetejéhez. Attól csaptak fel a lángok. Nem is késlekedett sokáig, hanem összebeszélvén Vajda Györggyel, aztán az apámmal (fiatal legénykéek voltak még akkor), ugyszintén a boldogtalan Turbis Antallal, meg Handura Józseffel, csákányt és ortókapát szedtek magukhoz s az éjszaka leple alatt, nagytitkon hozzáláttak az ásáshoz. Ástak is már négy éjszaka, Pikor András a csákányát bele is akasztotta már a kondér fülébe, izzadtak öten, mint a kutyák, de Turbis Antal a nagy erőfeszítés közben elkáromkodta magát, hogy: az ánciusát, amire az üst fülsiketítő robajjal lezuhant a föld középpontjáig. Pikor András ekkor nagy mérgében olyan pofot adott Turbisnak, hogy attól esett hármat. De a teméntelen kincsnek fuccs lett akkorára.

Ám estek a grófi kertben egyéb különös dolgok is. A kert hátuljában valóságos erdő figyelgetett a csöndben s ott, a sötétség legmélyén, Mária-kép állt egy vén kősfára felfüggesztve. Galyfa alatt tipegő cselédasszonyok, ha arra vitt utjok, keresztet dobtak magukra és sietve távoztak a nagycsöndü homályból. Mert a Mária-kép táján éjfél körül csak úgy, mint fényes délben többször feltűnt egy régi-régi kasznár megholt leánya, amint mezitláb térdepelve nézett föl a Szűz Mária képére. Selyemhaja földig ért. A szegény kisasszony némán vetette magára a keresztet s néma szájjal imádkozott. Igaz volt, igaz volt: édesanyám is látta egyszer a boldogtalan leányt, aki hatvan esztendővel azelőtt nagyon szeretett valami fiatal erdészt, de mert az apja nem akarta hozzáadni, a leány a Latorcába ölte magát. Sirja állt még a temetődombon,

a hajlottágu fűz látszott még sirkövén s a szegény teremtés egyre följjárt még imádkozni nagy nyughatatlanságában.

A kertnek ettől a sötétfás részétől sokat féltünk és ha fényes délben hosszan elnyujtott, érthetetlen kiáltás hallatszott a vén köris irányából, hanyatthomlok menekültünk az üvegház, vagy a kastély felé.

Egyszer-kétszer észrevett nagy loholásunkban a kasznár s olyankor rekedten kiáltott reánk:

- Mit mászkáltok ott, hé?

Ez többnyire jókor-délután történt. Brugós ilyenkor fejezte be az ebédet s szokása volt, hogy ebéd után leghosszabb száru pipájából szívott el félmarékka. A kerítésre könyökölt ki, a pipa a kerítésen át kinyult az utca árka fölé s a kasznár, mivel a karjával nem tudta elérni a pipát, magához intette valamelyik gyereket. Néha magamat:

- Gyere csak ide, te betyár s gyujtsd meg a pipámat!

Brugóstól mindig féltünk. Olyankor csalogatni kezdett:

- Kapsz egy krajcárt, ha meggyujtod.

A biztatásra közelebb-huzódtam. Az öreg ideadta a gyufaskatulyát s én meggyujtottam a pipát. Először visszakérte a gyufát s mialatt füstöt bodorgatott, meghagyta, hogy álljak a pipája végébe s kukucskáljak a pipába. Belekukucskáltam.

Brugós azt kérdezte ilyenkor:

- Kéne a krajcár?

- Igenis, - mondtam rá gyanutlanul.

Az öreg erre belefujt a szárba s hirtelen annyi füstöt nyeltem a pipából, hogy tüszkölni kezdtem. Brugósnak könnye folyt a mulatságtól s tátott szájából kilátszottak feketelyukas fogai:

- Itt a krajcár, szijd be!

S addig nevetett, hogy gömbarcába beledagadtak apró szemei. Aztán csak szuszogott pislogva, mint egy álmos, vén kutya.

Ezt a tréfát sokszor elkövette rajtunk, de a krajcárt soha meg nem adta.

Aztán, ha elszivta a nagy pipát, ellötyögött valamerre. Kerek hasa eltakarta lábait s ezért csak döcögve tudott mozogni. Ám lehet, hogy a kötél is akadályozta, amellyel fel volt kötve a hasa.

Ozsonnatájt a veranda körül tanulgattunk Bandival. De a könyvnél jobban érdekelt a vajaskenyér, meg a kávé, amelyet virágos findzsában hozott ki Emmi kisasszony. Törékeny alakjával kihajlott félig az ajtón s szelid hangon szólított:

- Gyertek be, fiuk. Kész az uzsonnátok.

Ez az üveges veranda, amelyet lángoló rózsák leptek el, föl a tetőig, kísértő emlékem ma is, amikor időnek és távolságnak nagy messzeségéből tekintek vissza rá... Odasütött télben is a nap. Ha meg forrón lihegett a nyár, a futórózsák szőnyegén át csak egyes fénykarikák tudtak befurakodni s táncoltak a falon, vagy a pokrócokon. Emmi kisasszony, akinek szépségétől csodálatra nyílt a szemem, valamelyik fonott székből kötögetett. Ritkán olvasott is. Könyvet, vagy ujságot. Kis lába, ha olykor kibujt szürke szoknyája alól, olyan piciny volt, hogy akár a tenyerembe szorithattam volna.

Ha végeztünk az ozsonnával rendszerint magához intett:

- Ül le csak, Jánoska. Ide, erre a kis székre.

A lábai elé telepedtem s okos szemmel néztem föl reá. Megremegtem, ha reámnézett.

Egyszer azt kérdezte tőlem:

- Ugye, nagyapád, az a főkozák haragszik az apámra?

Nem minden szorongás nélkül mondtam:

- Haragszik...

Hallgatott. És csak sokára felelt:

- Ez a baj, Jánoska. Az én apám is haragos ember, - és sóhajtott. - Nem lesz jó vége ennek, meglátod.

Eltűnődözött. Később a kötése fölé hajolt:

- Rosszak az emberek, Jánoska. Jobb lenne mindig gyerekek maradni...

Valami kis dalt próbált dudolgatni: rólam mintha megfeledkezett volna. Néztam őt, néztem.

- Ősszel te is a kollégiumba mégy? - kérdezte aztán.

- Nem tudom, Emmi kisasszony, - mondtam sok szomorkodással. - Édesanyám akarná, hanemhát sok pénz kéne ahhoz...

Hozzámhajolt, megsimogatott:

- Majd csak kicsináljuk valahogy. Bandikával fogtok együttlakni. Te segítesz neki a tanulásban s mi majd megfizetjük mamámmal a tandíjadat. De ne szólj róla senkinek, hogy meg ne tudja az apám.

- Hallgatni fogok, Emmi kisasszony, - s a nagy hálától könnyek szorultak a szemembe.

Nem vette észre, mert apró levelet huzott ki a köténye zsebéből s nagy figyelemmel belemerült. Váratlanul nesz hallatszott a konyha felől, mire a levelet sietve dugta el. Még mindig nem nézett föl:

- Egy hónap múlva megint kijárok festeni a határba. Velem jössz, ugye, most is?

- Mindig a kisasszonnyal megyek. Az a festő-urfi is itt lesz?

Még most sem nézett föl:

- Itt lesz...

- Rokona az az urfi Emmi kisasszonynak? - érdeklődtem ügyetlenül.

- Igen távolról, Jánoska... Igen távolról...

Gonosz csepp mosoly villant meg a szájánál s rámnézett. Meglátta, hogy könnyes a szemem. Fölémhajolt, átölelt:

- Valahogy csak lesz azért, Jánoska. Nem fogok megfeledkezni rólad... Állj csak föl egy kicsit...

Felálltam. Alig voltam nagyobb, mint ő ülve. Magáhozvont:

- Ugye, szeretsz?

- Szeretem, Emmi kisasszony, - feleltem zavartan. Mert nagy forróság öntött el.

A szememet vizsgálgatta:

- Ugye, még akkor is szeretni fogsz, ha... ha én véletlenül igen hamar... elhagynám... Ha elmennék...

Nem értettem, mit akar. Akadoztam:

- Mindig szeretni fogom...

Megcsókolt. Fejem az apró mellére csuszott, elszédültem... Amikor eleresztett, botorkálva mentem ki a verandából. Nem néztem vissza többet.

E napokban lomha nyugalom terpeszkedett a táj fölött, az éjszakák mennyboltja pedig titokzatos magasságba nyult s félszeggel hunyorgattak a csillagok. A főkozák napok óta eltűnt s a kozákok sem jelentkeztek a legutóbbi szombaton. Késő estéken lilaködök szálltak a Laborc és az Ondava távoli vize felől, a csűrök és magtárak magas kőfalai szökén derengtek a házunk ablakáig. A holdvilág leesett a lapály szélén.

E nyomasztó napokban váratlanul valami olyan történt, amihez-foghatót még a legvénebb falusiak sem értek meg. Először susogva mertek csak beszélni róla, ám két-három nap múltával már a félelem és csodálat keverékével bámulták apai nagyapám kegyetlen bátorságát.

Az történt, hogy a főkozák a halállal verekedett egy éjszakán. Legalább félórát egyfolytában.

A valóságos, tulvilági halállal!

Nagy, igen nagy dolog volt ez... Nem tudok mosolyogni rajta, inkább sok szájalom és nagy meghatottság fog el, hogy a nagyapám eme vakmerő elszántságáról emlékezem. A dologban akkor sem láttunk tisztán, ma pedig legendák ködszerűségéből rémlik csak föl nekem a halálnak és a nagyapámnak e riasztó birkózása. A főkozák összes tettei között ez volt a legnagyobb cselekedet. Akkortájt a környékben hetekszámra ez maradt a legkiemelkedőbb esemény.

De hadd kezdem a legelején!

Történt, hogy egy vasárnap éjszakán nem tudott aludni a nagyanyám, a főkozák felesége. Ott álmatlankodott a hátsó-házban s minden föltevés szerint a főkozák sanyaru dolgain jártatta fáradt esztét. Lehetett már éjfél körül, amikor meghallotta, hogy a lovak igen nyugtalankodnak az istállóban, sőt az egyik ló mintha föl is nyertett volna egyszer-egyszer. Pedig az istálló egészen hátul volt, a hosszú udvar legvégében, mely mögött a mi kis gyümölcsösünk következett s mindjárt amellet a grófi kert magas sövénye húzódtott el.

Mivel vasárnap-éjszaka volt, rögtön gondolta a nagyanyám, hogy a kocsislegényke este a faluba ment ki, a jányok közé s biztosan elkeveredhetett valahol. Ismét lónyeritést hallott... Erre már felült az ágyban s nem minden szorongás nélkül kapott magára valami szoknyát, mert tudta, hogy koronkint kísértet jár az istállóba. A kocsislegénykét nem-egyszer nyomkodta valami álmában, különösen ha sok paszulyt ett vacsorára s emiatt a legény egy idő óta már csak baltával mert lefeküdni a jászol elé.

Odakint mélycsöndű éjszaka volt, olyan szökén-lengő, mert a holdvilág még nem jött fel Kapos felől. Nagyanyám kinézett az ablakon: senkit sem látott odakint. De hallotta harmadszor is, hogy a lovak kaparnak az istállóban. Erre lábujjhegyen bement az első-házba és suttogva kezdte költögetni a főkozákat, ki a kemencepadka alatt fűrészelt a gubán:

- Mihály te... Mihály...

Az öreg felhorkant:

- Mi az?

- Valaki jár az istállóba, - susogta a nagyanyám. - Az egyik ló nyerit, a többi meg kapar a lábával...

A suttogásra én is felébredtem s hallottam, amint maga elé dörmögött az öreg:

- Biztosan jányozik valahun az a taknyos... Holnap majd adok neki vagy hármat... No, menj csak vissza, oszt feküdj le magadnak...

Nagyanyám visszasurrant a hátulsó-házba, az öreg pedig kilépett a pitvarból. Gatyában, mezitláb, pusztá kézzel.

Én nagy félelmek közt aludtam el. Mert tudtam, hogy tulvilági lények ijesztgetnek az istállóban.

Elaludtam... Amire pedig felnyitottam volna a szememet, már besütött a nap s a főkozákot éppenakkor hozták be az udvar felől többen. Támolyogva jött. A feje már be volt pólyálva, vérfutások a szeme zacskói körül s alig huzta a lábát. Pikor András, meg a nagyanyám támogatta kétfelől.

Negyedórával előbb akadtak rá a grófi kert sövénye alatt. Ott nyöszörgött nagy bajában.

Ahogy behozták, lefektették az ágyamba. A főkozák a hasára feküdt s nagyanyám kenni kezdte a lapockáit, meg a hátát. Nyögött az öreg, mert igen összepocsékolták valahol. Pikor András az ágy fejénél álldogált s az öreget nyaggatta. Az meg csak integetett, hogy majd később, most igen odavan.

Dél felé aztán beszélni kezdett akadozva:

- A halállal verekedtem, Andriskám... A halállal... Ugy odamázolt, hogy majd szétmászta, hajaj... De én is lekentem neki egypárat...

A dolog így történt:

A főkozák az istállóig lopakodott lábujjhegyen, de a legényt nem találta odabent. Nyitva volt az ajtó s a lovak nagy nyughatatlanságban, mert az egyik ló eloldódzott, ide-odabotorkált a setétben s utoljára enni kezdte a kucikból a répát.

Az öreg visszakötözte a lovat s már ekkor is méregben volt a kocsislegény miatt, hogy hol botorkálhat éjfél után a szemtelen? Aztán megállt az ajtóban, két kezét nekifeszítve a két félfának - így ni! - s kinézett az éjszakába. A lapály távol karimáján akkor bujt föl csonka arcával a holdvilág s kísérteti fényt árasztott szét a tájon. Csend volt, a levél se mozdult. Setéten hallgatóztak a grófi kert fái, egy kutya sem ugatott s a csillagok bágyadt szemmel vándoroltak mennyei útjaikon. E csillagok forgását nézte jódarabig a főkozák s eltűnődött rajtuk mélységesen. Már-már arragondolt, hogy visszamegyen a házba, amikor különös neszt hallott a gróf kertje irányából.

Odanézett...

Hát valami hosszú fehérséget lát, amint átlép a magas sövényen.

Odanézett még egyszer...

Hát csak látja, hogy vagy másfélöles, szüzmeztelen-csupasz állapotú ember jön errefelé. Lába alatt döng a gyümölcsös és csak neki az istállónak.

Mindjárt tudta a főkozák, hogy csak a halál lehet.

Más ember bizonyára szörnyethalt volna ott helyben. Nem úgy a nagyapám! A gondolatra, hogy éppen az ő istállójába mászkálgat a halál s emiatt nem tud rendes kocsiszt kapni, olyan méreg fortyogott benne, hogy majd megfult a torka. Nyakán pedig csaknem kirepedtek az erei. S ezzel a reszkető méreggel elibement a halálnak, hogy elbánik vele.

Elibement. A féluton megnyálazta a tenyereit.

A halál jött széles talpaival. Egy-ször volt a melle. Már csak két lépésre lehettek egymástól. Az öreg még egyszer nyálazott és fujt. A halál is fujt.

Akkor összementek.

A főkozák alig ért a pupjáig a halálnak s nagy erővel átszorította csipőben. A halál megkapta őt gatyaráncnál.

Elkezdődött!

Az öreg megemelte a halált a feje fölé s levágta a kert porhanyós részébe. Fújtak vagy kettőt, de nem eresztették egymást. Nekidurálkodott a főkozák, emelt egyet a halálon s úgy csapta le, hogy bokáig esett a felturt kertbe. Akkor a halál, ugyanugy. Már nem földhöz, hanem földbe verdesték egymást, összezsímpaszkodtak, kerülköztek, dobogtak a lábaikkal s fújtak, mint a veszett bikák. A főkozák káromkodott már, a halál lihegett. Csönd volt a tájék, halott a falu, csak ők ketten emelgették, dütözték és vagdosták egymást. Köröskörül felturták már a kertet. A főkozák izzadt, mint egy kutya, a halálról ömlött a veriték. Olyan verekedés nem volt még, mióta a világ!... A halál egy óvatlan pillanatban hónaljánál ragadta meg az öreget s elhajította maga fölé. Az öreg átkalimpált a levegőn s olyat esett, hogy megreccsent valami a derekában. Ám tudta mindjárt, hogy ez az utolsó órája néki, ha most hagyja magát. Felnyögött nagy kinjában, de felszökött megint. Felszökött, nekiszaladt a halálnak, átkarolta, mint a buzászsákot, felcsapta a magosba s úgy vágta vissza, hogy lábszárig mélyedt a földbe. Felhorkant a halál, fujt és nyöszörgött, de kivergődött valamiképp s megint össze a főkozákkal, aki alig ért a pupjáig... Reszketett a lábuk, ropogott a nyakuk s a kert, meg az udvar dörgött talpaik nagy erőfeszítésétől...

De csak most kezdődött még, ami kezdődött!

Már úgy össze voltak csímpaszkodva, hogy nem lehetett tudni, ki egyik, ki másik. Ekkor kezdődtek az igazi csapkodások! Már a gróf kertje is dörgött, körülszántották az egész gyümölcsöst, letört alattuk három fiatal körtefa s úgy döngették egymást a földbe, hogy csaknem szétfreccsent a bokájuk. A főkozáknak mellén, combján, füle alatt lement a bőre, a halál pedig több helyen csurgott a vértől, mert karmolni kezdte az öreg. A főkozák halántéka kiduzzadt s mivel érezte, hogy fogytán benne az erő, elengedte a halált, hátrált vagy kettőt, akkor nekifutott, fejjel a hasának, hogy felöklelje. Felbőffent a halál, odakapott a gyomrához, már-már hányni kezdett és csak tántorgott... Látván ezt a főkozák, megfeszítette utolsó erejét, nekifutott még egyszer, hogy lábast ad a halálnak s eldültében mellbesujtja. Nekiment, csontöklével belevágott... Hej, hogy dörgött a kert, hogy csörögtek az istálló ablakai!... Ám talpon volt a halál is. Visszasujtott az öregre, hogy szikrák sisteregtek a szeme körül s mielőtt fel tudott volna lélekzeni, a halál megmarkolta a gatyája fenekénél, fölemelte, összerázta a levegőben s mialatt a főkozák elvesztette az eszméletét, a halál megforgatta a feje fölé s egyet lóbálván rajta, messzire hajította. Az öreg kalimpálva zúgott át a levegőn s nagy reccsenéssel esett össze a grófi kert sövénye alatt. Ott találtak rá reggel, testben-lélekben összetörve.

Igy folyt le a csunya verekedés!

Nagyanyám zsirral kenegette a főkozák hátát. Először nyöszörgött a kegyetlen ember, mert tenyéryi foltok voltak a hátán. De ahogy magához jött valamit, a pipáját kérte. S rágyujtván, félkönyökre hajolva gondolkodott maga elé...

Pikor András, miután végighallgatta a szörnyü birkózás részleteit, komolyan ingatta a fejét:

- A halállal kikezdeni!... Ilyet is csak te tehetsz, Mihály...

- Jól megfenekeltük egymást, Adriskám, ezt mán nem tagadhatom, - bólongott a főkozák. - Dehát énvelem nem lehet packázni, testvér...

Pipákolt, nyöszörgött.

Másnap reggel bezörgetett anyai nagyapám is:

- Dicsértessék a Jézus Krisztus!

- Szervusz, - üdvözölte a főkozák.

Anyai nagyapám leült az ágy mellé, mert a főkozák bedrótozott fejjel feküdt még. Jámbor szóval kezdte most is:

- Hallom, hogy valami éjjeli verekedésed volt. Azt beszélük, a halál állt az utadba.

- Az hát! - könyökölt fel a főkozák. - Jól farbatosztottam párszor.

Hogy im beszélgettek volna, anyai nagyapám azt mondta egyszer:

- Igazság szerint azért gyöttem én, Mihály, hogy a lelkedre beszéljek. Egyezzetek meg a kasznár urral...

- Hogy gondolod te azt, György? - nézett rá megütközve a főkozák.

Nagyapám sok nyugalom közt folytatta:

- Ugy gondolom, Mihály, hogy nem érdemes. Ládd, per alatt vagytok s ne felejtjük el, hogy az urnak hamarabb szokott igazsága lenni, mint a magunkfajta embernek.

- Attul én nem félek, - rázta fejét a rekedt öreg. - Majd mink elbánunk mindenkivel... Nem értesz te ahhoz, György.

De anyai nagyapám nem hagyta annyiba. Érett meggondolással beszélt tovább a főkozákhoz, hogy Brugós kasznár hihetőleg nem huzódoznék már holmi egyezségtől, amint azt szavaiból kivette.

- Én, - folytatta szeliden, - többször kértem már a kasznár urat, hogy engedjen meg néktek...

A főkozák felhorkant:

- Mit megengedni? Kinek megengedni? Ejej, György, mit vered az orrod a mások dolgaiba?

Hanem anyai nagyapám még akkor sem állt föl, hogy elmenjen talán. És szerencsére. Mert hosszú rábeszélésre engedni kezdett a főkozák. Nagyapám így végezte:

- Hidd meg, Mihály, nincs szebb az egyetértésnél. Olyan kurta az életünk, minek torzsalkodnánk benne? Tereld össze az embereidet s terjeszd elő nekik.

A főkozák sok gunnyal mosolygott:

- Ejej, György, hát így ösmersz te engemet? Mi az, hogy tereljem össze a kozákokat!? Hát ki vagyok én!? Mi vagyok én!? A markomba tartom őket mind! Én szerzek minden munkát, én adom a tanácsokat, én parancsolok itten! - s fölnevetett. - Nem olyan fábul faragtak engemet, György!

S nagy fölénnyel mosolygott tovább. Amikor később elbúcsuzott tőle a nagyapám, abban állapotnak meg, hogy a főkozák alkalomadtán fölkeresi Brugóst, ám addig is meghányja magában a részleteket.

Valamivel azután Paczal Jóska lépett be. Száratlan csizmája darát kért, a feje hegyére karimátlan szalmakalap volt felhajítva. Magatartásából sok fölény sugárzott.

- Hát te hol csavarogtál megint? - ripakodott rá az öreg.

- A nagyvilágba, mint rendesen...

S nekidülvén a kemencének, átvetett lábbal folytatta:

- Azóta bejártam az összes kozákat. Majd elájultak, amikor megtudták, hogy fojtogatózott Miska bácsi a halállal. Még hazudtam is hozzá egy csomót.

Az öreg horgadt fejfel nézte a keselylábu csavargót. Annyit kérdezett aztán:

- Oszt mikor gyönnék?

- Jövő szombatra mind itthon lesznek. Addigra is jobb egészséget kívánnak Miska bácsinak.

- Ugy... ugy... - bólongott az öreg. Mert a gondolataival mintha egészen másutt kalandozott volna.

Hallgattak. Paczal Jóska valami szivarvéget tolt hátulsó fogára. Akkor így kezdte:

- Miska bácsi?

- No! - rezzent fel az öreg.

- Mondanék én valamit, de csak négyszemközt, - és reámnézett.

- Az onokám előtt beszélhetsz, az mán meg van tanítva. Hát mi az?

A csavargó vakart az állán:

- Azt hiszem én, Miska bácsi, hogy akkor éccaka nem a halál rázta úgy össze magát. Ne tessék úgy rámnézni, nekem is van eszem. Az a disznó Brugós bérelt fel valakit, hogy ropogtassa meg Miska bácsit. Tessék elhinni...

A főkozák maga elé bámult. Hosszu, igen hosszú ideig. Ahogy megszólalt, alig ismertem a hangjára:

- Buta vagy, hát világolsz. Akivel én csatáztam, szüzmeztelen-csupaszon gyött rám, oszt volt úgy másfélöl... Hallgass itt nekem, - rikácsolt föl, - mert kihajintalak! Velem nem szokott akárki szembeszállni! Ne pofázz!

Paczal Jóska vállat vont.

Jött-jött az este: messziről kolompszó szállt. A főkozák felriadt s apró szemeit a meztlábásra függesztette:

- Kész vagy?

Paczal Jóska értette mindjárt, miről van szó, közömbösen felelt:

- Az attul függ, hogy mitül...

- Hogy értsem ezt? - fortyant fel az öreg.

- Az attul függ, - ismételte Jóska, - hogy mikor látom a fizetséget. Ősztül ígérnek.

Hej, erre kiáltott csak az öreg:

- Takarodjál innét, mert mingyárt összepofozlak, ha fel tanálok kelni az ágybul! Cudar piszokja! Hát az én szavam semmi? Oszti ki fal mindig a házamba?

Paczal Jóska hebegni próbált, hogy ő nem úgy gondolta, de az öreg az ajtóra mutatott:

- Azonnal ki! Majd akkor gyér, ha hijni foglak! Kotródjál!

Egyedül maradt a főkozák s indulatosan forgott az ágyban. Ez a felindultsága azonban érthető volt: Paczal Jóska először kétkedni próbált a halál valóságos mivoltában s később - elég szemtelenül - fizetséget emlegetett. A főkozák fel volt bősztülve, de fokont csillapult. És vacsora után, amikor elpihent a ház, sűrűn sóhajtozott az öreg. Gondoltam mindjárt, hogy alighanem a másik nagyapám ajánlatán jártatja csüggedt esztét.

Miről is volt szó igazsága szerint? Brugós felmondta a nézpesti rétség bérletét s mivel a kozákok fittyet hánytak a felmondásra, perre került a dolog. Azóta véres terveket kovácsolt a főkozák... Hiszen ha elesnek a bérlettől, mit is kezdtek volna alapjában? A rétségen legeltek huszonegy esztendő óta a falubeli gazdák lovai, a kozákok kevés jószága s a főkozáknak valami hat-hét remondája. A csikóslegények a kozákok fiaiból kerültek ki fölváltva s az indulatos öreg volt a főszámadójuk, mint minden egyéb közös vállalkozásban. Hiszen a bérlet nélkül is csak eltengődtek volna a kozákok, mert vállalkoztak mindenre, szegények. De ők úgy érezték, hogy mégis ez a legelőbérlet az alapja minden vackolódó életüknek és ha elesnek tőle: mintha a világ csuszna ki alóluk. S érezték a kozákok, hogy a kasznár csak hatalmafitogtatásból huzott velük ujjat: nem nézheti, hogy nélküle, sőt ellenére is elboldogulnak valahogy. S a kasznárnak ez a tisztátalan szándéka bősztítette föl annyira valamennyiöket. A főkozák pedig köpött, ha csak a nevét hallotta.

És most mégis azon gyöttrődött az öreg, hogy emberei távollétében fel fogja keresni a kasznárt. ... Valami öt nap mult el ettőlfogva. Egy délután, ozsonna-felé, a kastélynak tartottam, mint rendesen.

Hangos szóváltás ütött meg a veranda irányából. Mintha a főkozák kiabált volna. Közbe meg mintha a kasznár fenyegette volna az öreget.

Egy forduló mögöl előbukkant a kastély eleje, összeszorult a torkom, amit láttam.

A főkozák a veranda feljárója előtt állt, botjára dölve, bepólyált fejjel. Keselyünyaka lángolt a verességtől. Ordított...

A veranda felső lépcsőfokán Brugós hadonászott. Szeme az arcába dagadt, bajusza rángott, mialatt rikácsolt:

- Kuss, paraszt!

A főkozák kalapács-öklei reszkettek a bot végén. Megrázta a fejét:

- Paraszt, aki mondja!

A kasznár levegő után kapkodott, hörögve:

- Piszok fráter!

- Piszok, aki mondja! - ordított a főkozák. - Istenit az ilyen uraknak!

Vérbenforgó szemmel kapta félre a fejét. Talán, hogy meg ne fulladjon a méregtől. Észrevett.

Észrevett, megmarkolta a botot:

- Pusztulj haza, te fattyu! Szétrepesztelek, ha mégeccer idegyösz nyalakodni!

Már mellettem fujt. Megkapott, fellökött. Aztán megfordult a veranda felé ököllel:

- Majd számolunk még!

Brugóst a guta kerülgette. Én lábujjhegyen futottam hazafelé, a főkozák a nyomomban. Előrehajolva sietett a kerti utacskán s csunyán káromkodott. Botját maga után huzta a földön.

VI.

Néhány nappal ezután, egy szombat estén, szekerek zakatolása hallatszott a távoli országról. Mintha sok-sok fuvaros vágtatott volna sorjában a falu felé s harsány énekszó verte át a zörgő zakatolást.

A kozákok közeledtek ottan.

Ugy volt, hogy most, a mezei munkák égő idején őszig felhagynak az idegenben lefolytatott vállalkozásokkal. Mint minden esztendőben ilyentájt.

Tavaly még a grófi földeken arattak nagyserényen, miután Brugóssal sok huzalkodás után kiegyeztek valahogy. Az idén azonban nem lehetett tudni, hogy-s-mint alakulnak ki a dolgok?

A kozákok végleg megjöttek tehát a különböző világtájak felől, de egyelőre nem mutatkoztak sem a házunkban, sem egyebütt. A főkozák is elrejtezt napok óta. Nagyanyám sejtette csupán, hogy a nézpesti rétségen táborozhat valahol. Paczal Jóska is ha előbukkant itt-ott. Egyszer a templom-dombnál hasalt a gyepen s unalmában legyet vagy kabócát fogdosott. Máskor nekidűtötte hátát egy fa derekának, bakanadrágos szűk lábait átvette egymáson s miközben a gazdasági udvart vette szemügyre jó messziről, pipákolt a száratlan pipán, köpködvén hozzá serényen, avagy összehuzott szemmel pislogott a kastély piroscserepes tornya felé. Mintha csak terepszemlét tartott volna.

A cselédudvar mögött, a kert hátában hetek óta készült a csürtető, nagybátyám vezényletével. Tompa kopácsolás, vig énekszó hallatszott onnanfelől. Olykor nagyapám is feltűnt a tetőn, szekercét fogott s személyesen vezette az építkezést. Szakértő szeme itt is, ott is valami hibát fedezett föl s egy-két szóval utasítást adott a legényeknek. Azok meghallgatták tisztelettel, kopácsolni kezdtek odafönt s rázendítettek valami csinos dalra.

Alkonyatidőben Brugósnak is szokása volt megjelenni a csür alatt. Olyankor nagyapám leszállt s attólfogva hosszan járkálgattak az udvar valamelyik sarkában, hátul összefogott kézzel. Brugós rendszerint azzal vált el:

- Jól van, Balogh. Tegye, ahogy jobbnak látja.

Paczal Jóska azonban szemet szurt a kaszárnak is, amint távolabb, a széles udvarral szemközt álldogált s egy-egy fának támasztván lomha vállait, órákon át figyelgetett a csür irányába. Mint valami előőrs. A kasznár - úgy messziről - farkasszemet nézett vele egy darabig s amikor ráunt, bosszusan szólt oda a nagyapámnak:

- Ezt a lingárt fel kellene jelenteni a csendőröknél. Nem töri jóba a fejét.

- Ártatlan fickó, - nyugtatta meg a nagyapám. - Sokat világol a szájával, oszt lajhárkodik. Dologra meg ugyse lehet fogni, tekintetes ur...

Paczal Jóska e napokban feltűnő sokat lógérezett a kert, meg az udvar tájékán. Egyszer megleptem, amint a pázsiton heverészett, hanyatt s ingét kihuzván, csupasz hasát süttette a napon. Megálltam a fejénél:

- Mit csinál, Józsi bácsi?

- Á, te vagy az! - és fölneézett. - A pupomat gyógyitom.

- Talán a hasa fáj Józsi bácsinak?

- Fáj az ördögöt! - és nevetett. - Csak flangérozok magamnak, mint az urak. Csakhogy ők bolondok, nekem pedig eszem van. Mert az urak Szobráncra, meg más fürdőkbe mennek, oszt hajigálják széjjel a pénzt. Én pedig itt henyélek magamnak. Csak a pénz teszi a különbséget, öcsém, de attól eltekintve, egy a természetünk. Ők se dolgoznak, én se.

Gyufát kotort ki a mellényzsebéből s úgy fektében rágyújtott. És mialatt szipákolt, azt kérdeztem tőle:

- Mi csinálna Józsi bácsi, ha sok pénze volna?

- Hogy mit csinálnék? - s ravasz mosoly villant el az orra alatt. - Hát először is Brugóst lecsapnám béresnek, oszt azonkívül vennék vagy száz pakli szüzdohányt, meg egy testhezálló szarat ebbe a pipába, ni! Pipáznék, nézném a világot s nem gondolkoznék semmit...

- Józsi bácsi nem szeret gondolkozni?

Itt már felült, úgy csupasz hassal s szeme a távolba révedt:

- Nem ám, öcsém, mert számárság az, oszt nem tesz jót az agyvelőnek. Nagy buta volt, aki kitanálta. Legjobb dolog, ha az ember pipázhat kedvire, ledül magának valahol, elalszik kicsit, oszt az eget, meg a felhőket nézi és gondolkozik. De ez a gondolkodás olyan, hogy nincs tőle gondom, hanem amit összeeszelek magamba, mingyárt kifittyen a fejemből, megint más gondolat gyön, de azon se ölöm magamat sokáig, hanem elképzelem, milyen jó henyélgetni, - s legyintett. - Oszt ezek a gondolatok csak gyönnek-mennek, oszt elszállnak, mint a pipafüst s az ember feje nem fáj tőlük. De azt te ugyse érted, öcsém, mert ehhez ész kell...

Május volt már. S én a keskeny festőállványt hordozgattam a szép kasznárkisasszony után. Mert egy délben csak betoppant a festő-urfi, aki már tavaly is egész nyarat barangolt össze a határban. És Emmi kisasszony nem hajtotta le többé a fejét, mint annyiszor azelőtt.

Jókor-délután felgaloppoztam a kastélyba, hogy segítségére legyek a kisasszonynak. Mert a főkozák halálnak-halálával tiltott el ugyan a kastélytól, szerencsére azonban nem mutatkozott napok óta s így nem tudhatta, hol ütöm el a délutánjaimat.

E nyárba-hajló délutánokon a festőurfi fejébecsapta fehérellenzős, kockás sapkáját, fogára tette a kis fapipát s hónalja alá szorította festőkészségeit. Én a kisasszony keskenyke állványát cipeltem dobogó örömmel. S megindultunk a határba.

Elől ügettem a térdig-lengő vetések közt, barázdák mentén, toronyirány. Utánam Emmi kisasszony lengőkarimás szalmakalapjában, amelyet bársonyszalag fogott le az édes álla alatt. Mögötte az urfi. Szótlatlanul távolodtunk a határban. Ők ketten, ha váltottak is néha egy szót, nem igen hallottam, mert halkan beszélgettek.

Ha már messzemaradt a falu, az urfi kiválasztott valami alkalmas helyet. Egyszer a pázsitnak egy sarkát, amely mögött törpefüzes szunyókált s annak határában fehérben villogott a falu két ceruzahegyes tornya. Máskor a kerek halom előtt rakodtunk le, a halmon egypár vén tölgy hallgatózott s azok mögött, napijárföldeket szoló távolságban, kék hegyek sávosodtak, de meseszerű kékben, mint valami sóhajítás csak. És e kék hegyek vonalán tul, félig az ég aljára kihajolva, izzó-fehérben szikráztak még távolabbi sovány hegyek gerincei. A havasok voltak, a havasok!

Leheveredtem a mély fübe s félkönyökön a kék mennyboltot, meg a kék hegyeket nézegettem. Harsányzöld volt itt alant minden, tücskök elszánt kardala zengett a vetésekben s dél felől a nézpesti rétság határfüzesei néztek reánk szürkén-merengőn. A Medvec ingoványai mérgezőzöldben álltak mozdulat nélkül s a füzes, meg az ingoványok fölött délibáb vizei tükröztek

szakadatlanul. Ebben a csalóka vízben reszketett a ménes, a három kutágas pedig remegni és uszni kezdett nagy-sebességgel. Ott kellett táboroznia valahol a főkozáknak.

Az urfi, meg a kisasszony festegetett ezalatt.

Az urfi azzal kezdte, hogy megállt az állványa előtt s jobbkezeiben maga elé tartván az ecsetet, egyik szemét behunyva célozgatott maga elé. Mintha mértékre vett volna valamit. Ezt a mozdulatot többször ismételte. Olykor átment Emmi kisasszonyhoz, aki akkor már hajadonfőtt dolgozgatott, kicsit boglyas hajjal. De így még csinosabb volt talán.

Az urfi odaállt a kisasszony mögé, jobbkezét megemelte s a kisasszony is hasonlóképp tett az ecsetjével. Mindjárt gondoltam, hogy így szokás tanulni a festést. De mivel az urfi egész közel állt a leányhoz, hirtelen vállára ejtette le a karját. Magához kapta, átölelte. A leány szabadkozni próbált:

- A kezedre ütök, Géza...

Kiszabadította magát, de nem neheztelt tulságosan. Mert az urfi megint csak mögéje lopózott később s Emmi kisasszony nem tiltakozott előre, csak mikor már megtörtént a baj. Egyszer-kétszer észrevette magát s mentegetőzve fordult felém. De azért mosolygott:

- Látod, Jánoska, így legyen jóhiszemű az ember...

Néha Bandi, az öccse is velünk tartott. Olyankor fél-délutánokat elkészáltunk madárfészek után. Egyszer elővettem:

- Mondd mán, ki ez az urfi?

- Hát rokonunk, - mondta a pajtás. - Édesapám a nagybátyja nekie. De édesapám nem szereti, hogy Emmivel járkal.

- Mért nem szereti?

- Azért, mert művész Pesten, mindig csak fest s édesapám a szemibe mondta tegnapelőtt vacsoránál, hogy keressen valami jobb pályát...

- S miért szól bele az édesapád az urfi dolgaiba?

Bandi kerekretágult szemmel nézett rám s akkor nevetni kezdett. De annyira, hogy a füben hengerdőzött:

- Hogy miért? Ajaj Istenem, milyen számár vagy! Hát hogyan szólna bele, amikor Géza bácsi el akarja venni Emmi. Hát azért mondta neki, te okos, hogy menjen más pályára, no. Mertha nem, akkor nem adja hozzá. Érted?

- Persze, hogy értem, - feleltem bosszusan, mert bántott, hogy nevet rajtam a hékás. - Osz Emmi kisasszony szereti az urfit?

Bandi legyintett:

- Épp ez a baj. Hát azért haragszik apa, hogy Emmi ne kódorogjon vele házon kívül. Ma reggel odaszólt az öreg a mamának: még elcsavarja a fejét, de akkor szétvágok köztetek!

- Hogy az urfi csavarja el?

- Hát persze!

- Osztán hogy csavarja el?

Bandi vállat vont, hogy azt ő sem tudja s így nagy tájékozatlanságban maradtam. S minél szelesebbnek láttam ettőlfogva a leányt, annál jobban sajnáltam.

És nem is kísértem el többé a határba, csak egyetlenegyszer még. Hónapokon át nem láttam azontul, mert eltűnt egy éjszakán s kis cipője nyomát sem hagyta maga után a kert zegzugos utacskáin.

Ezen a legutolsó kirándulásunkon úgy megzavart Emmi kisasszony, hogy a pusztá emlékére ma is kiűt rajtam a forróság.

De hadd kezdem az elején.

Másnapra ezután megint a határban festegettek ők ketten, de ezen a délutánon csak egymagam voltam velük. Az urfi a táj egy zugát választotta ki, a Helmec-patak egy kanyarodójánál. Három sátoros-nyár susogott a közeli halomról, majd pipacs-szőnyeg lángolt a füzöld vetésén s a falu két bádogtornya csillogott messziről. Kápolnai nyugalom nyult el a határ fölött, melynek egyes pontjain mozgó hangyák gyanánt serénykedtek az emberek. Tul a patakon gulya legelt s kolompszó jött onnanáról. De ritkán és alig-alig hallhatón. Bús aranyszinben fürödtek a halmok, a kerek ligetek s odébb az ingoványos. Csönd volt a mindenségben, csönd. Még csak kukorékolás se jött errefelé sehonnan, amint ilyen álmos délutánokon szokás. Dehát messze volt a falu, messze... És a falun, halmokon, kerek ligeteken tul, a szemhatár szegélyén opálkékben szenderegtek a hegyek s azok vállai fölül keszgeháta havasok villogtak a messzeségből... Ott-állnak e havasok most is, de én már nem látom őket. Elvesztek előlem, mint föl nem támasztható ifjúsággal a régi kedvem...

A füben hevertem ezen az aranyfényű délutánon s annyi édes vágyakozással telt meg a szívem, hogy csaknem sirva fakadtam. Az urfi, meg Emmi kisasszony valamivel odébb pepecselgetett a vásznon. Nem igen hederitettem rájuk. Mert amióta holtbizonyosra vált előttem, hogy Emmi az urfi után van oda, rosszulest a könnyű hűtlensége. Egyszer-egyszer a leány csengő hangja ütött meg:

- A kezedre ütök, Géza!

Ilyenkor fájdalom fogott el. Mert a leány tiltakozásában árnyalata nem volt semmi komolyabb neheztelésnek. Inkább incselkedve fenyegette az urfit.

S amint fekszem a füben, egyszer-csak suhogni kezd egy-irányból a fü. Mintha valaki közeledne felém.

Fölhajlok: Emmi kisasszony jött a patak irányának. Magas volt a fü, zsombékos a talaj. Óvatosan közeledett:

- Hát te mit csinálsz itt, Jánoska? Egészen megfeledeztél rólunk...

- Az eget nézem, kisasszony, - és felálltam. - Meg a fákat, felhőket, a havas hegyeket ott messze...

Megállt a patak füzbokros partján: már nem figyelt rám. Maga elé tűnődött csöndeskén, aztán egy laposabb részen lelépegetett a csörgedező víz széléig. Kalap nélkül állt ott, kicsit megbomlott hajjal. Szembenállt a nappal, bronzfény bujdosott a megcsuszott hajában s lehunyta a szemét. S két karját átkulcsolván karcsu nyakán, fölnezt a kék mindenségbe. És mialatt állt így, vékony bluzán kiütődött a két apró melle.

Néztem őt, néztem.

Hirtelen-csak leült a patak szélén, villámgyorsan kifűzte a félcipőit, lehuzta sebesen a harisnyáit s megvillantak piciny bokái. Előreszökött, a vízbe állt s megremegett. Aztán mosolyogva nézett föl reám:

- Melegem van, Jánoska...

Az állványok felől az urfi kiáltott valamit e pillanatban. A leány visszakiáltott csengő hangján:

- Ne próbálj idejönni, Géza, mert meztláb vagyok! Akkor pedig kikapsz!

Az urfi nem lehetett kíváncsi, mert cseppet sem igyekezett a kisasszony apró lábai után. Én oldalt-álltam, a part meredekjén. Zsibbadozni éreztem a fejemet...

A leány előrelépett. Ott mélyebb volt a víz, megemelte szürkés szoknyáját. Nem mert továbbmenni.

Ott-álltam a meredeken, forróság öntött el.

A leány ismét fölneézett reám. Aztán így szólt:

- Milyen mély a víz?

Tudhatta pedig, mert le lehetett látni a patak fenekéig. De én nem gondoltam akkor semmi csintalanságra. Csak néztem őt, néztem.

- Milyen mély a víz? - kérdezte megint.

- Alig térdenfelül, Emmi kisasszony, - s remegett a hangom. - Át akar menni?

- Át, - és mosolygott. - De csak úgy, ha te még előttem.

Felgyűrtem a nadrágomat, térdenfelül. A vízbe ugrottam s megfogtam a keskeny, forró kezét. És vezettem. De úgy, hogy nem néztem rá. Nem is láttam semmit.

Még nem lehattunk a közepén, amikor megijedt:

- Így nem lehet, juj!... Forduljunk vissza...

A szélen álltunk megint, szemközt. A víz körülfolyta kerek bokáit. Rámnézett:

- Mosd le a lábamat, Jánoska... Jó?

Már dévajkodott.

Akkor már ott hajlongtam előtte s a lábát locsolgattam. A fejemre legyintett:

- Jaj, te buksi, te! A kezedd! Csak nem félsz talán?

A bokájához nyultam. Megremegtem tőle. Nevetett:

- De ügyesek vagytok, ti férfiak!

Amikor azt mondta: »férfiak«, csöndeskén kacagott.

Nagy forróság közt babrálgattam, ügyetlenkedtem körülötte. Mulathatott rajtam, mert továbbbiztatott:

- Feljebb is lehet, Jánoska... Nem foglak megharapni, - s kacagott megint elfojtva, magában. - Meg aztán te a lovagom is voltál. Igaz-e?

- Igaz, - motyogtam magam elé képtelen zavaromban.

Mert észrevétlenül följebb emelte a szoknyáját. Nem tudtam már, mit csinállok: élek-e, halok-e? Locsolgattam a kis lábát s egyszer csak éreztem, hogy a térde körül babrálok. Ő pedig óvatosan, csalogatva játszott a szoknyájával. És aztán az történt, hogy mikor az ujjaim odatévedtek a térde fölé, remegést éreztem rajta is... A fejem szédült...

- No, Jánoska, mi lesz? - szólt rám komolyan.

Hebegtem:

- Nem tudom... Nem tudom...

- Haszontalan vagy! - s szigorúság volt a hangjában.

Kettőt lépett hátra, a szárazra. Utánatámolyogtam. Kis szoknyáját még mindig úgy tartotta, összefogva a térdei fölött. Haragos volt már, toppantott:

- Csókold meg a térdemet!

Eléljebuktam, átöleltem a térdeit. A fejem leesett abban a pillanatban.

Nagyon megijedhetett, mert felkapott s a före fektetett. Fölelmhajolt:

- Mi bajod, kisfiu?

- Nem tudom, kisasszony, - nyöszörögtem. - Nem tudom... A fejem...

Mellémült a före, ölébevonta a fejemet, magához szoritott. Fejem ott feküdt az apró, lihegő mellén. A szememet vizsgálgatta, simogatott, csókolt. Félt már, ijedten sirdogált:

- Istenem, mit csináltam...

- Hagyjon békét, Emmi kisasszony, - könyörögtem neki.

Elengedett, fölállt. Az urfi kiáltott felénk:

- Mit csinálsz olyan sokáig?

A leány akkor már a harisnyáját huzta kapkodva. Jókedvűen kiáltott vissza:

- Mindjárt megyek, urficska! Ne féljék, megvagyok! Pedig majdnem bekapott egy nagy potyka! Juj!

S tetette a didergést. Ez a csintalankodása már erőszakolt volt, mert közben aggodalmas szemmel fürkészgetett. Ahogy készen lett, kézenfogott, úgy vezetett magával. És amikor, félóra múlva, hazafelé igyekeztünk a vetés barázdáján, többször visszafordult hozzám anyáskodva. Mintha bántotta volna valami. Jószívvvel volt irántam, mint mindig:

- Te is el fogsz majd felejteni, Jánoska...

- Soha, Emmi kisasszony, - mondtam neki, de már nem a régi bizalommal.

Évekig nem tudtam megérteni, mit akart velem a leány ezen a délutánon? A vakmerősége ijesztett el, mert addig gondolatban sem tett volna soha ilyet. Ma már sejtek itt-ott némi összefüggést az után, amit az erre következett második éjszakán követett el... Emmi kisasszony azon a patakparti délutánon már nem volt egészen magánál.

Erre a délutánra egyébként csak úgy ágaskodtak az események. Azokban a napokban annyira össze voltunk zavarodva valamennyien, hogy amire Emmi kisasszonyra is rá tudtam volna eszmélni, már eltűnt hazulról. És az egész nyáron át hiába siratta az édesanyja.

Forró és véres három nap következett erre a patakparti jelenetre.

... Már esthomály terült el a grófi kert fái között, mire hazaértünk. A veranda előtt leraktam a cókmókot s köszönés nélkül igyekeztem hazafelé. A kert hátában surrantam el s úgy rémlett akkor, mintha a gazdasági udvar mögött, meg a kert homályos pontjain vasvillás emberek leselkednének valakire. Egyszer mintha Brugóst is láttam volna a kerítés mögött settengeni, mialatt aggódó szemmel tekintgetett szét.

Odahaza jókor fektetett le a nagyanyám, az első-házba. A főközák még mindig nem mutatkozott. De éjjel arra riadtam, hogy a szobában jár föl és le. Néha megállt összefont karral az apró ablak előtt s hátraszegve fejét, hosszan nézett kifelé a nyári éjszakába. Nagy indulatok emészthették, mert keselyűnyaka lángolt a verességtől... Ez is elmúlt. Még vagy háromszor ébredtem föl s a főközák még egyre az indulataival viaskodott. A keskeny ablakra rálehel már a pirkadat hideg színe s az öreg még egyre az ablak előtt álldogált, keresztberakott karjaival.

Amikor utoljára néztem föl az ágyból, a szobába besütött a nap s nagyanyám sok ijedtség közt mondta el, hogy a főközák a városba ment, mert ma mondja ki a bíró a döntő szót a Brugóssal való nagy perében. Nem vitt magával senkit. Személyesen hajtott a lovakat, mindössze a vén Pikor András kapaszkodott hozzá az ülésbe.

Nyughatatlanul telt el ez a nap. Délajt Bandival akadtam össze a kert szélén, a kis kápolna alatt. A pajtásom messziről integetett s mint ujságot mesélte, hogy apja a városba utazott a per miatt. És sietve tette hozzá:

- Géza bácsi is elment és nem jön vissza sohase...

- Elment? - néztem rá elámulva. - Oszt mért ment el?

Bandi elbeszélt ekkor mindent, töviről-hegyire. Hogy tegnap este nagy patália volt a háznál. Vacsora vége felé fölhozta az apja, hogy holnap fog leszámolni a főközákkal, avval a piszokkal. Emmi kérlelni kezdte ekkor az öreget, hogy bocsásson meg a nagyapámnak s az édesanyja is beleszólt, hogy abizony szép cselekedet lenne tőle, mert alapjában tisztességtudó ember a főközák, csak a szegénység búsítja az istenadtát. Ám Brugós csak a fejét forgatta s amikor tovább rimánkodtak neki, olyan dühbe esett, hogy csapkodni kezdett az asztalra. Aztán rákiabált Emmire, hogy hallgasson, mert világszégyene, amit mivel, hogy fiatalemberekkel kóborol a határban. Szót szó követett, Emmi sirva fakadt, az urfi is közbelépett, amire odavágta neki az öreg, hogy ő a lányát csak tisztességes emberhez adja...

- Géza bácsi, - folytatta Bandi, - ma reggel kocsin ment ki az állomásra. Oszt nem bucsuzott el senkitől. Még Emmi se ment utána az udvarra.

Ez az ujság megzavart. És noha sok neheztelni-valóm lett volna Emmi kisasszonyra, most fájt miatta a szívem. Nem is láttam őt ezen a napon, csak egy-két másodpercre uzsonnatájt, mikor a kerten át siettem a gazdasági udvar felé. Nagyanyám, a főközákné, üzent általam másik nagyapámnak, hogy estére nézzen át hozzánk okvetlenül, mert igen fél a következő éjszakától...

Szorongva siettem át a kerten, amelyen már hosszú árnyékot fektettek le a fák. És mialatt a kastély előtt csaptam keresztül, a veranda felső lépcsőfokán pillanatra felbukkant Emmi kisasszony. Halovány volt, halovány. Köszöntem neki, nem fogadta. Talán nem is látott meg. Galambszürke utazóruhában állt ott s elnézett a tájék fölé...

Egyszer visszanéztem még: nem láttam többet. Ujabb szorongással igyekeztem a gazdasági udvarnak, ahol néhány napon belül készen kellett lennie a hatalmas csürtetőnek.

Hát amint kilépek a kertből, ijedt-zavaros kiáltozást hallok, éppen a csűr felől. Odanézek elhülő szívvel... Hát csak látom, hogy ugyanakkor szakad le nagy recsegéssel a gerincgerenda, lassan fordul lefelé, zuhanás közben magával rántva az uj tető felét... Ropog-dörög a csűr, egyszerre por támad a tetőn, kiáltozás, sikoltozás mindenfelé s amikor elszáll a füst, nagyapám egyedül áll odafent... Meginog, már-már elesik, de hirtelen belekapaszkodik egy lécebe s kemény tartásba vágja magát... A legények, köztük nagybátyám is, repülve rohannak föl a létrán... Futok magam is arrafelé, eszem nélkül futok... Mire a tetőig lihegek föl, híres ács-nagyapám ott-áll a legények karéjában, még mindig fogódzik a lécebe s bal-halántékáról vékony érben szívárgál a vére... Ott csapta meg oldalról a gerenda... Áll az öreg a középén,

sárgult haja meglebben a homloka fölött. De az arca mindig veszt a színéből, sárgább már a hajánál is... Áll a nagyapám odafent s kihunyó szemeit meghordozza mégegyszer a tájék fölött... A gabonaföldeken, ahol harminc esztendő óta ő parancsolt béresnek-igásnak; a távoli halmokon és erdőkön, melyek aranyfényben piroslottak ez alkonyatkor; s nézett, sokáig nézett a csodás messzeségű kék hegyekre s a fehérszikrázású havasok palástjára... Nézett az öreg, nézett... A szája csendesen járt, mintha magában beszélgetne... A legényei meg őt nézték nehéz szívvvel. Először a nagybátyám sirt fel:

- Édesapám...

Az öreg megrezzent, mintha nagy-nagy utról tért volna vissza. Minden erőfeszítéssel kiegyenesítette magát, hogy szál-alakja messzire látszott a legényei fölött. És akkor magához intette őket sorba. Mindegyiknek kezet adott:

- Jó segédeim voltatok, köszönöm nektek... Mindenkinek meggyön egyszer az órája... Kérlek titeket, barátaim, néha emlékezzetek meg rólam...

A legények könnyes arccal bucsuztak a gazdájuktól. Aztán levitték nagy-óvatosan. Odalent a karja alá nyultak ketten, mert a nagybátyám sirva szaladt előre. Az öreg észrevett, magához intett. Kövér könnyek potyogtak az arcomon. Fejemre tette a kezét:

- Minden elmulik egyszer, fiam, csak a becsület marad meg... Ne felejtsd el, amit most mondtam neked, mert holnapra én meghalok...

- Nagyapám, kedves nagyapám, - tördeltem a kezemet.

Az öreg intett, hogy nyugodjak meg. S két legényétől támogatva, elindult utolsó földi útján, hazafelé.

Nagy sirás-rivás tört ki a házban. Nagyanyám, két nagynéném jajveszékelt, összefutottak a szomszédok s mindnyájan siratni kezdték keservesen. Mert szentéletű ember volt az anyai nagyapám, tehát nagy keserűség közt sajnálták valamennyien. Nagybátyám szekérbe fogott, hogy az édesanyámért siessen, mások másfelé szaladtak, hogy hirt vigyenek a híres ács váratlan szerencsétlenségéről.

Öregapus a kuckóban szundikált most is. És megemelvén fáradt szemhéjait, annyit mondott:

- Hej... haj...

S visszacsukván szemhéjait, továbbszundikált.

Egyszer-csak előkerült valahonnét az apám is. Nagy búval hallgatta végig a részleteket s ő is szekérbe fogott. Azzal, hogy a negyedik faluba vágat orvosért.

Nagyapám pedig feküdt a belső-szoba ágyán. Halántéka be volt kötve, de a kötésen keresztül is átütött halaványan a vér. Feküdt-feküdt mozdulatlanul: arca, miként a viasz. A szemeit már nem emelte föl senkire.

Mindig többen és többen jöttek a szegény emberek. Fonnyadt bajusszal állták tele a szobát a férfiak s fejkendőjük csücskét rágcsálva pizsmogtak az asszonyok. És amikor már annyian lettek volna, hogy igen sokan szorultak ki a pitvarba, meg a külső ajtó elé is, váratlanul csak belobbant másik nagyanyám, a főkozák felesége. Zavart volt szegény, alig értették a szavát:

- Meggyött a városbul, oszt elvesztette a pert... Istenem, mit fog most csinálni!

S jajszóra fakadt ő is a halállal vívódó nagyapám nyomorult sorsán. Ámbár öneki volt elég oka a sirásra anélkül is.

Késő estére megjött az orvos. Vagy félórát időzött odabent. Amikor kijött, a tenyereivel jelezte, hogy minden hiába.

Engemet aztán a főkozák szállására vitt át kisebbik nagynéném. Mert apai nagyanyám nem mert hazamenni. Félt, hogy a főkozák valami rettenetes dolgot fog kieszelni ezen az éjszakán.

Nagynéném kezemnél fogva vitt át a grófi kerten, hogy hamarabb érhessünk haza. Éjszaka volt már, halálos csendesség. Annyi minden ért e napon, hogy bódult fejjel igyekeztem a nagynéném oldalán s azonfelül álmos is voltam. És a kert egy-egy zuga előtt úgy tetszett, hogy vasvillás emberek állnak ott az éjszakában. Borzongás futott végig, mert a főkozák és nagy haragja jutott eszembe. A hold még nem jött fel, csak a csillagok ragyogtak hideg szemmel s vándoroltak titokzatos mennyei pályájukon. Itt-ott sáppadt ködök emelkedtek a kert valamelyik szögletéből... És rémüldözve láttam egyszer, hogy az egyik utacskán a régi-régi kasznár kísértet-leánya suhan át nesz nélkül... Eltűnik a fák között, megint előbukkan távolabb... Hanem termetre, járásra éppenolyan volt, mint Emmi kisasszony... Többször visszanezett a régi kastély felé... Egyszer aztán végleg eltűnt a kert legsűrűjének, hol a Mária-kép áll... Elfult a torkom s nem mertem szólni a nagynénémnek... Féltém, igen féltém...

Hanem ami ezen az éjszakán következett még!

Ahogy beléptünk volna az elsőházba, a küszöbnél visszaretentünk. Mert a szoba közepén ott-állt a főkozák, csattanásig feszült képpel, félig maga elé bukva s Paczal Jóskára orditozott esze nélkül. Paczal Jóska a kemencepadka előtt állt keresztberakott karjaival, kihányt mellel. A vén Pikor az asztalra csapkodott, Vajda György pedig nagy önérzettel dugta tenyerét a rézveretes tüszője mögé. A rekedt füstben hirtelenül nem is láttunk mást, csak a Vajda György tüszőjét, amint rézgombjai hályogosan villantak meg a füstben. A főkozák szétvetett lábbal, kidagadt erekkkel orditozott Paczal Jóskára:

- Most pedig mars, ahogy megparancsoltam! Te még a kertek alól, én az udvar felől! Istenit a piszkoknak! Oszt ha te-elibéd kerül először, üsd le, mint a kutyát!

Nagynéném visszahuzódott a hátulso-házba. Lefeküdtünk aztán s összekuporodva, dideregve hallgatóztunk kifelé.

Nemsokára csönd lett. A három kozák, meg Paczal Jóska kilopózott a házból. A keskeny ablakon kék-fényben sejlett be az éjszaka.

Elaludtam a gyöttelemtől.

De felriadtam egyszer, mert láрма hallatszott kívülről s lábaknak zürzavaros dobogása. Féltém s a nénémet szólítottam. A néném azonban már nem volt a szobában. Remegve futottam ki s megálltam a külső küszöbön.

Elállt a lélekzetem, amit láttam!

Az éjszaka szelid kékjében akkor riadt fel a falu. Balról, az urasági kert felől fekete füst tolult az égnek: a fákon át vörösség recsegett. Tűzben imbolygott a csürtető, amelyről estétájt haldokolva hozták le másik nagyapámat. A félhomályban kiabáló csoportok rohantak el az utcán rudakkal, vedrekkel s megborzasztott a dühödt ordításuk:

- Tűz van! Tűz van!

Lárma, csörömpölés verte fel a grófi kertet is. Kutyák vonítottak a kertek alatt s a harangozók egyoldalba verték a két templom harangjait. Egyszerre féloldalba csendült a harangláb is. Riasztóan recsegett a csűr és akkor, amint tulvilági félelmek közt az udvarunkon siklott át riadt tekintetem, a hosszú udvar legvégében, az istállónkon is tul, a trágyadomb tetején a

főkozákot pillantottam meg... Maga elé görbülve állt ott, csőr-szerű orra élesen vált ki a tűz bibor háttérében... Állt ott megátalkodva, haja előrebojlott s konokul figyelt a messzeségbe, mint egy leselkedő keselyű... Állt moccanás nélkül a tűz repkedő világában...

Keserves könnyekre fakadtam. Mert tudtam már, hogy rossz vége lesz a főkozáknak. A láрма, a kiáltozás, a harangok jajveszékelése nőttön-nőtt s egyszerre csak messziről, a grófi kert tulsó vége táján, hol a szénakazlak álltak, egy másik tűz vöröslött fel az égre... Szurokfeketén tört elő a füst s a füstön át véres lángnyalábok hajladoztak már... Egyszerre két puskalövés csergett át a kazlak irányából s tompa morajlás jött a lövések után...

A főkozák ott-állt a trágyadomb tetején, mögötte a fák csucsáig csapdosott már a tűz. De ő csak állt ott, mint egy átkozott. Gyönyörködött a pusztulásban.

Sirdogálva lopóztam vissza a szobába s félig-dermedten szunyókáltam el.

Jókor-reggel óvatosan kisurrantam a tornácra. A csűr leéghetett már, mert csak vékony füst szivárgott a fák sűrűjén át. Halott volt az utca, halott minden ház. A szénakazlak felől még gomolygott a füst vastag, bűdös oszlopban s korom és pernye uszott át a házak fölött.

A főkozákot nem láttam sehol.

Futva vágtam neki a másik nagyapám házának. Amikor befordultam a gazdasági udvarba, kis pajtásom, Bandi futott velem szemközt. Álmatlan volt, szepegett.

- Mi történt, Bandi?

- Jaj, jaj... Mindjárt meghal az édesanyám...

- Mi baja?

- Hát nem tudod? - s fontoskodva nézett végig. - A néném eltűnt tegnap este...

- Emmi kisasszony?

- Hát persze. Oszt édesanyám majd meghal, mert biztos, hogy Géza bácsi gyött vissza érte s ő lopta el. Most az apámat keresem, de nem tudom, hol lehet, mert a gyujtogatások óta nem találjuk. Hallottad, hogy apám agyonlőtte Paczal Jóskát?

- Mikor? Hol?

- Mikor? Éjszaka! Mert látta, hogy alágyujtott a kazalnak, hát belelőtt kétszer, mint a kutyába. Oszt az egyik béres látta, hogy a nagyapád gyujtotta meg a csürt, melyet a másik nagyapád épített...

A nap akkor bujt fel a szemhatáron s én így álltam Bandi előtt, hogy már nem láttam, nem hallottam semmit.

Emberek, asszonyok piszkos arccal, kormosan sereglettek vissza a kazlak felől. Veszekedve beszéltek, mások fenyegetőztek, vagy káromkodtak hangosan. Támolygó fejjel mentem tovább a nagyapám háza felé és csak most gondoltam rá: életben találom-e még a szent öreget? Bandi akaratlanul jött utánam.

A ház televolt. Ott láttam átvirrasztott szemmel a nagyanyámat, két nagynénémet s megérkezett már az édesanyám is. Szelid, halovány arcát most is látom, ahogy csendesén sirdogált a kötényébe. Észrevett, lehajolt fölem s átölelt, mialatt forró könnyei lefolytak ijedt arcomon. Öregapus a kemencepadkán üldögélt s bólogatott és helyeselt magának valamihez. Öregapus nem volt álmos, mert ő olyan vén volt, hogy igazában nem is aludt soha. Félszenderegve kecmergett a kucikban, éjjel-nappal egyaránt.

Apám és nagybátyám a belső-szobában állt, az öreg ágya mellett. Ott-feküdt a nagyapám, végtében kinyulva. Sárga volt már, egészen sárga. Mozdulatlanul feküdt az ágyban s csak egyszer-egyszer mozgatta meg jobbkeze ujjait. Mintha várt volna valakit.

Éjjel még beszélt a köröttevalókkal. Megtudta még Paczal Jóska kutya-végét, a főkozák gyujtogatását s a kasznárkisasszony elveszését... Eltűnődött a mestergerendán s még érthetően sugta oda a fiának, hogy hívják el a plébánost, meg a kasznárt. A pap megjött azóta, föladta neki az utolsó kenetet s el is távozott. De Brugós késett, őt várta annyira szegény.

Egyszerre mozgolódás támadt a másik szobában. S ugyanakkor belépett a kasznár.

Alig ismertük meg. Kabátja kiszakadva két helyütt, nagy hurkák a szeme alatt, a haja összevissza. Az ágyhoz lépett, megfogta a nagyapám kezét s nagy szomorúság közt így szólította meg:

- Balogh, Balogh, kedves jó emberem... Hát maga is elhagy már?

A hangja remegett, mialatt az öreg kezét szorongatta. Nagyapám felnézett. Másvilági fény ült már a szemeiben. Akadozva, nehezen szólt:

- Köszönöm, tekintetes ur... Gondoljon a... családomra...

- Balogh, Balogh, kedves jó emberem, - sóhajtotta a kasznár.

Nagyapám hosszan nézett rá. A szája nehezen mozgott:

- A csür az én... munkám volt... Majd a fiam... ujra... csinálja... Bocsásson meg... minden ellenségeinek... a... tekintetes ur...

Feje lebillent a párnán.

A kasznár sok bánattal nézte leghübb megholt emberét s csak állt az ágya mellett, állt. Én, amikor láttam, hogy nagyapámnak leesik a szája, kiszaladtam. Nagy sirás-rívás tört ki odabent. Csak a hidacsán álltam meg, mert féltem a halott emberektől.

Az utca végig-volt népséggel, akik iszonyu erőfeszítés után eloltották mindakét tüzet. Hirtelen vak csönd támadt a felvég felől.

Két legény targoncán hozta ott Paczal Jóskát. Lába lelógott a targonca végén, karjai lecsüngtek oldalt. Arcát nem lehetett látni, mert a karimátlan, hetyke kalapját borították reá.

Igy vitték halotti neszben az anyja háza felé.

S akkor újabb és még nagyobb szorongás fogott el. Mert négy szuronyos csendőr is jött le a falun, katonás menetben. Ugyanakkor nagyanyám, a főkozákné, hozzámsietett a házból megtört, vén arccal. Kézenfogott:

- Ma nálunk leszel.

És suttogva folytatta:

- Mária-anyám, csak most az eccer könyörülj...

A zúgó, fenyegetőző tömegén át lefelé igyekeztünk az utcán. Előttünk Paczal Jóska holttestemét vitték a targoncán, mögöttünk a négy csendőr jött taktusra lépve, keményen.

Már nem voltunk messze a házunktól, amikor nagyanyámnak megreszketett a keze. Fölnéztem. És megláttam ekkor a főkozákot, amint kihívó testtartásban állt a tornácon. A haja szét volt verve.

Ahogy észrevette a csendőröket, pillanatra mintha megbillent volna. De aztán elkiáltotta magát nagy-keservesen:

- Kozákok! Hé, kozákok!

Ám a kozákok nem mutatkoztak sehol.

Körülnézett ekkor még keservesebben, de mert senki nem jött a segítségére, egyet fujt s nagy méreggel ugrott be a pitvarba. S visszapattant megint, de baltával. Ugy várta a csendőröket.

Nagyanyám a kezét törve kiáltott fel hozzá az utcáról:

- Legyen eszed, Mihály!

A főkozák nem figyelt oda: ugrásra-készen állt az ajtóban. A félfalu szorongott már az utcán s visszafojtott lélekzettel nézték az öreg utolsó készülődését... A csendőrök szuronyszegezve indultak meg fölfelé, az ajtónak. A főkozák egy cikázó ütéssel félrecsapta az első szuronyt, hogy csak úgy csattant s a második csendőrré vetette magát. De egyelőre benyomták a pitvarba.

Akkor gyötrő dulakodás kezdődött odabent: a főkozák utolsó csatázása. Lábdobogás, baltacsattogás, nagy viaskodás hallatszott. Aztán csörömpölve dült ki az egyik ablak rámostul. Aztán csönd lett.

Siket neszben állt odakint a tömeg. Csak a nagyanyám sirt.

Egyszerre kijött a négy csendőr, köztük a főkozák. Csuklója összekötözve, csontig. Hajából szivárgott a vére s lefolyt a homlokán. Az arca is véres volt.

A csendőrök lelökdösték az udvarra s négyszögbe fogták. A főkozák végignézett a népen, de a kozákok közül senkit nem látott. Akkor észrevette a nagyanyámat. Rákiáltott:

- Ne rücskölj itt nekem!

A csendőrőrmester egyet taszított rajta:

- Mars!

Megindultak, végig a falun. A főkozák megrázta véres haját. Aztán köpött.

VII.

Ez is elmúlt persze, mint ahogy elmúlik minden. El az ifjukur, a régi frissesség, el a gyász. És elmúlunk egyszer mimagunk is nyom nélkül. Amilyen észrevétlenül léptünk be valamikor ebbe a világba.

Két hét múlva alig beszélt már valaki az orcátlan gyujtogatásról. Nagyapám a temetőben feküdt s vele egy-napon kaparták el Paczal Jóskát is. A három kazal széna leégett, hát leégett, a csüttetőhöz meg ifju erővel látott hozzá nagybátyám a régi legényekkel. Mert Brugós őt tette meg a nagyapám helyébe.

A kasznár különben többször bejárt a városba, de úgy tudta mindenki, hogy nem lesz semmi baja. Mert Paczal Jóskába pontosan akkor durrantott bele duplán, amikor masinával dolgozott a kazal alatt. Olyan hirt is hallottunk, hogy a főkozák kiszabadításán dolgozik minden erővel. Ugy látszik, meghallgatta haldokló nagyapám kérését, hogy bocsásson meg minden ellenségeinek. Csak egyetlen béres látta ugys a főkozákat azon az éjszakán a csüttetőn. A béres pedig nem vallhatott mást a bíró előtt, csak amit Brugós parancsolt meg neki.

A kasznár igen megváltozott e néhány hét alatt. Én akkor vizsgára készülődtem már Bandival s a kert bokrai alatt bujtunk össze rendszerint. Nem-egyszer láttuk az öreget, amint hátul összefogott kézzel haladt el a kert valamelyik utacskáján s magához beszélgetett. Nyakban igen lefogyott s a hasa sem zötyögött már, mint azelőtt. A bajusza meg leesett.

Emmi kisasszony váratlan elveszése magamat is foglalkoztatott. Fájt miatta a szívem. A kastélyban csöndes-kettesben ozsonáztunk már Bandival, mert az édesanyja nem mutatkozott. Csönd volt, csönd a szobákban. Bandi sem tudott semmit, csak a második héten újságolta nagy lázban, hogy Emmi levelet irt, közösben a férjével. Mert még másodnap megesküdtek Kassán. Szóval a baj nem is volt olyan komoly természetű.

Multak a napok, multak. Nagyanyám, a főkozákné, egy darabig elsirdogált a házban, de aztán megjött fokunkint a kedve, amit aprókorom óta nem tapasztaltam nála. A főkozák kutya-bűnhődésében Isten-ujját sejtette s beletörődött. Egyszer-kétszer megfordultam elhunyt nagyapám házában is. Brugós akkorra megnyugtatta a nagyanyámat, hogy haláláig ellakhat a házban s az ángáriát meg fogja kapni ezentul is minden évnegyeden. Csendes volt a házuk s mindenki lábujjhegyen járt. Csak öregapus szundikált a kemencepadkán. Ha meglátott olykor, magához intett s rámemele a félszeme héjját:

- Még mindig odavan?

Tudtam mindjárt, hogy a főkozák után érdeklődik.

- Tömlöcbe ül, öregapus.

- Úgy, úgy, - és bólongott. - Krisztus is szenvedett az igazságért. Hátha elékerül majd, mondd meg neki, hogy nézzen be, mert kezet akarnék szoritani vele. Igen kedvemre-való ifjuember, hogy a tűz eméssze meg azt a sok nagybendőjű kutyát. Mind felvágom a hasukat, szállna rájuk a hideglelés, csak haragudjak meg eccer!

Nagy felindultságban hagytam hátra öregapust. Akkor már a kemence falát csapkodta erőtlen tenyereivel.

Multak a napok. A kozákok nem mutatkoztak többet. Hogy belakatolták a vezért, látatlanul széthulltak a négy világtáj felé.

Sárgultak már a vetések s a gyenge szélben megállás nélkül futkostak a határban, amikor egy délelőtti ünneplőruhában indult el Brugós a városba. És aznap éjszaka hazajött a főkozák.

Késő volt, ahogy belépett a pitvarba. Köszönt egy jóestét s azontul nem szólt. Megette a vacsorát, a függő lámpa alatt lekonykolt az asztalra és csak nézett maga elé. Lompos volt a haja, sok megtörtség látszott a szeme sarkaiban. Meddig maradhatott e nagy egyedülvalóságában, nem tudom, mert elaludtam. Másnap reggel mindössze annyit mondott a nagyanyám, hogy virradat idején az öreg nyakába vetette nagyhetykén a karikást, lórakapta magát s elvágatott a nézpesti rétség irányába.

Csak délután vetődött vissza. Nyugodtabbnak látszott. Darab-ideig tett-vett valamit az istálló körül, aztán visszajött s megállt a magas tornácon. És úgy maradt mozdulatlanul. Mert az utca felől éppenakkor lépett az udvarunkba Brugós. Az öreg felé tartott, köszönt:

- Jónapot kívánok!

A főkozák bökött valamit a kalapján.

Brugós megállt az udvaron, az öreg a tornác tetején állt. Állt és bizalmatlanul pillogott a kasznárra. Mégis meggondolhatta magát, mert azt kérdezte:

- Akar valamit a tekintetes ur?

A kasznár szomorú volt:

- Avégett jöttem magához, Mihály, hogy a jövő héten neki kén látni az aratásnak. A hranyicára késő már izenni a tótoknak, de különben is arra gondoltam, hogy intézzük el ezt a kérdést most is, mint más esztendőkre. Vállalja maga az embereivel...

A főkozák állt-állt a tornác tetején s nyugodtan hallgatott meg minden szót. Nem felelt mindjárt. Mintha tiz esztendő kavardott volna föl benne ez alatt a néhány pillanat alatt. A messzeségbe tekintett... Aztán lejött a tornácról, odalépett a kasznár elé:

- Hétfőn munkába állunk, tekintetes úr.

- Jól van, Mihály, jól van, - mondta szeliden a kasznár és kezet nyújtott neki.

Még aznap délután öregapushoz ment át a főkozák és sokáig maradt nála. Véleményeik nagyon elágazók lehettek, mert amikor este hazajött, azt mondta a nagyanyámnak:

- Rút természeti van ennek a vén embernek. A szemembe vágta, hogy áruló, gyáva kutya vagyok!

Azalatt pedig szállingózni kezdtek a kozákok is.

Egyenkint jöttek, innét-onnét. S keveset beszéltek, mintha restelték volna, hogy a döntő pillanatban annyira elhagyták a főkozákat.

Az meg nem faggatta őket. Csöndes szóval kiadta az utasításokat, hogy legközelebb hétfőn kiállnak a grófi vetésekre, mint addig is mindenkor. A kozákok értettek a kevésből is, hogy az öreg végleg kiegészzett Brugóssal. Sejtették ennélfogva, hogy a nézpesti rétség jövőre is a kezükön marad.

A főkozák elengedte őket. Amikor eltávoztak, egy mélyet sóhajtott. Nem volt már a régi főkozák, aki egyetlen harciálással tótok, magyarok, csendőrök ellen vitte az embereit. Mintha valami zökkenő kibillentette volna eddigi életéből. Ettől fogva szótlanul járt a ház körül. Éjszaka meg felsóhajtozott a kemencepadka előtt, a gubán.

Hétfő virradatnál fényes kaszáikkal munkába álltak valamennyien. A főkozák vezette a rendet. Két marokra lendítette a kaszát, dült előtte a vetés, hogy a kozákok messze maradtak mögötte. Aztán megfordult a rengeteg-tábla túlsó végén s olyan iramban repült visszafelé, hogy alakja szemlátomást nőtt-nagyobbodott. A kozákok fújva erőlködtek a nyomában.

Igy még soha nem dolgoztak, mint ezen a nyáron. A főkozák szénfekete karokkal, lucskos üstökkel lihegett legelől, mintha minden ki nem robbantható dühe a kasza nyelében remegett volna.

Keserves hőség következett: a délibáb forrt a nézpesti rétség magasságában. A napok végteleire nyultak az izzó táj fölött s a világos éjszakák beteg csillagai pörsenésnek tetszettek csak.

Elmúltak rég a vizsgák: kánikula volt. A gazdasági udvarban s köröskörül a molyvákön bűgásba kezdtek a grófi cséplőgépek. Hetek tüntek el, forró hetek: a kozákok még mindig dolgoztak, komor dühvel. A napfény sziporkázva táncolt a tájék fölött, az elevátor okádtá a szalmát, a főkozák pedig pelyvától televert hajjal állt a gép tetején, úgy szórta a kénéket a dobba. Leányok, menyecskék döltek ki mellőle az adogatásban. A főkozák rendületlenül szórt a tetőn.

Az augusztus is eljött, amire egy utolsó, szabad lélekzéshez jutottak. Vége volt az aratásnak, cséplésnek, takarításnak. E nap estéjén számtalan kozák jött össze az öregnél, hogy elszámoljanak egymással. Feketék voltak, mint az ördögök.

Asztalfőn ült a főkozák, mint rendesen s az apám, meg a nagyerejű Vajda György csinálta fenhangon a számadást: kire mennyi? Nagy volt a füst, kézzől-kézre járt a pálinka. Ott ültek székeken, lócákon s eleinte hallgattak. Mintha resteltek volna valamit a főkozák előtt. Az öreg meg csak gondolkozott magának az asztalfőn: mély keserűség rágtá a mellét. Ám ahogy telmult az éjszaka s új pálinkák kerültek elő, a kozákok is megtalálták a hangjukat. Arcsontjukon fényesre feszült a bőr, valaki harmonikázni próbált az ajtó mellett s a kozákok nagy nyugtalanságot árultak el. Egyszerre-csak dalolni kezdtek: vad, lázadó éneket. S egyszerre csak felugráltak, ólmosbotokat forgattak a fejük felett, belévagdostak a füstbe s táncolni kezdtek karikába. A főkozáknak felvillant a szeme, a kozákok pedig éleseket rikoltottak:

- Le az urakkal! Halál az urakra!

Dörgött tőlük a ház...

Kozákok, kozákok! Nézek felétek, nézek, csaknem egy emberöltő messzeségéből s fájdalom és meghatottság üt szíven, amint visszaszállok hozzátok, akik már a túlvilági ködökből integettek felém. Látlak titeket szegénységben: irtó hadjáratban a sovány életért nyár izzásában, tél fürgetegeiben. Látlak katonáknak kerekedni, idegen határokból verekedni, nagy bűban búcsúztatni újesztendő napja körül, kóborolni az országutakon, szembemenni az őszi széllel, csatázni farkasokkal, túrni nagyurak földjeit és látlak titeket, amint kivénült tagjaitokkal összeestek tehetetlenül a nagyurak ekéi mellett és egy zokszó nélkül haltok meg a barázdában. A dalaitokat is hallom még, kozákok! Halálos messzeségből figyelgetek felétek s hallom, egyre hallom bús kardalotokat a ti halott messzeségekből. Őszi viharzúgások idején, nagy telek éjszakáin felémcsendülnek még e jajongó dalok, mert véretek-vére vagyok, kozákok... Esztendő, jaj, micsoda esztendő választanak el titóletek, akik kimentetek azóta e világból megtört tagokkal, mezitelenül: amily meztelenségben jöttetek valamikor erre a világra. Ti elmentetek már s elmerültetek a túlvilági ködökben... Homályos szemmel nézek utánatok: egy-egy arc még visszafordul felém s úgy rémlik föl, mintha megismerném. Talán a szegény Turbis Antal volt, talán a sokfövényű főkozák. A kezével is intett felém s az arca fehér nagyon... Elszorul a szívem, mert tudom, magatok után szölongattok. Egy emberöltő csak még: akkor én is elejtem csüggedt kezemből a tollat, elkókad a nyakam s bizonytalan

lábakkal megindulok a túlvilági ködök felé. S imbolygó alakom után talán ugyanúgy néz majd el a fiam, talán az unokám s én visszanezünk rájuk meggyötört arccal. Meztelenül megyek el innét, amely meztelenségben léptem be valamikor ebbe a világba. Csak a hírünk marad meg, kozákok!

... A kozákok egyre járták még a házban: remegő fütykösökkel, dobogó lábakkal. S éleset rikoltoztak az urak ellen. Akkor már a főkozák is felállt az asztalnál s kihányván mellét, tenyereivel csattogott a tánchoz.

De valahogy erőszakolt volt a kozákok ez-esti kedve. Talán csak megszokásból tették a nagy hangot, a főkozák megvidítására. Érezték talán, hogy nagyot vétkeztek ellene, amikor annyira elhagyták szorongatott állapotában.

Nem is maradtak sokáig, hanem egy utolsót hörpöntvén, kezet fogtak az öreggel s egymásután tűnedezték a kék éjszakában.

Ahogy magára maradt a főkozák, óvatosan bereteszte a pitvarajtót, meg a szoba ajtaját. Akkor leakasztotta a lámpát, letette a kemencepadkára, földre terítette gubáját s ráült. És a sercegő világnál leoldván nyakából a zörgő zacskót, kiöntötte a tartalmát. Ijedezve fülelgettem a dunna alól, mert soha annyi pénzt nem láttam egy rakásban. Volt az forintban meg ötkoronasban legalább ötszáz.

A főkozák maga elé hajolt s hegyes, csőrszerű orra bántó-élesen vált ki a kormos petróleumvilágításban. Előrehajolt s mialatt egy rongydarabkával villámgyorsan kezdte tisztogatni a pénzeket, magához beszélgetett. Néha felfigyelt váratlanul: nem hall-e valamit az éjszakában? A forintokat sorbanézegette s amelyik jó-tiszta volt már, hirtelen visszadugta a zacskóba s akkor éppoly-gyorsan tisztogatta tovább a többi. Homlokát ráncbahuzta: mély gond gyötörhette ezen az éjszakán. Aztán csak felsóhajtott:

- Hajhaj... Nehéz a szegénységnek...

Másnap szombat volt. Nagyanyám hozzálátott, hogy kikészítsen az útra: harmadnap indulnom kellett édesanyámékhöz. Mert elvirágzott a nyár s alig két hetem maradt a kollégiumig. A főkozák, mikor megtudta, hogy nemsokára indulnom kell, az elsőházba hívta be a nagyanyámat. Később beszólitott engemet is.

Nagyanyám a kemencénél, az öreg az asztal mellett állt. Az asztalra egy csomó ezüstforint volt kiszámolva. Intett, hogy menjek közelebb. Az asztalhoz léptem s figyelmesen néztem föl az öregre. Megfogta a fejemet:

- Hát mégis bevisznek a kollédiomba?

- Igenis, nagyapám.

- Ugy, ugy, - s hosszan fürkészte az arcomat, miközben hangtalanul bólogatott. - Hát oszt van-e pénzek a kollédiomhoz?

- Nem tudom, nagyapám, - feleltem némi szorongással.

Az öregnek megremezt a feje:

- Hát nincs, én tudom. Hatvan forint kell rád az első esztendőre, pajtás, hát ezt a pénzt majd én adom. Itt van mind az asztalon. Azonfelül egy forint teneked, hogy ne legyél krajcár nélkül...

Megköszöntem neki. Az öreg a nagyanyámra nézett:

- Ha eccer meg tanálok halni, a pénz fele, ami nálam van, a tied lesz. Fele a gyereké.

Nagyanyám hallgatott. A főkozák most a szemembe nézett erősen:

- Te megnősz eccer, pajtás, de én akkor már nem leszek. Hát csak annyit mondok, hogy emlékezzél meg rólam. Szegény voltam mindég, de megmaradt a becsület...

Kiment a szobából.

Ezután csak kétszer láttam még az öregot. Másnap, vasárnap délután, a kozákok tiszteletére áldomást fizetett Brugós. Még hajnal felé is dalolgattak a kastély-udvarban. A betakarítás örömeére készült az áldomás. Azonfelül - hosszú idő után - először kerekedett hangulatra a kasznár is, mert két nappal előbb váratlanul meglepte leánya, az Emmi fiatalasszony. Persze férjestől.

Feneketlen vigasságba nyúlt el az áldomás.

Amire én is odaértem volna a nagyanyámmal, már a főkozák mondott köszöntőt mérges dühvel a kasznárra. Erre felállt Brugós. A bajusza ki volt szurkolva, mint a villa két ága. A kozákokban legdolgósabb segitótársait köszöntötte vissza.

Hosszú faasztalok mentén ültek, lócákon. Legfelül a kasznár, oldalánál veje, a festőúrfi, másik felől öreg tanítónk. Azontúl a kozákok s egyéb arató-népek. Az urfi mellett a főkozák, szemközt vele öregapus, akit kétfelől támogatva hozott el az apám és a nagybátyám. A fák szélein, a gyepen leányok, menyecskék gyülekeztek ünneplőben.

Nagy volt a kedv, mind-hangosabb a szó, mert a cigányok is elésompolyogtak kellő időre s cincogva próbáltak hangolni. A verandán a kasznárné intézkedett fürgecskén s egyszer-csak lejött a lépcsőn az Emmi fiatalasszony is, hogy körülnézzen: rendben van-e minden? Asszonyok, leányok összesúgtak, amint feltűnt. Szép volt, csak kicsit komoly. Mindenkihez volt valami jó szava s a főkozáknál külön is megállt. Vállára tette kis kezét s előrehajolt az öreghez, mintha kérdezett volna tőle valamit. Aztán fölhajolt s arranézett, ahol én álltam a nagyanyámmal. Felmosolygott, mint régen s magához intett. Repesve indultam feléje. Lehajolt, a szememet nézte:

- Szeretsz még, Jánoska?

- Nagyon szeretem...

Kézenfogott s magával vitt a verandára.

Telt-múlt az idő az udvaron. Evés után inni kezdtek. A szemek csillogtak, a kozákok pipáztak ágaskodó pipáikból. Brugós maga elé dütötte hordóhasát, rekedten nevetett. A vén Pikor felállt s a derék urakra ivott, öregapus belekapott a hajába s reszkető-cérnán kezdett mekegni:

He-e-e-jh! Ha-a-a-jh! Kutya-ba-a-ajh!

A cigányok tust vágtek s akkor rákezdték arra, hogy: »Ha látom a fürgeteg elejit...«

Asszonyok, leányok megmozdultak a gyepen. Vidra primás teljes lélekkel rángatta a vonót, a kozákok hozzádaloltak:

Azér, hogy én együgyűen élek.

Egészséget úrral se cserélek...

A kozákok egyik markukkal a tarkójukat fogták, másikkal a pipáikat tartották föl. Öregapus piros képpel tapsolt. Már ott tartottak, hogy:

Úgy jóllakok zsiros tarhonyával,

Mint az geróf tekenősbékával!

Akkor egyszerre felugrott a főkozák. Kék csikósingben, lengő gatyában, lötyögő csizma-szárban. Már a cigányok előtt állt s föltartott ujjaival belepattintván a levegőbe, elkiáltotta magát:

- Az enyimet, csipások!

A romák rárezzentettek az összes csikósok nagy bánatára. Az öreg ott illegette magát, a két sarkára állt, dalolt:

Lóra csikós, lóra, elszaladt az ménes...

Csattintott a tenyerével, a csizmájára csapott:

- Bögös!!

A bögös röhögve hunyorított, hogy megértette, nyalja a nemzetes úr talpát s abban a pillanatban macerálni kezdte a brugó hasát. A főkozák felkurjantott lelkesen:

Csak egyedül pányván legelész az nyerges...

Már a klarinét is felsikoltott, a cimbalom zengett. Az öreg az úja hegyein forgott, betapasztotta füleit, összeverdeste a sarkát:

Szétszaladt az ménes harmat szárattjára...

A primás kacskaringóban cifrázott, a bögös mély húrbán avatkozott bele s úgy csapták rá a csikósok keserüségének végső sorát, mialatt a főkozák megállt s megfenyegette a nagy eget:

A jó Isten tudja, hogy mi lesz az ára?...

Mindenki a főkozákot nézte. Az öreg egyet fordult, ráfenyegetett tréfásan a primásra:

- Mégeccer! De hadd menjék!

Pattogóba kaptak a barna gyerekek. Az öreg benyúlt a mellényszébébe s ezüstforintot csapott oda a cimbalomra, hogy belezengtek a húrok:

- Úrnak húzod, füstös!

A fistesek alázattal röhögtek s cifráztak. A főkozák felcikkant a levegőbe. Forgott a csizmája orrán, megcsattogtatta sarkait, nagyot ugrott, úgy kurjantott. Jobbra-balra rúgott vagy kettőt, megfordult maga körül, csattintott a tenyerein. Jobbkezét a csipőjére csapta le, másik kezével fülönkapta magát, egyszerre lehuppant, éleset rikoltott s portkavarva dübörgött a csizmáival. Brugós, a veje, a tanító, a kozákok felugráltak s egyszerre tapsoltak a táncra:

A jó Isten tudja, hogy mi lesz az ára?...

A főkozák megint forintot hajított a cimbalomra:

- Kedvemre, te vacok! Hej!

Már ötödször ismételte a banda. Hajlongott a primás, ujjbütykeivel billegett a klarinétos, izzadt a cimbalmos és szenvtelenül hajigálta hátsórészét a bögös, miközben a brugón fűrészelt. Csattogott és zengett az udvar. A főkozáknak nedves lett a haja, lihegve fújt s már ötödször hajított ezüstforintot a cimbalom nyavalyás művésze felé:

- Hejejejj! Hejejejj!

A kozákok velefújták, teletorokkal:

A jó Isten tudja, hogy mi lesz az ára?...

Micsoda forгатag támadt mindebből! Már Brugós is illegette magát az asztalfőn, a veje kiválasztott magának egy szemrevaló menyecskét, úgy kezdte forгатni. A kozákok is táncba-ereszkedtek. Suhogó, libegő, dobogó hejehujázás volt már az udvar. Emmi asszony fáradt mosollyal állt a veranda felső lépcsőfokán s átölelte a fejemet. Nagyanyám is a kedves fiatalasszonyhoz szorult fel s csöndesen sirdogált magának.

- Mi baja, Mari néni? - kérdezte részvétellel az asszonyka.

Nagyanyám szepegve harapdálta fejkendője csücskét s a kavargó tömeg legközepére mutatott.

Ott, a legközepén járta a főkozák... De hogy, boldog Isten! Már bunkót forгатott, rengett és dobogott egyvégben, rekedt csuhajt kiabált, a haja csattogva repkedett... Marék pénzt vágott oda a cimbalomra, hogy kunkorgó zengéssel pattant szét egy húr s mialatt rázni kezdte magát dühösen, összeverdeste a sarkait:

- Jujujujj! Sose volt ilyen kedvem!

Nagyanyám szipogva nézett föl a fiatalasszonyra:

- Rossz vége lesz ennek, Emmike... Veszítit érzi az öreg...

Mikor szakadt vége, az Isten tudná. Én a nagyanyámmal aludtam, mert az elsőházban féltem egyedül. Késő volt, nagyon késő. Már nem lehetett messze a virradat, de a grófi kert felől még mindig áthallott a muzsika, meg egy-két rikoltás. A bőgő így tett az éjszakában: düvő... düvő...

Másnap ebédajt nagyanyám kikészítette az útravalómat: délután indulnom kellett, mert vacsorára már hazavárt az édesanyám, szegény. Élesen, de mind-szelidülő fénnel vert a nap. A főkozákot nem láttuk: az ólban alhatott valahol. Nyílt volt a mennybolt kékje s a két templom fölött hosszan, igen hosszan kerengtek a gólyák. Egyik szomszédunk kikönyökölt a kerítésre s látva a nehéz búcsúzkodást, ennyit szólt:

- Mennek a gólyák, ősz lesz.

Magam is búcsúztam. Átszaladtam másik nagyanyámhoz: könnyezve vált meg tőlem, mert nem tudhatta, fog-e még látni az életben? Aztán pár hatost csúsztatott a kezembe ő is, két nagynéném is. Öregapus huncutkodva hunyorgott:

- Nagy ivás vót az éccaka, testvér...

Amire visszasiettem volna az útravaló batyumért, nagy felfordulást találtam a főkozák tanyáján. Nagyanyám sok remegés közt tett-vett a hátulsóházban, a főkozák pedig a tornácon ült, maga alá húzott térdekkel s szivremegtetőn ordított...

(... Így csak a kivénült szkitha harcos üvölthetett a miatt való keserű szégyenében, hogy elvesztvén nemzőerejét, ezentúl már csak edényt mosogathat a konyhában...)

A tornácon gugolt a főkozák olyanformán, hogy állát a térdeire fektette s ujjjaival belemarkolván a hajába, ijesztőn jajgatott. Arcvonásai eltorzultak, szeme kidagadt s nagy kinok közt, fetrengve orditozott. Mintha nadragulyalével itatták volna meg.

Nagyanyám kiment a tornácre. Mert azt hitte, hogy az öregnek talán a sok ivástól fájt meg a feje:

- Mi bajod, ember?

A főkozáknak a mély düh miatt könnyek potyogtak az arcán. Aztán felordított a derült égre:

- Cudarok, disznók! Léprevittek, kifosztottak! Huszonegy pengőt csaltak ki belőlem! A bűdös vályogvetők, fuj! De megölöm őket! Megölöm őket még ma!

Itt már a nagyanyám se tudta magát visszatartani, mert az öregnek nem volt igaza ezuttal:

- Ember te, ember, hogy nem szégyelled magadat! Hát a pénzt nem magadtól hajingáltad a cimbalomra? Ugy kell most neked...

Hej, ugrott erre a főkozák! Nem jajgatott már. Csak megforgatta a szemét, betoppant a pitvarba:

- Hát te is ellenem vagy mán?

Ott lekapta a kenyérsütő lapátot s két marokra lendítvén ki, odasujtott vele a nagyanyám válla közé, aki szegény megbomlottan szaladt ki az udvarra, az udvarról a szomszédok felé. Az öreg utána! De amikor látta, hogy ugysem érheti utól, visszalihegett a pitvarba s két marokra lendítvén a lapátot, a falról nagy csörömpölés közt seprte le a tányérokat, tálakat. Innét betört az első-házba, ott leverte a Krisztust, meg az összes szenteket rámostul. Akkor kiverte a három ablakot, hogy szilánkokban porzott kifelé üveg, ablakráma. Aztán a hátsóházban tört-zuzott veszetten.

Akkor kirohant fujva; hogy kit találhatna még? Forgott a szeme, lobogott a haja. Két markában a lapátot forgatta, hogy szelet kavart a levegőben.

Akkor jött hazafelé a tehéncsorda. A főkozák neki! Zugott, csattogott a lapát. A tehenek megvadultak és bögve, nagy kolomprázás közt rohantak végig az utcán. A főkozák köztük, a porfelhőben! A csorda neki az alvégnék bősziúten, szarvaival mindent szétturva, hánýva. A faluvégen neki a cigányok kalyibáinak, taposva, összehajigálva a putrikat. Dádék, purdék sivalkodva rebbentek szét, a gulyába keveredve. A tehenek bögtek, a cigányok a feneküket csapkodták:

- Jáj, itt a devlá!

Őrjöngő kavarodás kezdődött a fullasztó porban. A tehenek mindent letaposva bögtek, a bika szarvára kapta a klarinétost, úgy hajigálta a magosba. A cimbalmos magára borította a cimbalmot, csak a lábaival bokázott alóla. A nagybögs hátára kapta a brugót...

Akkor ért oda a főkozák s csépelni kezdett a lapáttal. Szétverte a cimbalmot, aztán a bögs után vetette magát s két marokra lendítvén a lapátot, forgácsban repült szét a lapát is. Csak a nyele csapkodott és cikázott már az öreg markában. A gulya a nézpesti rétség felé menekült, a cigányok a Medvec ingoványainak próbáltak eliszkolni. Magas por tornyosodott a határban s e porkazal legközepeén csapkodott a főkozák és rekedten rikácsolt:

- Vissza a pénzemet, cudarok!

Aztán elveszett a porban.

... Jó-délután volt, mikor a mezei uton egyedül baktattam édesanyámék faluja felé. Hátamon csekély batyum, kezemben egyenes botocska. Mögöttem szikrázva csuszott a nap s a nyárfák eldült árnyékot vetettek maguk elé. Bús aranyszín terült el a tájon, a faluk tornyocskái vékony hegyben szöktek ki a facsoportok mögül s a távol messzeségben hamukéken sávosodtak a hegyek. Még azokon is tul az ország határhavasai sziporkáztak.

Egyszer megálltam még s visszanéztem a falu felé. A tetődombon, a két torony mellett, egy férfi álldogált, mellette uriasszony. Az asszonyka kezében valami fehérség villant meg. Talán a zsebkendője.

Gondoltam, csak Emmi kisasszony integethet utánam. Visszalóbáltam feléje a kalapomat. Aztán tovább-mendegéltem.

A főkozákkal nem találkoztam többet, mert azon az őszön elveszett nyomtalanul. Sok mindent beszéltek erről az eltünésről, de bizonyosat senkisé tudott. Az egyik csikóslegény

ugy tudta például, hogy nagy felhőszakadás jött a nézpesti rétség fölé. A lovak remegve bujtatták össze a nyakukat, a főkozák pedig a gubája alá vonulva állt meg a rétség közepén, hogy csupán suta kalapja látszott ki a guba tetején, meg alul a bot, amelyre rádült az öreg s úgy nézett farkasszemet az Istenítélettel. Zengett-csattogott a vihar, jég is szakadt közbe s olyan mennykövek csapdostak, hogy lánggranyilt tőlük az ég, a föld pedig reszketett. Az egyik mennykő éppen azon a tájt sujtott le, hol a főkozák álldogált. Mire elrohant a fergeteg és kividult a tájék, az öreget nem látták sehol... Mások úgy tudták, hogy a főkozák nagy hullám-csapás idején ladikon akart átkelni a Latorcán. Áradott a víz és nagy habot hányt, de a makacs öreg mégis nekivágott. A középtájon veszkódhatott már az evezővel, ahol duzzadtan repült alá a folyó, amikor hirtelenül egyet fordult a keskeny ladik s valami cuppanás hallatszott. Egyszerre nagy sebességgel kezdett szaladni lefelé a ladik, de üresen és a nyomában egy kalap táncolt karikába az örvény körül...

Esztendőkkel rá, amikor nagyobb diák lettem, fölkerestem a nagyanyámat. Akkor már betegeskedett. Hogy im elbeszélgettem vele, szó került a főkozákra is. Nagyanyám elmondta, hogy távozásom után, mikor az őszi szelek is megjöttek volna, egyre nagyobb búsulásba esett a főkozák. Mintha titkos gondok emésztették volna. Nem legénykedett már, mint azelőtt s itt-ott egy bizalmasabb szót vetett a nagyanyámnak is. Többször elpanaszkodott a kozákokra, hogy csalódott bennük, mert egytől-egyig elhagyták a végszükségben. Ez a csalódás sokat gyötörte. Egyszer-kétszer szót ejtett nagy csufságáról is, mikor megköötözve vitték el a csendőrök. Az is bántotta, hogy Brugós mentette ki a bajból. De legnagyobb kudarcának mégis azt találta, hogy a döntő összecsapásban a kasznár maradt felül mindenképpen.

Egy darabig eljárógatott még a ház körül, de a méneshez már nem nézett ki. Valamelyik délután oszt - nagyanyám éppen feküdt, mert nyilallott az oldalába - az öreg a kézimalmot akarta megigazítani s félkézzel emelte ki a malomkövet. Akkor délután megroppant valami a fejében. Az öreg nem szólt semmit. Másnap alig tántorgott. Odament a nagyanyám ágyához és ami nagy esztendők óta nem esett meg, lehajolt a felesége fölé, megsimogatta:

- Hej öreg, öreg... Minek így élni?

Később felállt, a zacskó pénzt leoldotta inge alól s az asztalra tette. Magáravette a gubát, elészedte a botot s kiment.

Senkisem látta azontul.

Azon az őszön nagy áradások voltak. A Laborc, Ondava, Latorca, meg a Tapoly elhagyta rendes folyását s tengert zuditott a vidékre. A faluk kertjeit nyaldosta az árvíz. Hideg is jött s hódarát kezdték szitálni a felhők. A kozákok tapasztalván, hogy elment a vezér és nem jelent-kezik többet, összeálltak és kutatni kezdték utána. Hetekig keresték hiába. Mindössze annyit tudtak megállapítani, hogy a lazonyi erdőkben látta egy kondás, amint estétájt a Verhovina felé igyekezett nagy-sietve. Egyebet nem sikerült kinyomozni az öregről.

A kozákok kétszer-háromszor összejöttek azután is az elsőházban s elbeszélgettek a vezér viselt dolgairól. Megállapították, hogy nagy fölény és sok eszélyesség volt benne, melyekkel a közös ügyeket igazgatta. Ám lassankint széthulltak a kozákok. Fő nélkül nem tudtak összetartani s ennekfolytán nagy szegénységbe süllyedtek vissza. Az is baj volt, hogy fegyelem híján kiveszett belőlük a régi lendület. Valahányszor bajbajutottak, összebujtak még ketten-hárman s nagy keserőséggel emlékeztek meg a főkozákról, hogy csak jönne vissza egyszer még!

De az öreg nem került elé többet.

- Vége -